

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

HISTORISKE OG KULTURHISTORISKE
EFTERRETNINGER
OM
SAMSØ

SAMLEDE FRA TRYKTE OG UTRYKTE KILDER

AF

FREDRIK POULSEN

UDGIVNE PAA FORANLEDNING AF
SAMSØ LANDBOFORENING, HAANDVÆRKERFORENING OG FOREDRAGSFORENING

KØBENHAVN
MARTIUS TRUELSSENS TYPOGRAVURE OG BOGTRYK
1902

Det kunde efter hosstaaende Litteraturfortegnelse synes unødvendigt at udgive en ny »Samsøbeskrivelse«, og et Par Ord, som kan forklare Læseren denne Bogs Fremkomst, vil derfor ikke være af Vejen.

To Mænd, der begge i en Aarrække stod Samsø Landboforening nær, Dyr læge Andreas Petersen og Redaktør Jørgen Sørensen, efterlod ved deres Død, henholdsvis i 1885 og 1899, en Del Optegnelser og Samlinger om Samsø, hvoraf den sidste før sin Død udgav en lille Prøve, nemlig: Samsø af J. S. Da Landboforeningen følte det som en Pligt at udgive hvad der havde Værdi af de efterladte Samlinger, som imidlertid henlaa uafsluttede og uden nogen Orden og Plan, thi ingen af de to Samlere var naaet saa vidt med deres Arbejde, sendte Formanden M. S. Holm en Opfordring til mig om at ordne og supplere Værket, for at det kunde blive udgivet, hvortil Øens Haandværkerforening og Foredragsforening ogsaa tilsagde deres Støtte. Denne Opfordring har jeg herved efterkommet, men da det ved Ordningen viste sig, at de to Samleres Optegnelser væsentlig kun bestod af Afskrifter af ældre Samsøbeskrivelser, en Samling af Folkeminder fra Øen og adskillige gamle Skøder, Kontrakter o. l., saa har jeg, da man ønskede en »historisk-kulturhistorisk Skildring af Samsø«, eftersøgt alle Dokumenter, der fandtes i de forskellige Arkiver og Samlinger og desuden gennemgaaet Øens Thingbøger og

Skifteprotokoller for deraf at faa Oplysning om dens indre Historie og det daglige Liv i Fortiden. I det historiske Afsnit har jeg væsentlig fulgt Professor Werlauffs Fremstilling og kun suppleret denne med at anføre de historiske Dokumenter i deres Helhed, samt alle andre Steder, hvor det lod sig gøre, citeret de ældre Forfattere og derefter tilføjet det ny, jeg selv har fundet blandt de utrykte Kilder, hvorhos jeg har benyttet, hvad der var brugbart af Andreas Petersens og Jørgen Sørensens Samlinger.

Værket er altsaa et Samlerarbejde, hvori Vægten er lagt paa at give en ordnet Fremstilling af de Vilkaar, hvorunder Samsingerne baade udadtil og indadtil har levet gennem Tiderne, og hvis Bogen skulde falde en Fremmed i Hænde og han maaske kan finde, at der er medtaget for meget, som kun har Interesse for Øens egne Beboere, da er det min Bøn, at han vil betænke, at dette netop har været Arbejdets Maal: at fremdrage saa meget som muligt om vore Forfædres Liv og Forhold paa Øen; thi Bogen er skreven af en Samsing om Samsinger og for Samsinger, og hos dem haaber jeg at finde Forstaaelse.

Juledag 1901.

FREDRIK POULSEN.

Kilder til Samsøs Historie.

Ingen anden dansk Landsdel er bleven saa ofte beskrevet som Samsø, og Bidrag til Øens Historie i forskellige Retninger findes paa følgende Steder:

A. Selvstændige Værker om Samsø.

- TH. KINGO: Samsøs korte Beskrivelse (paa Vers) 1675.
Er ogsaa optrykt i Resens og Thuras Beskrivelser, samt i en ny Udg. 1772.
- P. RESEN: Descriptio & Illustratio Samsøæ &c. 1675.
- L. THURA: Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsø. 1758.
Anvisning til at anløbe Havnene ved Kyholm og Langøre med Beskrivelse af Karantænen paa Kyholm. 1832.
- P. MICHELSEN: Beskrivelse over Øen Samsø. 1851.
- J. J. HANSEN: Landejendomsprocesserne &c. 1865.
- TH. MICHELSEN: Beskrivelse over Øen Samsø. 1882.
- G. SCHLEISNER: Samsø og dens Befolkning. 1891.
- VICTOR MADSEN: Geologisk Kortblad over Samsø med Beskrivelse. 1897.
- J. S.: Samsø 1898.

B. Manuscripter, forsaavidt de ere offentlig tilgængelige.

- J. H. LARSEN: Topografisk Beskrivelse over Samsø. 1849. topogr. Arkiv.
- SCHIÖTZ; Samsø. 1853. topogr. Arkiv.
- FAYE: Landøkonomisk Indberetning om Samsø 1803 til Rentekammerkollegiet.
- ENGELHARDT m. fl. Samlinger til en antikvarisk Beskrivelse over Samsø. Optegnede i Sommeren 1874 af Professor Engelhardt. Cand. philol. Sophus Müller og Tegneren Magnus Petersen. topogr. Arkiv.

C. Forskellige Meddelelser om Samsø fremkomne i Bøger og Tidsskrifter.

- ARENT BERNTSØN: Samsø i »Danmarks og Norges frugtbare Herlighed«. 1656.
- HOFMAN: Samsø i »Fundatser«. 1755.
- PONTOPPIDAN: Samsø i »Danske Atlas«. 1764.
- N. JUNGE: Samsø i »Danmarks chorografiske Beskrivelse. 1777.
- R. NYERUP: Antiquarisk Beskrivelse over Samsø i »Antiquariske Annaler«. 1812.
- E. WERLAUFF: Historisk Beskrivelse over Samsø i »Antiquariske Annaler«. 1812.
- GR. BEGTRUP: Samsø i »Agerdyrkningens Tilstand i Danmark«. 1808.
- TH. HASLE: Samsø i »Landhusholdningsselskabets Amtsbeskrivelser«. 1844.
- N. L. HANSTEEN: Samsøs geognostiske Forhold i »Forhandlinger ved de skandinaviske Naturforskeres Møde«. 1847.

- M: Samsø i »Dansk Maanedsskrift«. 1864.
- Nordby Bylov 1697 i »Danske Samlinger«. 1866.
- P. N. AALBORG: Samsø i »Danmark«, ill. Rejsehaandbog udg. af Foreningen »Fremtiden» 1870.
- BOTH: Samsø i »Topogr. Beskrivelse af Danmark«. 1871.
- Uddrag af en gammel Beskrivelse over Samsø (Thura) i »Samsø Avis«. 1873.
- Gamle Sagn og mærkværdige Tildragelser fra Samsø i »Samsø Avis«. 1874.
- FR. ENGELHARDT: Arkæologisk Undersøgelse af Samsø. i »Fædrelandet« Nr. 79. 1875.
- C. J. ANKER: Oberst Nicolaj Tidemands Optegnelser om sit Liv og sin Samtid i Norge og Danmark. 1766—1828. Christiania 1881.
- (Heri findes mange Oplysninger om Forholdene paa Samsø i den engelske Krig 1807—14. da Tidemand i nogle Aar var Kommandant paa Samsø).
- LUDVIG HERTEL: L. B. Husum. Et Mindeskrift. 1886
- NICOLAI FLINT: Den alm. croupeuse Pneumoni. Medicinsk Disputats. 1886.
- Stoffet tilvejebragt paa Samsø. Opl. om Boliger &c.
- ST. A. BILLE: Samsø i »Danmark i Billeder og Text«. 1891.
- ALFRED IPSEN: »En firsindstyveaarig«. Købmand L. Rasmussen ved Ballen. i »Dannebrog« 1ste Aug 1897.
- S. VON LEUNBACK: Samsø i »Folkets Almanak«. 1897.

- HARALD LUND: Farver Reinhold Julius Lund. En Levnedstegning i »Kirkebladet« 1897 og Særtryk deraf.
- TRAP: Samsø i »Stat. topogr. Beskrivelse af Danmark« 1858 og 1898.
- P. S.: Samsø i »Fredsbladet« den 25. Juni 1898.
- ALFRED IPSEN: Samsø i »Ill. Tidende« d. 9. Oktbr. 1898.
- HELENE NYBLUM: Samsø i et svensk Tidsskrift, derfra optrykt i »Samsø Folkeblad«, Juni 1900.
- J. P. SCHACK: Løse Blade fra Samsø i »Wisbechs Almanak«. 1901.

I Tidsskriftet »Skattegraveren« findes meddelt Folke­minder fra Samsø. Viser, Sagn, gamle Skikke o. a.; og maaske kan der i andre Skrifter end de her nævnte findes Bidrag, der er undgaaet min Opmærksomhed, men dette er, haaber jeg, det vigtigste. —

D. Arkivalier.

Som det vigtigste heraf kan anføres:

1. *I Jyllands Provinsarkiv i Viborg:*
Kirkebøger for Koldby Sogn fra 1704, Tranebjerg Sogn fra 1700, Besser Sogn fra 1700, Onsbjærg Sogn fra 1814 og Nordby Sogn fra 1701 m. m.
2. *I Sjællands Provinsarkiv i Kjøbenhavn:*
Thingbøger fra 1702—1862 og desuden en ældre Thingbog for Aarene 1657—61.
Skifteprotokoller fra 1700—1837.
Skøde- og Pantebøger fra 1694—1756 og 1791—1846.
Auktionsprotokoller fra 1729—1858.
Politiprotokoller fra 1813—1863 m. m. m.

3. *I Rigsarkivet i Kjøbenhavn:*
 Historiske Dokumenter og Aktstykker, som angaar Øen.
 Lengnick: Uddrag af Kirkebøgerne for Koldby, Besser
 og Nordby Sogne.

E. Aviser.

Fra 1866, da Øen første Gang fik sit eget Blad, er følgende Aviser udgaaede:

- »Samsø Avis«. redig. af Enemark og C. Mortensen.
1866—69. Slagelse.
- »Samsø Folkeblad«. udg. af Samsø Landboforening. redig.
af A. Heramb. 1870—71. Slagelse.
- »Nordvestsjællands og Samsø Folkeblad«. udg. og redig.
af I. H. G. Tauber. 1872. Slagelse.
- »Samsø Avertissementstidende«. 1871—72. Aarhus.
- »Samsø Avis og Avertissementstidende«. redig. af I.
Bønnelycke og senere J. H. Jensen. 1873—76.
Aarhus. Skanderborg og Horsens.
- »Samsø Ugeblad og Avertissementstidende«. udg. af J.
Sørensen og A. Backhausen. 1878—79. Hor-
sens.
- »Samsø Avis«. Nyheds- og Avertissementsblad. udg. af
J. Sørensen. 1879—97. Odder og Aarhus.
- »Samsø Dagblad«. En Nyheds-politisk og Avertissements-
tidende. Redig. og udg. fra C. G. Tortzens
Bogtrykkeri. 1889. Kallundborg.
- »Samsø Folkeblad«. Udg. af et Selskab. Redig. af A. M.
Greve og A. S. Paarup. 1895. Kallundborg.

Samsø

Forfattet af Godsinspektør *August Kruse* 1866 og optaget i Digtsamlingen:
Danmark i Billeder af danske Digtere, Pag. 114).

SAMSØ, o Samsø, du grønklædte Ø!
ret som en Perle du svømmer paa Sø;
skumklædte Vover de rulle med Lyst
ind mod din bugtede, tangklædte Kyst.

Højt synger Havet til Kæmpernes Lov,
Vaarvind og Høststorm de svarer fra Skov,
Lærken sin Trille i Skyerne slaar
glad, som den slog dem for tusinde Aar.

Heltenes Høje man trint skue kan,
derfor du kaldes og »Højenes Land« -
Landet, hvis »Kolde« og »Bjærge« som Vold
værne om Minder fra Hedenold.

O, lad din Fortid kun slumre i Grav;
Kornet det bølger endnu som et Hav,
Borge er brændte og sjunkne i Støv,
endnu dog grønnes dit Græs og dit Løv!

End har du »Bryder« og »Kæmper« og »Mand«,
brede om Hærden og brede om Lænd,
Piger med Øjne som Himmelens Glar,
skjønne som Mødrene fordem de var.

End lyder Majsangen højt under Sky.
end ride Karlene Sommer i By.
gjæstmilde Arner og vennesælt Sind
lyser fra Huse og smiler paa Kind.

Vaarsolen skinner og Fuglene le.
Lyngens Smaablomster til Sommersol se.
guldgule Kornax de modnes i Fred,
Stjernerne blinke paa Vintersne ned.

Samsø, o Samsø, du grønklædte Ø!
Her vil jeg leve, og her vil jeg dø!
Tak for de Glæder mig Livet her gav!
Tak for du engang vil være min Grav!

AK.

I.

Historiske Efterretninger.

Vand-faste Samsøe, du ældgamle Fyrste-sæde,
var gunstig og tillad jeg paa dit Land maa træde,
imedens jeg om dig med lyst optegne kand,
huad priseligt jeg veed for voris Eftermand!

Thomas Kingo.

1675.

ETHVERT Lands Historie — skriver Werlauff i historisk Beskrivelse over Samsø 1812 — kan deles i tre forskellige Tidsaldre: den mørke, den fabelagtige og den historiske. Den første indbefatter de successive physiske Omvæltninger, som Landet har undergaaet i de ældste Tider, dets første Bebyggelse, dets Navngivelse. Om alt dette tier gerne skrevne Monumenter, og Mytherne giver os kun et svagt og ofte forvildende Lys. Geologiske Undersøgelser, etymologisk Granskning af de ældste Stednavne, flittig Hensyn til de Regler, efter hvilke Historien og Naturen lærer os, at Landene, især de nærliggende, er bleven beboede, er vore eneste Vejledere gennem dette Mørke. Vished i Henseende til Tiden kunne vi sjældent faa; om denne eller hin Indvandring, Naturevolution o. s. v. er sket 1000 Aar tidligere eller sildigere, maa vi som oftest lade være uafgjort. I den anden Tidsalder er Mythologi og Historie saa indvævet i hinanden, at man vanskelig kan skille dem ad; indenlandske, skrevne Kilder haves ikke, Myther, Mindes-

mærker og Fremmedes Beretninger er de eneste, hvoraf vi skal øse vor Viden. Den tredie Tidsalder begynder med Skrivekunstens Anvendelse til Begivenhedernes Opbevaring, og først fra den Tid daterer sig den klare Historie.

Skønt Øen *Samsø* kun er 3 Mil lang, og dens Historie naturligvis kun udgør en liden Episode i det hele Nordens, kan den dog bekvemtest betragtes under de omtalte tre Perioder.

For at faa nogen Underretning om Samsøs Udseende og Tilstand fra de allerældste Tider, maa vi ty til de Oplysninger, som Geologerne giver os, og deraf danne os et Billede af Øen i disse fjærne Dage. Der er om Samsø skreven forskellige geologiske Afhandlinger, og til nødvendig Forstaaelse for Læseren vil jeg af en af disse, nemlig Dr. Victor Madsens »Kort Oversigt over Samsøs geologiske Forhold«, et Manuskript i Jørgen Sørensens Samlinger, anføre følgende, men ellers henviser dem, der ønsker udførligere Besked, end Pladsen i dette Værk tillader at give, til de i foranstaaende Litteraturfortegnelse nævnte geologiske Værker af Hansteen og V. Madsen, der indeholde udførlige og interessante Meddelelser om Samsøs geologiske Forhold. Efter kortelig at have omtalt de forskellige geologiske Theorier, og de Naturrevolutioner, der gav Danmark sit nuværende Udseende, skriver Dr. Madsen saaledes om Samsø: »Paa Samsø skar Havet sig ind i adskillige Bugter og Fjorde; paa Øens Sydkyst dannede saaledes Visborgbakkerne en Ø, og Havet skar sig ind forbi Grydenæs Odde ind mellem Bakkerne Tranekjær og Smedballehøj, Vibeholm. Driften og Sejgræs dannede en anden Bugt, der strakte sig op til Parishøj. Paa Østsiden af Brattingsborg Skov dannede Ørnsrose og Almind Mose Fjorde. Paa Østkysten fandtes en Fjord

ved Ballen, der fortsatte sig mod Nord i en Bugt, som strakte sig over Strandmosen til Loddenbjærg. Paa Vest-siden fandtes mindre Fjorde ved Dallebæk og Elsemade og større Bugter ved Møgelose og Bisgaard. Paa Nordkysten strakte der sig en stor Fjord forbi Besser ind mod Østerby; — til Tranebjærg har der derimod aldrig strakt sig nogen Fjord, dertil ligger Landet for højt dér. Har man kunnet sejle til Tranebjærg, som ældre Forfattere antage, da har det i alt Fald ikke været i Saltvand, men paa en Aa, dog maa det anses for meget tvivlsomt, om man virkelig har kunnet sejle saa langt ind i Landet. Ved store Vorbjærg var Sydlandets Nordgrænse. Nordby Hede stod under Vand, Bakkerne ved Stauns dannede Holme ligesom de nuværende Holme i Staunsfjord, og Nordlandet var en Ø for sig. I Fjordene levede et rigt Dyreliv, mange Steder kan man finde hele Lag af Muslingeskaller eller hele Østersbanker, og Dyrebestanden paa Land var den Gang næppe videre forskellig fra den, som nu lever oppe i Sverrigs Naaleskove, derpaa tyder bl. a. de Elsdyrstakker, der er fundne i adskillige Moser paa Samsø. I dette Tidsrum, som mindst maa ligge 10,000 Aar tilbage, indvandrede Landets Urbefolkning, hvis eneste Spor de berømte Køkkenmøddinger er. Køkkenmøddingerne er Levningerne af Urbefolkningens Maaltidspladser; man finder her Skallerne af de Muslinger og Snegle og Knoglerne af de Dyr, som de har spist, og Stumper af deres raa Flinteredskaber, Knive, Skrabere. Øxer o. s. v. og undertiden kan man ogsaa finde Resterne af deres Ildsteder.

Køkkenmøddinger er eller har været kendt paa Samsø fra Sydenden af Store Brasholm, fra Parishøj, fra Nordsiden af Store Vorbjærg og fra Armhoved ved Langøre. Efter at Landets Sænkning var ophørt, indtraadte der atter

en Hævning, som rimeligvis endnu ikke er afsluttet. Samsøs Kyster afrundedes, Nordby Hede hævedes, saa at Nordlandet forbandtes med Sydlandet. De vældige Havstokke, der spærrer for Møgelose, for den fordums Fjord og Bugt ved Ballen og for Almind Mose øst for Brattingborg Skov, tilligemed Besser Rev. som ogsaa er en stor Havstok, dukkede op af Havet, og Samsø fik efterhaanden sin nuværende Skikkelse. I Skovene afløstes Egen for en stor Del af Bøgen; Menneskenes Kultur steg — eller maaske var det en Race med højere Kultur, der indvandrede og undertvang den ældre Race — Bronzealderen begyndte og efterfulgtes atter af Jernalderen; de vilde Dyr blev udryddede, Landet blev opdyrket, Skovene forsvandt lidt efter lidt, og Naturforholdene blev efterhaanden saaledes, som vi nu kende dem.« — Saavidt Dr. Madsen, af hvis Beretning man let kan danne sig et Billede af Samsøs Udseende for Aartusinder siden. —

Som oftest er det meget vanskeligt at angive Etymologien af et Lands eller Folks Navn, og Samsøs Etymologi er da ogsaa søgt paa forskellige Maader. Resen udleder 1675 Navnet af en vis Samus, Stamfader til de Sambrier, Gambricier og Cimbrer, og hermed bringer han endog Samojederne i Forbindelse. Andre mener, at det kan være kommet af den gamle nordiske Partikel sam, der findes i mange Ord, enten fordi der i gamle Dage er holdt Forsamlinger. Herredage &c. her, eller og paa Grund af den Samling af Øer og Holme, som findes ved Samsø, samt og fordi Landet synes at være to Øer, samlede ved Vorbjærg. Werlauff mener, at Navnet bør udledes af Mandsnavnet Samur eller Samr, der forekommer i adskillige islandske Sagaer, og at da rimeligvis en Samr har været Øens første Beboer, dens »Landnamsmænd«.

Navnet skrives hos Adam af Bremen: Samse — hos

Saxo: Sampsøe og Samsa — hos Islænderne: Sámsey — i Ørvarodds Saga: Sámsheldi, — og i gamle Thingsvidner fra Middelalderen: Samsiø, Sampsyø. Senere bliver Samsø det almindelige, og i Øens Dialekt hedder det: Sams. og Beboerne kaldes: Samsinger. —

Om Samsøs Forhold i Sagntiden ved vi kun grumme lidt og intet med Vished. Har Samsø ligesom de øvrige danske Øer haft sine egne Konger, der har ernæret sig af Sørøveri, da er de os ganske ubekendte. I Ægisdrekka beskylder Loke Odin for at have vanket om paa Samsø som en Spaakælling. Regnar Lodbrogs Saga fortæller, at en Dansker ved Navn Øgmund engang landede paa Samsø i Munarvogr, og at han der i Skoven fandt et Mandsbillede af Træ, 40 Alen højt og mosgroet, som i en Sang fortalte, at Regnar Lodbrogs Sønner havde sat det dér og ofret til det for at erholde Lykke paa deres Tog.

Den Tildragelse, som frem for alle gør Samsø berømt i denne Periode, er den Tvekamp, som her fandt Sted mellem Hjalmar og Ørvarodd paa den ene og Angantyr med elleve Brødre paa den anden Side. Begivenheden fortælles flere Steder¹⁾, og den skal her anføres.

¹⁾ Hervararsaga V pag. 24—42.

Ørvarodds Saga XIX—XXI pag. 23—27.

Saxo: Lib. V pag. 93. Stephanii Udg. 1644. 5te Bog CVII
A. S. Vedels Udg. 1575. I S. 290 N. F. S. Grundtvigs
Oversættelse 1818.

Torfæus: Historia rerum Norvegicarum I pag. 422—26. Udg.
1711.

Gerh. Schiøning: Norges Historie I S. 108—109. Udg. 1771.

Suhm: Danmarks Historie I S. 238—242. Udg. 1782.

Rafn: Nordiske Kæmpehistorier III. Hervørs Saga S. 13—24.
Ørvarodds Saga S. 120—35.

N. M. Petersen: Danmarks Historie i Hedenold I S. 351—358.

Oehlenschläger: Ørvarodds Saga, et oldnordisk Æventyr.

saaledes som den fortælles af N. M. Petersen i »Danmarks Historie i Hedenold«:

— »Paa Bolmø ved Helgeland levede en Bersærk ved Navn Arngrim, der var gift med Eyvør. Han havde 12 Sønner, af hvilke den ældste hed Angantyr, den næstældste Hjørvard. De var alle store Bersærker, men Angantyr var sit Hoved højere end de andre og gjorde Arbejde for to. Allerede i deres tidlige Ungdom drog de i Viking og hærgede viden om, uden nogensteds at finde deres Lige. Befandt de sig alene med deres Mænd, og de mærkede, at Bersærkergangen kom over dem, plejede de at gaa op paa Land og give sig til at brydes med store Sten eller Trær, thi det var før hændet dem, at de under Bersærkergangen havde dræbt deres egne Mænd. Det hændte sig en Juleaften paa Bolm at man skulde aflægge Løfter ved Bragebægeret, da gjorde Hjørvard det Løfte, at han vilde eje den for sin Skønhed og Ynde over hele Norden berømte Ingeborg, en Datter af Kongen i Upsal. Strax om Vaaren sejlede derfor Brødrene til Sverige, kom til Upsal og gik frem for Kongens Bord, hvor hans Datter sad hos ham. Hjørvard sagde da Kongen sit Løfte og sit Ærinde did; alle tav, men Kongen, som kendte deres Tapperhed og trodsige Sind, blev meget tvivlraadig. Paa samme Tid var der to Kæmper ved den svenske Konges Hird, Hjalmar den Modige, »hinn hugumstori«, og Ørvarodd. Den første var Kongens Landeværnsmand, den anden var en Søn af Grim Lodinkinn fra Rafnista i Norge; af tre fortryllede Pile, som han havde faaet af sin Fader, og som ramte alt, hvad han sigtede paa, fik han Navnet Ørvarodd. »Pile-Odd«. Hjalmar og Ørvarodd var Fostbrødre, thi efter at have gjort sig meget berømt ved en Bjarmelandsfærd, spurgte Odd sin Fader, hvor han skulde finde de tapreste Mænd og den

største Modstand, hvorpaa Faderen gav ham Anvisning paa adskillige Vikinger, som han alle overvandt, og endelig paa Hjalmar den Modige og hans Fosterbroder Thord Stavnglame, der havde femten Skibe med hundrede Mand paa hvert. og som opholdt sig hos den svenske Konge. Odd sejlede da til Sverige. og en Aften lagde han sine Skibe ved et Næs og gik i Land Da saa han, at der paa den anden Side laa femten Skibe, som tilhørte Hjalmar og Thord, men Besætningen var oppe paa Land og morede sig med Lege. Odd vilde nu prøve, om disse Mænd virkelig var saa modige, som Ordet gik; han delte sine Folk i to Hobe og befalede sin Broder Gudmund at føre den ene. Gudmund gik med sin Trop ud paa Næsset, men Odd gik med den anden ind i Skoven bag om Hjalmars Folk. Nu opløftede Gudmund og hans Mænd et stort Hærskrig, og strax derpaa gjorde Odds det samme; men Hjalmar og hans Folk agtede ikke paa det første Raab, og da de hørte det andet bag ved sig, standede de vel saa længe det stod paa, men fortsatte derpaa deres Lege, som om intet var forefaldet. Odd og Gudmund trak sig nu tilbage og mødtes, og Odd yttrede, at disse Mænd ikke frygtede Kamp, men tillige, at de ikke skulde overliste dem, men blive liggende under Næsset indtil næste Morgen. Morgenen kom, og Odd lagde til Strid med Hjalmar. De spurgte om hinandens Navne og Styrke. Odd havde kun fem Skibe, Hjalmar femten, og denne tilbød derfor at lægge sine ti Skibe bort og at gaa imod ham med lige Styrke. De stredes til Aftenens Ende; da blev Fredsskjoldet hejst, og Hjalmar spurgte Odd, hvorledes Legen huede ham? Godt, svarede denne. Hjalmar vedblev, om han vilde prøve den oftere, og Odd forsikrede ja, thi han havde aldrig truffet paa taprere og modigere Mænd. Saa stredes de tre Dage paa Rad og

indgik derefter Fostbroderskab, og Hjalmar indbød Odd til at følge med sig til Sverige. Da nu, som vi ovenfor fortalte, Arngrims Sønner ved Frieriet til Ingeborg havde bragt alle de svenske Hirdmænd til Tavshed og gjort selve Kongen tvivlraadig, saa rejste Hjalmar sig, gik frem for Kongens Bord og mindede ham om de Tjenester, han havde gjort ham og Landet, hvorfor han bad om hans Datter. Kongen blev da endnu mere vankelmodig og overlod sin Datter selv at vælge, hvem hun vilde have. Hun svarede da, at naar hendes Fader vilde gifte hende bort, da var det rimeligt, at hun valgte den til sin Brudgom, hvis Dannished hun kendte, og ikke én, som hun aldrig havde hørt andet om end ondt, hvilket var Tilfældet med Arngrims Sønner. Men da nu Hjørvard hørte hendes Ord, askede han Hjalmar til Holmgang paa Samsø og bød ham være hver Mands Nidding, hvis han ægtede Møen, før denne Kamp var bestaaet. Hjalmar modtog Udfordringen, og Tiden til Kampen blev fastsat. — Paa den bestemte Tid kom Hjalmar og Ørvarodd til Samsø med to velbesatte Skibe. De lagde ind i Havnen Unarvogr og gik i Land for at se, om Arngrims Sønner var komne. Disse, som var landede i Havnen Munarvogr, gik, medens hine var oppe i Landet, ned til deres Modstanderes Skibe; Bersærkergangen kom over dem, saa at de bed i deres Skjolde og skreg højt. Sex af dem gik ud paa hvert Skib og nedhuggede alt hvad de traf paa, men Skibsfolkene var saa brave Kæmper, at de greb til Vaaben, uden at én eneste veg fra sin Plads eller talte et Frygtens Ord. Bersærkerne gik frem langs med det ene Bord, tilbage langs med det andet og dræbte hver eneste levende Sjæl; derpaa gik de hylende i Land. Da sagde Hjørvard: »Vor Fader gik i Barndom, da han sagde os, at Hjalmar og Odd var de drabeligste Mænd;

vi burde drage hjem og dræbe den elendige Gubbe til Løn for hans Løgn.« Men da de nærmere havde betragtet de Faldne og lagt hver af dem paa sin Plads ved Aarerne, saa mærkede de, at Hjalmar og Odd ikke var iblandt dem. Imidlertid vendte Hjalmar og Odd tilbage fra deres Vandring og saa Bersærkerne, som kom frem med blodige Vaaben og dragne Sværd; Bersærkergangen havde nu forladt dem, og de var, som sædvanligt derefter var Tilfældet, kraftsløse og matte. Da Hjalmar saa, hvorledes Skibene var ryddede, udbrød han, at de begge to vilde gæste Odin i Aften, men de tolv Brødre leve, og dette var det første umandige Ord, han taledede. Ørvarodd svarede, at de tolv Bersærker skulde gæste Odin, men de to leve. »Eller vil du,« vedblev han, »at vi skulle fly til Skoven?« Nej,« sagde Hjalmar, »aldrig skulle vi fly for Fjender, hvor djærve de end monne være.« Nu spurgte Ørvarodd ham, om han vilde stride med Angantyr alene eller med de elleve andre Brødre, og Hjalmar svarede: »Tror du, at Kampen er svarest med Angantyr, saa vælger jeg den; naar har vi nogensinde været i Slag, saaledes at du gik foran mig?« »Ilde gør du,« sagde Ørvarodd, »thi jeg lider mere paa min Pantserskjorte end paa din Brynje,« — men Hjalmar's Beslutning var uforanderlig. Han drog sit Sværd og gik frem mod Angantyr, og de viste hinanden til Valhal. Angantyr foreslog, at ingen af de Faldne maatte plyndres, men han vilde, hvis han faldt, have sit Sværd »Tyrfing« i Højen med sig; herom blev de enige.

Nu begyndte en frygtelig Kamp mellem Hjalmar og Angantyr. Jorden skjälv. Sværdene lynede; deres Dækvaaben begyndte at forhugges, og de tilføjede hinanden store Saar. Odd udæskede de elleve andre Brødre, én ad Gangen, og han nedlagde dem alle uden at have faaet

noget Saar. Derpaa gik han hen til det Sted, hvor Hjalmar og Angantyr havde kæmpet. Angantyr var falden, men Hjalmar sad ved en Tue og var bleg som et Lig. Odd gik hen til ham og kvad:

Hvor lider du Hjalmar?
 Du Lød har skiftet,
 og mødig jeg ser dig
 af mange Saar.
 Din Hjælm er brusten,
 din Brynje søndret,
 og snart er leden
 dit Liv hernelen.

Hjalmar svarede:

Ja, Saar har jeg sexten,
 og sleden er Brynjen;
 mig sortner for Øjet,
 og Solen er slukt,
 Angantyr's Tyrving
 traf mig ved Hjærtet.
 det hvasse Sværd,
 som i Edder blev hærdet.

»Nu har jeg mistet mit kæreste i Livet.« sagde Odd. »anderledes vilde det være gaaet, om du havde fulgt mit Raad.« Men Hjalmar svarede: »Vi skal alle dog engang dø.« Og hans Tanker svævede hen over Livet, saa kort, men saa indholdsrigt, som det havde været. Han ejede Jord- ejendomme nok, men han, som stedse havde følt Lede ved at bo paa Land, skulde nu saaret og afsjælet ligge her paa Samsø. I hans Faders Hal drak Huskarlene Mjød, mange blev mødige af Øllet, men han havde Sværdet mattet paa den fjærne Ø, og ingen af hans Staldrødres Røst skulde mere naa hans Øre. Levende svævede Ingeborg for hans Øje; hun fulgte ham, som ved Afskeden

ud til den yderste Pynt af Agnatit. og nu gik det. som hun spaaede. at hun aldrig skulde se ham mere. Derpaa vendte han sig til Ørvarodd: »Drag mig Ringen af min Haand,« sagde han. »og bring den til min Fæstemø; den vil hugfæste hendes Sorg, at jeg ikke kom tilbage til Upsal. Sidste Gang hørte jeg Møens fagre Sang, sidste Gang drog jeg i Strid fra gæve Venner. Ravnene kommer fra Heden. og Ørnen følger den; sidste Gang skal jeg mætte den graadige. men nu kræver han mit eget Blod.« — Saa døde Hjalmar.

Men Odd samlede de faldne Bersærkers Lig sammen, lod hver beholde sine Vaaben og lagde »Tyrfing« under Angantyr's Hoved. Derpaa opkastede han Høje over dem og ligesaa gjorde han ved sine egne Mænd. Men Hjalmar's Lig bar han ned paa sit Skib og sejlede til Sverige. og da han kom dér. drog han Skibet paa Land. tog Hjalmar's Lig paa sine Skuldre og gik til Upsal. Liget lagde han ved Døren til Kongens Hal. men gik ind med den Henfarnes Hjælm og Brynje i Haanden og lagde dem ned foran Kongen og fortalte om Hjalmar's Død. Derpaa gik han ind til Ingeborg. som sad og sømmede en Kappe til Hjalmar. Han traadte frem foran hende og sagde: »Hjalmar hilste dig og sendte dig denne Ring i sin Dødsstund;« Ingeborg tog Ringen. saa længe paa den. men svarede intet; og hendes Hjærte brast af Sorg. Da bar Odd hende ud. lagde hende i Hjalmar's Arme og sagde: »Nu skal de Døde nyde al den Lykke. som Skæbningen nægtede de Levende.« — Hjalmar og Ingeborg blev begravede i samme Høj. Paa Samsø vistes Kæmpehøjene mange Hundrede Aar efter; og i Følge Folketroen brændte der om Natten store Baal ved Graven. og frygteligt Bulder hørtes over hele Øen fra de højlagte Bersærker.« —

Saavidt N. M. Petersen. Hvad nu Sagnets historiske

Troværdighed angaar, da er der forskellige Meninger derom, og vi bør, efter at have hørt Sagaens Beretning, ogsaa høre, hvad Kritiken har haft at anføre imod den. Werlauff skriver følgende: Skal Begivenheden efter Suhm sættes til det 5te Aarhundrede, da bliver den nok som alle af den Alder temmelig apokryfisk, men det indeholder dog i sig selv intet utroligt og usandsynligt; det fortælles i gamle Skrifter, det bestyrkes ved Monumenter, understøttet af mundtlig Tradition, og alt dette kan langt fra siges om hvert af de Facta i vor ældre Historie, der fra Mand til Mand er nedskrevne, kommenterede og troede. Jeg tror derfor at burde fremføre alt, hvad der i denne Fortælling fremkommer til Oplysning om det gamle Samsø, uden at fordølge, hvad Kritiken kan have at indvende mod et og andet. Først maa jeg da erindre, at nogle svenske Antikvarer har, og maaske ikke uden Grund, søgt Skuepladsen for denne Tildragelse Østen for Sverige. Den Kodex af Herverarsaga, som Verelius brugte ved sin Udgave, nævner Øen Bolmur, hvor Augantyr's Fader boede, uden at tale om dens Beliggenhed. Han antager derfor, at denne Ø laa i Smaaland, og da han ikke kan begribe, hvorledes Arngrim's Sønner paa Vejen herfra til det danske Samsø kunde faa i Sinde at gæste Aldeigoborg, saa tror han, at det bør søges et Steds i Østersøen mellem Sverige og Rusland. Denne Idé har Professor Bilmark i Aabo videre udført og søgt at bevise, at dette Samsø har ligget i Finland og er en af de i Søen Saimen beliggende Øer, ej langt fra den store Elv Woxen, som falder i Ladoga Søen. Men da den Kjøbenhavnske Udgave af Herverarsaga udtrykkelig sætter Øen Bolm i Halogaland, og vort Samsø da har ligget bekvemt omtrent imellem begge Parterne, da endvidere baade Monumenter og Sagn, som vi strax skal se, tale derfor, tror jeg,

man uden Betænkning kan antage vort Samsø og det i Sagaerne omtalte for identiske.

I de Islandske Sagaer nævnes ved denne Lejlighed to Havne paa Samsø: Munarvogr og Unarvogr. Den første synes at have været den Havn, hvor de Søfarende almindeligst landede, og at have ligget paa den sydlige Del af Landet. Efter Etymologien betyder den »en yndig Bugt«. Paa Øens modsatte Side laa Unarvogr, der formentlig betyder det samme som Munarvogr. Der findes, saa vidt jeg ved, intet Spor mere af disse Navne; maaske de ikke en Gang har været Benævnelser, som Indbyggerne brugte, men som Søfarende har givet dem efter det Indtryk, disse Havne gjorde paa dem. At de Islandske Sagaer i denne Periode omtaler Skov paa Samsø, har jeg alt anført. Af Monumenter fra denne Tid har eksisteret og eksisterer vel endnu en Del paa Samsø, og af disse er de vigtigste Angantyr og hans Brødres Gravsteder, hvoraf man endnu i senere Tider har villet se Spor. Men mellem de Islandske Sagaer indbyrdes, saavel som mellem disse og nyere Beretninger om disse Mindesmærker findes megen Uoverensstemmelse. Hervararsaga fortæller, at Ørvarodd, efter at Hjalmar var død, opholdt sig paa Landet om Natten. »Om Morgenen bar han alle Bersærkerne sammen og gav sig i Færd med at opkaste en Gravhøj. Øboerne lagde store Egetræer oven paa hinanden efter Odds Anvisning og kastede siden Sten og Sand derpaa; var dette et svært Arbejde og meget fast og stærkt. Odd arbejdede paa det i en halv Maaned, derpaa lagde han Bersærkerne med deres Vaaben i Højen og lukkede den til.« — — Det er aabenbart, at her kun tales om én Høj; men i det følgende nævnes derimod udtrykkelig flere Høje.

Her er altsaa en Anomalie i denne Sagas Fortælling.

som ej er let at hæve. Ørvarodds Saga, hvis Paalidelighed just ikke er synderlig afgjort, fortæller Tildragelsen saaledes: »Odd lagde Bersærkerne i en Dyngge og stablede Træstykker op rundt omkring dem; det var strax ved Søen. deres Vaaben og Klæder lagde han hos dem og tog intet fra dem. Derpaa lagde han Tørv udenom og kastede Jord paa. gik saa ud paa Skibene og bragte alle de Faldne i Land og kastede en anden Høj op over sine Folk. Folk, som har været der, fortæller, at man den Dag i Dag endnu ser Levningerne af Odds Arbejde.« -- Her tales nu udtrykkeligt om to Høje, og det som mere er, Forfatteren beraaber sig paa Øjenvidner. Man ser, at de Islandske Sagaskrivere, naar de blot følger mundtlig Tradition, stundom glemmer, hvad de selv tilforn har skrevet og stundom modsiger hverandre. Forunderligere er det derimod, at nyere Tiders Forfattere ikke stemmer overens i Henseende til de Spor, der paa den sydøstlige Side af Øen endnu skal findes af disse Oldtidsminder. A. S. Vedel er den første, som siger, at der ved Stranden ses tolv Kæmpebegravelser; dette gentager efter ham Thura og lægger til paa et andet Sted: »Og skal efter gamle Relationer de tolv Begravelseshøje, hvorom er meddelt, at de endnu kendeligen ses ved Stranden og er i en næsten circlerund Form anlagt, være disse tolv Brødres Lejesteder.« Efter Thura har igen Danske Atlas og Suhm berettet det samme; men ingen af dem har lagt Mærke til, hvad Thormod Torfaus, der i Aarene 1671—72 opholdt sig paa Samsø, maaske selv har været paa Stedet og desuden var fortrolig med de Islandske Sagaer, hvad han, siger jeg, beretter om disse Oldtidslevninger. Hans Ard er disse: ²⁾ »Ostenditur in Samo balthica ingens tu-

² Series Regum & Dynastarum Daniæ, pag. 35—50.

mulus, quem ab illo (Orvaroddo) excitatum, eoque XI Athletas illorumque antesignanum Augantyrē . . . conditos esse . . . illius vita perhibet«, og paa et andet Sted nævner han som Bevis for Ørvarodds Existens »tumulus Orvaroddi accolis. uti antea dictum fama notus«, Torfæus nævner her kun én Høj og han var maaske selv Øjenvidne.

Uagtet den hele Uoverensstemmelse ikke er af synderlig Vigtighed, lærer den os dog, at der, selv hvor Skrifter og Dokumenter synes at oplyse hinanden indbyrdes, dog findes Dunkelheder, som Kritiken ej formaar at adsprede. — Dog — endnu er næppe ethvert Spor af disse Mindesmærker forsvunden; ved en nøjagtig Undersøgelse var det vel muligt at afgøre Striden. Saameget er vist, at de maa søges ved Stranden paa den sydøstlige Del af Øen.« — — I Somren 1874 besøgte Professor Engelhardt Samsø og foretog en arkæologisk Undersøgelse; i et Foredrag som han senere holdt i Oldskriftselskabet, udtaler han sig saaledes om Angantyr's Høj³⁾: »Da Torfæus i 1671—72 var paa Samsø, saa han »Angantyr's Høj« og tillige én efter Navnet senere forsvunden »Ørvarodds Høj«. Af Sagaernes Beretning om Augantyr's og hans 11 Brødres Kamp med Hjalmar og Ørvarodd er det ikke klart, om der skal være én eller flere Høje, som minder om denne Begivenhed. Højen eller Højene maa søges paa Øens sydøstlige Del! I Fredskoven her ligger en anselig og velbevaret Høj, som nu kaldes »Angantyr's Høj«, og som synes at være urørt. Man har ogsaa fundet, at Onshøjene paa Øster-Overdrev muligen kunde være

³⁾ Fred. Engelhardt: Arkæologisk Undersøgelse af Samsø 1874. Foredrag holdt i Oldskriftselskabet 25. 2. 1875. Fædrelandet Nr. 79 d. 7. 4. 1875.)

Minder om hin berømmelige Kamp. Vi havde Lejlighed til at udgrave to af denne Gruppe, men de indeholdt ingen Oldsager, og deres Indre afgav ingen Tidsbestemmelse. Midt paa Bunden af den ene fandtes en Stenbro-lægning af 12 Fods Længde, 7 Fods Bredder og $1\frac{1}{2}$ Fods Højde. I den anden Høj var der, 12 Fod indenfor den ydre Stenkreds ved Højens Fod, en Stenmur af $1\frac{1}{2}$ Fods Højde, sat af mindre Sten, og forresten intet mærkeligt. Det er muligt, at disse Høje er opkastede i Mellemlæjernalderen, den samme Tid, hvortil de omtalte Begivenheder med størst Rimelighed maa henføres, men andet og mere kan der endnu ikke siges om Højene.« —

Siden 1874 er der ikke foretaget nogen arkæologisk Undersøgelse af Samsø; men fordi man ikke bestemt kan udpege Højen, hvor Angantyr hviler, derfor mister den gamle Saga ikke sit Værd, men vil stedse vedblive at kaste Glans over Samsøs Oldtid.

Vi forlader nu den dunkle Sagntid og naar frem til at faa fast Grund under Fødderne, men sparsomme og faa er de Oplysninger. Historien giver os om Samsø; thi sjældent nævnes den i vore Krøniker og Dokumenter, og flere Steder er der Vilderede i Øens Historie.

I Aaret 1047, da Kong Magnus den Gode var død, og hans Lig skulde føres til Norge, løb Skibet, som overførte Liget, paa Vejen ind i en Havn paa Samsø, hvor Kongen altid plejede at løbe ind. Ved denne Lejlighed skete der det Mirakel, at en blind Mand, som havde været vant til at faa Almisse af Kongen, nu fik sit Syn igen ⁴⁾.

I Aaret 1180 var Kong Valdemar den 1ste paa Samsø for at fornøje sig med Jagten og forskrev dér til sig Erkebiskop Absalon for at raadslaa med ham ⁵⁾.

⁴⁾ Torfæus: Hist. Norveg. III pag. 286.

⁵⁾ Saxo: Lib. XV. Suhm: Danmarks Hist. VII 585.

I Aaret 1186 lod Kong Knud den Sjette holde en Herredag paa *Samsø*, hvortil en stor Del af Adelen blev indbudt, dels for at undersøge den mellem Fyrsterne Bugislau af Wenden og Jarimar af Rügen opkomne Strid, dels for at forbedre den verdslige Lov ⁶⁾.

I Aaret 1215 holdt Valdemar Sejrs Herredag paa *Samsø* og lod dér sin Søn Valdemar den Unge hylde ⁷⁾.

I Aaret 1216 var Valdemar Sejrs atter paa *Samsø*, hvor han synes ofte at have opholdt sig, og udstedte her »in curia nostra *Samsø*« den 23. Novbr. 1216, et Gavebrev, hvorved han skænkede Øen Thunø til Aarhus Domkirke. Som Vidner underskriver Dronning Berengaria, Bisp Ebbe i Aarhus, Grev Niels af Halland og flere andre baade Gejstlige og Lægmand, som var overværende. Dette Gavebrev findes trykt i »Diplomatarium Arna-Magnæanum«.

I Aaret 1287 eller 1288 havde Marsk Stig og de øvrige S sammensvorne Oplag af Proviand og Ammunition paa *Samsø* ⁸⁾, og 1288 lod Marsk Stig plyndre *Samsø* og nedbryde det derværende faste Slot Brattingsborg ⁹⁾.

Det er højst sandsynligt og tildels bekræftet ved mundtlig Tradition, at *Samsø* flere Gange i Middelalderen end 1288 har været underkastet Plyndring; dels maaske af Wenderne i Svend Grathes og Valdemar den Førstes Tid, og dels 1285 af den norske Sørover Alf Erlingsen, »der røvede Kallundborg og mange Øer i Danmark« ¹⁰⁾.

Samsø skiftede i ældre Tider ofte Herrer; det er en

⁶⁾ Saxo: Lib XVI. Suhm: Danmarks Hist. VIII. 32.

⁷⁾ Huitfeldt: I. 183.

⁸⁾ Script. Rer. Dan. V 626.

⁹⁾ Huitfeldt I 299. I de Esromske Annaler staar ved Aaret 1287: »circa idem tempus Marscalcus Stigotus fregit castrum *Samsøe* .

¹⁰⁾ Huitfeldt I 288.

af de danske Provinser, der saa ofte er bleven pantsat og bortforlehnnet af de danske Konger, at det næsten ikke er muligt at bestemme, naar og hvorledes det er gaaet fra Haand til Haand. Den første Afhændelse, vi kender, skete Aar 1253, da Kong Christopher den Første pantsatte til sin Frænde, Hertug Albert af Brunsvig, *Samsø* og *Endelave*, indtil han kunde faa *Als*, som Kongen havde overladt ham for bestandig. Pantsættelsesdokumentet, der er opbevaret i det brunsvigske Arkiv lyder saaledes ¹¹⁾:

«C. Dei gratia Danorum Sclavorumque Rex omnibus hoc scriptum cernentibus in Domino salutem. Notum facimus universis, quod nos dilecto consanguineo nostro & nobilissimo Principi Domino ALBERTO Duci de Brunswick impignoravimus duas terras nostras scilicet *SAMSØ* & *ONDELAGHÆ* cum bonis nostris tam matrimonialibus quam regalibus ibidem & cum omni jure, donec terram *Alsiam* habuerit, quam sibi contulimus jure perpetuo possidendam, ita quod fructus omnes inde medio tempore provenientes recipiat, nec tamen homines illarum terrarum, sive Clerici, sive Layci, a proprietatibus & libertatibus suis, quas antea habuerunt, aliquatenus fraudabuntur: memoratus etiam Dominus Dux cum corporalem possessionem terre *Alsie* optinuerit, nobis sive justis heredibus nostris prefatas terras sibi impignoratas integraliter restituat, eque bonas, prout eas dinoscitur recepisse. In cujus rei testimonium presentes sibi contulimus litteras, sigilli nostri munimine roboratas.

Datum anno Domini MCCLIII apud *Skyalfiskörae* XII Kal. Novembris. —

¹¹⁾ Origines Guelficæ Scheidum. 1752. Tom III pag. 88.

Christopher af Guds Naade de Danskes og Slavers Konge sender alle, som se dette Skrift, Hilsen i Herren! Kundgøre vi for alle, at vi som Pant har givet vor kære Frænde, den ædle Hertug Albert af Brunsvig, to af vore Øer, nemlig *Samsø* og Endelave, med saavel vore private Godser som kongelige Ejendomme sammesteds, tilligemed alle vore Rettigheder, indtil han kan faa Øen Als, som vi har overdraget ham til retmæssig og evig Ejendom, saa at han imidlertid nyder alle deraf flydende Indtægter, men dog at disse Øers Beboere, saavel Gejstlige som Lægfolk ikke berøves, hvad de hidtil har haft af Besiddelser og Friheder. Endvidere skal bemeldte Hertug, naar han har erhholdet Øen Als som Hovedbesiddelse, igen redelig tilbagegive os eller vore rette Arvinger de nævnte nu ham overdragne Øer, saaledes som han erkender at have modtaget dem. Til Vidnesbyrd om dette overgive vi ham nærværende Brev stadfæstet ved Vedhængning af vort Segl. Givet i Skælskør i Herrens Aar 1253, den 21de Oktober.

Naar *Samsø* igen er bleven indløst, er uvist; Suhm ¹²⁾ mener, at de brunsvigske Hertuger er bleven i Besiddelse af baade *Samsø* og Endelave indtil Aaret 1300, da de solgte dem til den holstenske Greve Gerhard, fordi de ikke fik Als ¹³⁾; men hvorledes skal man da forstaa, at Valdemar Sejrs Søn, Hertug Knud, som døde 1261 har haft Sønderjylland og *Samsø* under ét Grevskab ¹⁴⁾? I et den 15de Marts 1278 af Erik Glipping udstedt Brev siges, at mellem ham og Hertug Albert af Brunsvig var besluttet.

¹²⁾ Danmarsk Hist. X 243.

¹³⁾ Pontani Hist. Dan 390.

¹⁴⁾ Huitfeldt I 273.

at Hertugen skulde give sin Datter til den af Kongens Sønner, som blev Konge i Danmark efter ham, og at hun skulde som Livgeding have *Samsø* med al Tilliggende og Rettighed frit at besidde, hvoraf hun kunde faa 600 Mark purt Sølv¹⁵⁾. Samme Dag udstedte Kongen et andet Brev, hvori han siger, at Hertug Albert af Brunsvig havde lovet, naar dette Ægteskab var fuldbyrdet, at afstaa fra at fordrø Erstatning for al den Skade og Udgift han havde haft for Kongen og Riget, men skulde formedelst nogen Hindring Ægteskabet ikke komme i Stand, da skulde Hertugen have sit Søgmaal til Kongen og Riget¹⁶⁾. Da der ikke blev noget af det projecterede Ægteskab, ved jeg ikke, naar og hvorledes disse pantsatte Lande er komne tilbage til Riget igen, og om *Samsø* var blandt de Besiddelser i Danmark, som Grev Gerhard købte af de brunsvigske Hertuger og fik Konfirmation paa af Erik Menved. Men den omtalte Hertug Knuds Søn, Erik, maa siden have haft den i Forlehnning; thi Hertug Christoffers Forlehningebrev siger udtrykkelig: Sønderhalland og *Samsø* er bleven ledige efter Hertug Erik Knudsøn, der døde 1304¹⁷⁾, skønt Huitfeldt beretter ved Aar 1297¹⁸⁾, at Christopher da havde Kallundborg Grevskab med Halland og *Samsø* inde, og paa et andet Sted¹⁹⁾ at Aar 1303 forlehne Kong Erik Menved sin Broder Christopher. »som tilforn var forlehnet med *Samsø*, Holbæk og Kallundborg, med det Hertugdømme Estland paa 6 Aar«. .
Her er altsaa en Vilderede i *Samsø*s Forlehnings-

¹⁵⁾ Origines Guelficæ Tome III 89. Suhm: Danm. Hist. X. 771.

¹⁶⁾ Origines Guelficæ Tome III 90. Suhm Dan. Hist. X 772.

¹⁷⁾ Huitfeldt I 260. 322. 334.

¹⁸⁾ Huitfeldt I 309.

¹⁹⁾ Huitfeldt I 321.

historie, som man ikke er i Stand til at finde ud af; men 1307 forlehned Erik Menved sin Broder Christopher for ham og hans mandlige Arvinger med hele Sønderhalland og *Samsø*, som var bleven ledig efter Erik Knudsøn 1304. og af dette Forlehningsbrev, saavel som af Hertug Christophers Genpart har Huitfeldt leveret Extract²⁰⁾.

»Aar 1307 haffuer Kong Erick effter Bisp Isarni Raad udi Lund, Sverigis Første, Bertholdi til Slesvig, Christierns til Ribe, Peders til Wiborg oc Eskers til Aarhus. Bispers, oc med hans Raads Raad, Hertug Waldemars aff Judland, Joen Litles, Aage fordem Drostis, N^s hans Camerers, Johannis hans Marskalckis, Knuds fordem Camerer. Oluff Tagesøns. Peder Joensøns. N. Rani. N. Lendi. Gunolff Svendsøns. Svend Bondis, Johannts Nicklesøns aff Kaas, Esger Apisøns. Aage Saxesøns, N. Brocks. Lauritz Joensøns, Lauge Aagesøns, Ingvor Hiortis, Johannis Nicklesøns Saltense, N. Vbisøns. Peder Vbisøns. Hendrick Albretsøns oc Niels Hartvigsoens Raad og Samtycke forlænt hans Broder Christopher, fordem Hertug i Estland. oc effter hannem hans ældste Søn oc saa fremdelis hen, at den ældste Søn effter Faderen gandske Sønder-Halland oc *Samsø*, som var ledig bleffuen effter Hertug Erick Knudsøn. som døde Aar 1304. med alle Kronens Tienere, undertagendis Erckebispen af Lund oc Aarhus Domkirckis Rettighed og Tilhørende, som nu er eller komme skulde, med all Kongelig ret oc Rettighed, udi Udbuds Penninge, Sagefald, kongelig ret at dømme, dog at huis Privilegier Kongen haffuer giffuet nogen, oc anden Breffue, skall bliffue ved deris Fuldmact, hand skall giffue deraff aarligen 1000 ŷ Skaanske, halffdelen til

²⁰⁾ Huitfeldt I 333—34.

Pinzdag udi Lund, anden halffpart Vor-Frue Dag til Skanør Marcket. Dette Gods er giffuet hannem til et Førstendømme Fanelendsvijs: Men om hand døde Barnløs eller uden Mandelig arfuing, skulde samme Godz igien komme till Kronen. hand skulde intet haffue med Mynten at bestille. hand oc hans Arffuinger skulde inden 3 Maaneder effter Kongeskiffte sker, søge deris Læhn hos Kongen oc hans Effterkommere, oc giøre dennem deris æd, uden de louligen er forhindret, ellers skulde alt forneffnte Godz med all Ret være til Kongen forfalden. Hand oc hans effterkommere maatte sig ingen Tienere tage uden sit Herredømme, hand skulde ingen tage udi Tjeneste, som Kongen med Ed er forplict, uden hans Vilje og Samtycke, hands Undersotte skulde nyde slig Frihed offuer deris Godz oc Tienere uden Hertugdømmet, som Kongen oc hans Tienere haffuer deris udi Hertugdømmet: naar Læding udbiudis, skulde hand, hans Folck, Skibe oc Vndersotte udi Førstendømmit komme Kongen til Hjelp som andre Indbyggere: Jtem hand skulde møde til almindelige Herredage, som paabiudis, som andre Kronens Vasaller og Tienere, aff hans yderste Mact imod alle Rigens Fiender, hand skulde ingen Førster eller Herrer forbinde sig til, hvoraff Kongen oc Riget kand komme nogen Skade. hand skulde ingen nye Festninge bygge uden Kongens Vilje, naar Kongen oc hans Efterkommere lagde nogen almindelig Skat paa, skulde de i hans Førstendømme boendis, i liige maade skatte Kongen, som andre Vndersaatte, icke hannem. Kom der Tuist imellem hannem oc hans Vndersaatte, da maatte de frit appellere til Kongen oc hans Efterkommere; kommer der anden Mangel under Kongen oc hans Brødre, Kongens Efterkommere oc hans Broders Efterkommere, som icke i dette Bref foresæt er, da paa det uenigheds Materie kunde

blifue borte, haffuer K. for goti anseet, at der skulde udnefnis forstandigt Folck aff Riget, at de ved deres Ed skulde kiende der om, huad de sagde, derved skulde det bliffue. Huis Broderen icke vilde rette sig dereffter, skulde hand steffnis for Kongen oc hans Effterkommere, og staa til rætte effter Landsloven, oc om hand icke endda vilde møde eller gjøre, huad Ret er, da skulde hand staa derfore til rætte, som Rigens Raad siuntis, effter Lovsens strængthed: oc effter den forhaabning, at hand skulde skicke sig effter Kongens Befaling som en god Broder oc tro Vasal, loffuede Kongen at vide hans beste, hannem forhøie oc fra alle Vwenner beskytte, som en god Herre bør sin Lænsmand.«

— Hertug Christopher gaff Konningen et Gienbreff, liudendis at haffue annammit Hertugdømmet Hallind oc *Samsøe* for sig oc hans Mandlige Arffuinger med slige Article oc Vilkor, som forskreffuet staar. Der foruden motte Hertug Christopher sætte Loffuen oc Vissen med Margreff Ottho oc Herman, Bugislaff, Wizlaff, Nicolao de Werle, Henrico Megapoleusi, Geert Greffue aff Holsteen, Woldemar Hertug aff Jydland, med Bisper oc de fornemste udi Riget deris Indsegle, at hand icke skulde conspirere imod Kongens Liff, Fengsel, Riigens formindskelse, med Raad, Daad, hemmelig eller obenbar: om hand dermed bleff befunden, da skal hand haffue forbrut all Rettighed til at succedere i Riget, oc hans Arffuinger skulde være udeluckt fra all deris Arffuegodz oc Kiøb her udi Riget, som de haffuer eller kand faa, oc det skal leggis til Kronen, huis det oc skeer, da skal hans Arffuinger være Landflygtige til Ewig tiid fra Riget oc straffis tilmed, all Adel oc Bisper i Danmarck skulle hannem forfølge, oc hans, som det var dem skeed, hand skal ingen Kongens Mænd locke til sig, uden med hans

Vilje, hand skal icke heffne sig selff paa nogen aff Kongens gode Mænd, hand haffuer fattet eller kand faa Vrede til, men huad Sager hand haffuer imod dennem, skal hand udføre med Retten for Kongen, hand skal icke besvære Lunde Stiffts eller Aarhus Stiffts Tienere eller Klercke imod gammel Brug oc Rettighed, men huad Friheder dem er giffuen, der offuer holde, hand skal lade præsentere Kongen ved sin Ed, uskadde til Dominica Circumdederunt me, alle de Privilegier oc Breffue, som dennem findis giffuen. Item naar at Krig er imellem Danmark, Sverige, Norge, da skal hans Festninger staa Kongen oc hans Folck oben fore, oc vilde de anfecte Kongen, skal hand staa hannem bi, som en tro Wasal oc Broder, imod huer Mand hemmeligen oc obenbare. Hertug Christopher gaff der foruden hans obne Breff paa disse Article, oc soer ved hans Ed, saa at skulle holde, & per modum Wilkor forskreffne Hertugdømme at haffue antagit.« — — Da Hertug Christopher siden blev Konge i Danmark, ophøjede han den hallandske Herremand Knud Porse, som ved den Yndest, den svenske Hertuginde Ingeborg, hvem han siden ægtede, bar for ham, var i stor Anseelse i Norge og Sverrig, og som han maaske ønskede at gøre sig forbunden, til Hertug af Sønderhalland, *Samsø* og Holbæk. Naar denne Forlehnning er sket, vides ikke med Vished. Huitfeldt beretter²¹⁾ at han Aar 1323 blev Hertug af Sønderhalland, Samsø og Holbæk og fik Forlehningsbrev derpaa; men at han allerede 1321 har haft Halland og Samsø, ses af et Brev fra dette Aar, hvori Kong Christopher titulerer ham: Dux Hallandiæ & *Samsø*, og overdrager ham for sig og sine Arvinger Hertugdømmet Estland fra Pintsen

²¹⁾ Huitfeldt I. 423.

1322²²⁾). Siden var Knud Porse en af Formændene for den Opstand, der nødte Kong Christopher til 1326 at forlade Thronen og Riget, og bidrog kraftigen til, at den slesvigske Hertug Valdemar blev hyldet til Konge i Danmark. Til Belønning herfor blev han selv paa et Danehof i Nyborg d. 15. August 1326 for sig og sine Arvinger forlehnet med eller rettere sagt fik af den ny Konge Bekræftelse paa sin forrige Forlehning af Sønderhalland, *Samsø* og *Holbæk*, eller som det kaldes hos Huitfeldt »Kallundborg Grevskab«. Samme Aar fik han et nyt Brev paa Sønderhalland, *Samsø*, foruden Tjeneste. Men han maatte udgive et Brev dat. Nyborg Aar 1327 Sct. Margrethe Dag, lydende i den Mening: »at om Grev Gert af Holsten, Kong Valdemars Morbroder og Væрге, ikke var tilfreds med samme Belehning, da skulde han inden ti Uger efter, samme sit Forlehningsbrev fra sig antvorte til Hr. Ludvig Albretsøn, hans Marsk.«²³⁾ Da Kong Christopher siden igen kom ind i Danmark og gjorde Forsøg paa atter at erholde Kronen, forligte han sig 1329 med Knud Porse, saa denne skulde beholde Halland, Nørre Asboherred, *Samsø* og hvad flere Forlehninger han havde i Sjælland eller Skaane, men derimod afstaa det Gods, som i Sjælland tilhørte de Herrer af Varle og Wenden og som han havde antaget.²⁴⁾ Knud Porse døde i Pintseugen 1330. Hans Gemalinde Ingeborg beholdt Kallundborg, *Holbæk*, *Samsø* og Halland og førte Titel af »Hertuginde til Sverrig, Halland og *Samsø*.«²⁵⁾ Da Valdemar Christophersen efter sin Thron-

²²⁾ Lagerbring III. 232—33.

²³⁾ Huitfeldt I 436.

²⁴⁾ Huitfeldt I 445—49.

²⁵⁾ Lagerbring III 242. I et Brev af 25. 1. 1340, hvorved hun foranstalter Messer læst over sin afdøde Mand.

bestigelse henvendte sin Hu paa at genvinde de tabte Provinser, besluttede han 1341 at gøre en Begyndelse med de Forlehninger, som Knud Porse havde haft, og hans Enke endnu var i Besiddelse af: »Fordi at Hertug Knud Porse — disse ere Huitfeldts Ord²⁶⁾ — icke var forlænt aff hannem eller hans Herre Fader med Kallundborg oc *Samsø*, men Hertug Erick aff Sverrig, Fru Ingeborgs første Herre oc Hoszbonde, da formeente Kong Voldemar Hertuginde Ingeborg hans Effterleffuerske icke med rætte at kunde besidde Kallundborg oc *Samsø* Greffueskab, men det at være forfalden til Kronen.« Ved første Øjekast synes Meningen at være den, at Hertug Erik, Ingeborgs første Mand, havde Kallundborg og *Samsø* i Forlehning og ej Knud Porse, men at dette ikke forholdt sig saa, har vi jo alt set. Derimod var Hertug Erik her fra Danmark i Aaret 1310 bleven forlehnet med Nørrehalland, som Knud Porse fik siden med Ingeborg. Halland havde Valdemar alt 1341 afstaaet til Sverrig; om han da maaske paa Grund af Ingeborgs formentlig uretmæssige Besiddelse deraf har præ-tenderet, at hun ogsaa havde forbrudt Kallundborg og *Samsø*, kan ikke let afgøres. Da Ingeborg ikke med det gode vilde afstaa fra sin Besiddelse, belejrede Kongen Kallundborg, men blev af de holstenske Grever og Hansestæderne nødt til at ophæve Belejringen og sluttede 24. Juni 1341 et mundtligt Fordrag med Hertuginde, der i Brevet kaldes »Hertuginde til *Samsø*, Sverrig og Halland«. Siden traf de den Overenskomst, at hun for Fremtiden skulde beholde Nørrehalland, men afstaa Kallundborg strax.²⁷⁾ *Samsø* nævnes ikke mere, men har formodent-

²⁶⁾ Huitfeldt I 350—54.

²⁷⁾ Huitfeldt I 480.

lig fulgt med Kallundborg; dog synes Ingeborg at have beholdt sin fulde Titel. thi i et Gavebrev til Hovedø Kloster i Oslo Stift dat. 12te Marts 1352 kaldes hun »Hertuginde i Sverrig, Halland og Samsø«. ²⁸⁾ Siden maa Valdemar have set sig nødsaget til at pantsætte *Samsø* m. m., thi i et Dokument, dat. Helsingborg 1401, Søndag efter Sankt Bartholomæi Apostels Dag, hvorved Erik af Pommern konfirmerer Dronning Margrethes Testamente siges »Item staaer Samsø sante Clemez Kyrke i Aros til Pant for 5 twsind lodhoghe merck, och thæt hafuer alredhæ . . . afslaghit«; (Univ. Progr. 7. Juli 1796), men 1407 indløste Dronning Margrethe *Samsø* og Kallø Slot, som af hendes Fader og Forfædre var pantsat til Aarhus Bispestol, og herfor gav Biskop Bo hende følgende Kvittering. ²⁹⁾

»Wij Bo meth Gudhs Nathæ Biscop i Arus oc alt Capitel i then samæ stath kennes meth thettæ wort opnæ Breff først om thet Land *Sampsø*, hwilket voræ Forfæthæ oc oss oc wor Dom Kirke i Arus oc Arus Biscopsdøme hafwer bothe tilføren oc nw til Pant standet, oc nw laglighæ opløst ær, oc sithen wm then ØØ Kalfføø oc thet muradhæ Slot oc Fæste, som staaer vppa thenne forscriffne ØØ, som hedder Kalfføø meth thæs Tilliggelse wm waræ Forfæthæ eller Dom Kirken i Arus eller wij nogen Tiidh nogor Ræt ther uti eller til hafwæ haft, oc sidhen framdellis wm al anner Stycke, som waret hafwer eller ær imellom Konungæ oc Konungædømet i

²⁸⁾ Huitfeldt I 505.

²⁹⁾ Danske Magazin III 177.

Denne Kvittering er et af de ældste Dokumenter, man har, affattet i det danske Sprog, da dette afløste Latinen, som havde været eneraadende i alle ældre Dokumenter og Thingsvidner. —

Danmark wppa then enæ Sithe oc fornempdæ Arusæ Dom Kircke oc Biscopsdømet oc oss wppa then annæn Sidhæ. For al thissæ forscrifnæ Stycke hafwer Høghboren Førstynnæ wor nathigæ Frwæ Drotning MARGARETHA wppa hennes Fathers Konung Waldemars oc hennes Forældres oc hennes egnæ oc hennes Arwingæs och Effterkommeræs weghnæ giort oss oc fornempdæ wor Dom Kirke oc Biscopsdømet swo fullelicæ fult oc alt æfter wor eghen frij oc goth Wilghæ, fore alt thettæ forscrifnæ, swo at oss fullelicæ oc wæl atnøgher. Oc thij ladæ wi fore oss oc waræ Forfæthræ oc Efterkommeræ fornempdæ Drotning Margretas Father Konung Woldemar, hwis Siæl Gudh hafwe! oc hennæs Forældræ, oc fornempdæ Drotning Margretæ oc hennæs Arwingæ oc Efterkommeræ qwitte, ledhigæ oc ganzæ orsakæ, fore al thisse forscrifnæ Styckæ, oc al anner engte vndanaget. Ock kennes wij, at wij eller woræ Æfterkommeræ eller nogor anner wppa woræ Wæghnæ eller woræ Æfterkommeræs Wæghnæ engen Ræt eller Tiltal hafwæ til fornempdæ ØØ Kalfføø eller fornempdæ Slot Kalfføø eller thes Tilliggelsæ, eller til nogen Konungx Ræt eller Konungx Goz wppa Landet *Sampsøø*, then som wij eller woræ Forfæthræ nogon Tiidh haffwæ hafft eller hafwa til Pant eller til Læns aff Konungæ i Danmark eller af fornempdæ wor Nathighæ Frwæ Drotning Margretha eller af Konungdømet i nogræ Modæ eller til noget aff thisse forscrifnæ Stycke. Oc til mere Bewaring oc Wissæn om allæ thisse forscrifnæ Stycke at the sculæ stadhighe faste oc vbrydelighe oc vgenicelleliche blifwæ oc kaldæs. vtan alt Archt oc Hiælpærædhe i allæ Modæ som forescreuet star. ewynnelicæ, tha hafwe wij fornempdæ Biscop Bo oc Capitel i Arus ladet waræ Incigle meth Willia oc Witscap hængæs for thettæ Breff. Oc

til Witnesbyrdh hafwer Hetherlick Father meth Gudh oc Hetherliche oc Wælborne Mæn, swasom ær Biscop Iæyp aff Berghen, Prowast Christiern off Roeskilde. Her Pæther Lücke, Ærckediækn i Roeskild. Her Johan Scarpenbergh, Her Jens Nielssøn aff Awænzbergh, Her Jæyp Thruwelssøn, Her Herman Flæming, Ridderæ, oc Jens Swenssøn Bryms a Wapn. ladet theræ Incigle hænges for thettæ Breff.

Datum Calingburgis anno Domini Millesimo quadringentesimo septimo, Sabbato proximo post Dominicam quasimodo geniti.« — Saaledes kom *Samsø* atter under Kronen og har sandsynligvis allerede den Gang i nogen Tid hørt under Kallundborg Amt; tidligere havde Øen hørt til Aabo Syssel i Jylland, men fra Begyndelsen af det 15de Aarh. har den stedse fulgt Kallundborg i verdslig Henseende, hvorimod dens gejstlige Overhoved vedblev at være Bispnen i Aarhus, og dette Forhold bestaar som bekendt den Dag i Dag. — Da Christian den Første 1449 holdt Bryllup med Dronning Dorothea, Christoffer af Bayerns Enke, skænkede han hende til Livgeding Kallundborg og *Samsø*³⁰⁾ som hun beholdt til sin Død 1495, hvorefter de atter faldt tilbage til Kronen. Her forblev begge til 1546, da de ved Brev af 14de Juli d. A. blev overdraget den paa Sønderborg fangne Kong Christjern den Anden til fremtidigt Opholdssted og Underhold. Af Brevet, som Huitfeldt anfører, kan mærkes³¹⁾

4) Effterdi hans Frende saa venligen tilbiudes med hennem oc sig lader fornemme om hans Vnderholdning, da vilde hand lade sig benøye med det Ampt Callundborg oc Land *Samsøe*, hues Læns Lejlighed oc Indkomst

³⁰⁾ Huitfeldt II 848.

³¹⁾ Huitfeldt II 1539.

er hannem self bewist, oc vil hand lade sig nøye med den Aarlige Indkomst aff samme Land oc Læn; hand vil oc self der aff forsørge Lænsmanden oc andre hans Tienere med all Nødtørfft uden ydere Tilleg, oc intet wijdere hos hans Frende fordre 10) Effter hans Død skal fornæffnte Slaat oc Læn igien følge Kronen.« — — — Den 25de Januar 1559 døde Kong Christjern, og *Samsø* kom igien under Kronen. Lehnsmændene paa Kallundborg var Samsøs højeste Øvrighed, til hvem der i Øens gamle Thingbog og i de offentlige Dokumenter og Breve stadig henvises, hvorfor her skal anføres en Fortegnelse over dem.³²⁾

150.—14 Peder Lauridsen, Foged.	1580—81 Sten Brade.
1514—17 Christiern Rantzau.	1581—85 Herman Jul.
1517—23 Hans Krafse.	1587—88 Frants Rantzau.
1523 Klaus Eriksen Ravensberg.	1588—91 Hack Ulfstand.
1523—25 Johan Urne.	1591—92 Korfitz Wiffert.
1525—33 Knud Pedersen Gyl- denstjerne.	1592—1620 Sten Brade til Knud- strup.
1533—35 Mogens Gjø.	1620—23 Kaj Rantzau.
1535—36 Lange Herman (efter grevelig Forlehning).	1623—24 Otto Brade Pedersen.
1536 Mogens Gjø.	1624—39 Hans Lindenow til Hundslund.
1536—52 Knud Pedersen Gyl- denstjerne.	1639—58 Hans Lindenow d. y. til Hundslund.
1552—66 Sten Rosensparre.	1658—62 Joachim Gersdorff. Ri- gens Hofmester.
1566—80 Peder Bilde.	

Da Danmark ved Freden i Roskilde 1660 maatte afstaa Skaane til Sverrig, bortbyttede Frederik den Tredie *Samsø* til Gersdorff som Vederlag for de Godser, denne ejede i Skaane; men da Joachim Gersdorff døde allerede

³²⁾ Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513—1660.

den 19de April 1661. er Skødet udstedt til hans Arvinger og lyder saaledes.⁸⁸⁾

Salig. Erlig och Welbiurdig mand Hr.
Joachim Gersdorff til Thundbyeholm,
Ridder, Danmarkis Riiges Drost, Raad,
Præsident in Collegio Status och befalings-
mand ofuer Callundborg Slodt, hans Arff-
vingers Wdlæg aff Hans Ko. Mayst. nemblic

Samsøe.

Wij Friderick dend Tredie med Guds Naade Dan-
markes, Norges, Wendis och Godthes Konning, hertug
udi Slesvig, Holstein. Stormarn och Dittmersken, Greffue
udi Oldenborg och Delmenhorst, Giøre alle Witterligt,
adt Effter som Affgangne Sahlig Hr. Joachim Gersdorff
til Thundbyeholm. Ridder, Fordum Vorris Riigers
Drost, Raad. Præsident udi Collegio Status och Befalings-
mand offuer Callundborg Slodt, udi hans leffuendis liffue
med oss om Endehl hans Jordegodz udi Schaane Belig-
gendis haffuer Contraheret til Cronen. Suerrig til Æqui-
valent Wederlag for Boringholm at igien giffue, och hans
Effterladte Arffvingers formyndere det nu til Oss Schiødt
och affhendt haffuer. Da haffuer Wij Igien til fyllest,
wederlag, Magelaug och Euindeligh Eiendomb til Bem:
Sahl. Hr. Joachim Gersdorffs Arffvinger och Deris Effter-
kommere Effterfølgende vorris Godtz Igien Affstaaet Øen
och Landet *SAMSØE* med ald desz underliggende Øer,
Hiortholmb, Weyerøe, Kigholm och Lindholm och ald
deris Redte tilliggelse, først Søllemarchsgaard med sine
Enemercker, Schouffue, Enge och fornff: Øer och Holmer,
som er sat och Taxeret for Førgetiuffge halvtredie ($42\frac{1}{2}$)
Tønder Hartkorn. Deszliigeste Effterschreffne Bønder-
gaarde och godz

(Alle Samsøs 325 Bønder nævnes)

⁸⁸⁾ »Jordebog for Boringholm« 1661—1674 i Rigsarkivet.

hvilcken forneffnde Øe och Land Samsbøe med disse forn: underliggende Øer. Hiortholm, Weyerøe, Kigholmb och Lindholmb och Syllemarchsgaard med Biugning, Schouffue. Ennemerck, och ald anden frihed och Herlighed, saavelsom Bøndergaarde og godtz med ald desz Herlighed, Landgilde och Redte tilliggelse, som Er Agger, Eng, Schouff, Marck, fischevand och fægang, waadt och tørdt. Inden Marchschell och Uden, aldels Intet Wndertagendis i nogen maader ved huad Naffn det helst Er eller Neffnis kand, som dertil nu ligger och aff Arrilds-Tiid tilligget hafuer. och bør dertil at ligge med Redte. Desliigeste Voris och Kirkens Anpart i Tiender, Nemblig [Fornefnte 5 Sogner er beregnet udi Hartkorn for 135^{1/2} Tdr. mens kommer til Ingen Beregning Effter Contractens Indhold] Mens Vorres Anparttiende til forn: Bedtzer och Onsbierg Sogne Nyder och beholder Bispen udi Aarhus fremdelis til sin Wnderholdning, dog schall Kirkerne Wdaff deres tiender forsuarligen wed magt holdis, saa som de vil andsuare, och saa frembt de samme Jus icke vil haffue forbrut. Welbemeldte Sahlig Hr. Joachim Gersdorff skulde haffue, Nyde, bruge, och beholde W-disputerlig och uigienkaldelig til Ewindelig eiendomb och kiender wij oss vort kongelige Huus. Arffwinger och Successorer Ingenmehr lod dehl, Ret eller Rettighed til eller udi forbem: gaarde och godtz eller nogen des Ejendomb, landgilde, herlighed, Rente eller Ret tilliggelse effter denne Daug Inogenmaader at haffue. Mens herfor at haffue annammit och oppebaaren aff velbem: Sahl: Hr. Joachim Gersdorffs Arffwinger fuldkommen och Nøjachtig betaling och Wederlaug. Och Schal bem: Sahl: Hr. Joachim Gersdorffs Arffwinger frit forestaae paa forneffnte Øe och Land Samsbøe at maa lade bygge, anlegge och fundere saa mange Herre-Sæder och Ladegaarde som de sielff

bequemligst Eragter. och dennem Nyde och besidde med liige friehed. Høyhed och Rettighed som andre ældgamble Herregaarde her udi Danmark haffuer och Niuder udi allemaader. Thi beplicker wij oss worres Kongl. huus. Arffuinger och Successorer fornefnte Øe och land Samsbøe, Søllemarchsgaard Biugning. Tiender. Bøndergaarde och godtz med ald deres Landgilde, Eiendomb, Herlighed. Rente och Redte Tilliggelse. saasom Specificered befindes. for huermands tiltalle. som derpaa kand talle med Redte i nogen Maader. at frij hiemble och fuldkommen tilstaae. Och dersom saa schedr at forn: Gaarde och godtz Eller nogen dess Ejendomb Landgilde. Rente og redte tilliggelse blef bem: Sahl: Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger udi nogen Low eller Rettergang affwundet, formedelst worres Wanhiemmels brøst och skyld, och nogen paa noget aff dette offuer bem: godtz billigere haffde at prætere, da beplicker wij oss wort Kongl. huusis Arffuinger och Successorer at Vederlegge och fuldkommen fornøje bem: Sahl. Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger med liige saa godt och Welbeyleligt godtz til Deres Nøye inden Sexs samfulde Wger dernæsteffter, och Suer och tilsiger wij for oss Wor Kongl. Huusis Arffuinger och Successorer frij at holde bem: Sahl Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger Schadesløs och Wden Schade I alle maader.

Forbiudendis alle och En huer her Imod at hindre eller udi nogen maade forfang at gjøre under vor hyldest och Naade!

Giffuet paa vorres Kongelige Residentz udi Kiøbenhavn dend 31 July Anno 1661.

Juris-Dictionen och Jus-Patronatus offuer
Samsbøe-Land.

Wij Friderick den Tredie med Guds Naade Danmarks. Norges. Wendis och Godthers Konning. Hertug

udi Slesvig, Holsten, Stormarn och Dittmersken. Greffue
 udi Oldenborg och Delmenhorst Giøre alle vitterligt at
 efftersom wij Naadigst til fyllest Wederlaug, Magelaug
 och Ewig Eiendomb till Afgangne Sahlig Hr. Joachim
 Gersdorff til Thundbyeholm, Ridder, fordum vorres Ri-
 gers Drost, Raad, Præsident in Collegio Status och be-
 falingsmand offuer Callundborg Slot, hans Effterladte
 Arffuinger och deres Effterkommere haffuer afstaaet Øen
 och Landet *Sambsoe* med ald dess Wnderliggende Øer,
 Søllemarchgaard, samt tilliggende Schouffuer, Bønder-
 gaarde och godtz effter Schiødets formelding, wij dennem
 derpaa Naadigst haffuer ladet giffue, dess wider formel-
 ding och Indhold, da haffuer wij tillige ochsaa Epter
 Underdanigste Ansøgning och begiering aff Sønderlig
 Gunst og Naade Wndt och bevilget, saa och nu med
 dette Vorres Obne breff |: for Nøyachtig Wederlaug :|
 allernaadigst Sælger Schiøder och afhender fra oss wor-
 res Kongl. Huuses Arffuinger och Successorer, Konger
 udi Danmark och Norge, til bem: Sal: Hr. Joachim
 Gersdorffs Arffuinger och deres Effterkommere Justitiens
 Administration paa forneffnte Øe och Land *Sambsoe*,
 som velbem: Sahl. Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger
 och deres Effterkommere schulle haffue, Niude och be-
 holde til ævindelig Eiendomb med ligesaadan Frihed udi
 alle maader, som wij och frembarne Konger udi Dan-
 mark det hidindtil Nøt och haft haffuer. Och haffuer
 wij aff Synderlig Kongl. Gunst och Naade dennem be-
 uilget och Samtøcht at maa til Justitiens Administreren
 Stifte och Enredte paa fornf: Øe och Land *Sambsoe*
 It Birch, och dend udj alle maader Niude och beholde
 med alle saadanne friheder, som andre Eldgamble Bircher
 herudi Riiget haffuer och Niuder, Saaledes att Sahlig
 Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger och deres Effterkom-

mere maae hereffter haffue Magt til at sedte och forordne Bircchefougder til forn: Birch paa Øe och Land Samsbøe, huor alle under samme birch. Øe och Land Samsbøe aff Arrildstiid beliggende och dertil hørige Bønder schal søge och haffue deres Redte Wernething, och der En huer at giøre och Wederfahres, lide och undgielde epter Tiltalle och giensuar. saasom sædvanligt och udi alt saaledis Justitien epter Lands Lov och Statuter tilbørligen och forsuarligen at Administrere, och saadan Høyhed och Birchrettighed altiid at følge dend, som Søllemarchsgaard Ejer och besidder, och schal bem: Birkets Redte Offuer-Dommer hereffter være Wijborrig Lands Thing. Desliigeste haffuer wij och aff synderlig Gunst och Naade Wndt och Beuilget. saasom och wij hermed Naadigst wnder och Bevilger forn: Sahl. Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger och deris Effterkommere Jus Patronatus til alle femb Kircker paa forn: Øe och Land Samsbøe, som de och deres Arffuinger och Effterkommere skal haffue. Niude og beholde til ævindelig Ejendomb med liige saadan Frihed. som wij och frembfahrne Konger udi Danmark det hidindtil Nødt och haftt haffuer, saaledes at de skall och maae tillige med Vorres Anparttiende lade annamme och oppebærge Kirckens Anpart Korn och Queg-Tiende. Item Herligheden til Præstegaardene och Deigne Bollerne, saavelsom ald anden Kirckens aarlige Indkombst och sielff kalde Prester och Deigne. Och kiender wij oss Vorriss Kongl. Husis Arffuinger och Successorer, Konger til Danmark och Norge, aldelis Ingen ydermere Rett, Rettighed eller Herlighed at haffue udi eller til forn: Jus Patronatus eller dess Kirckers Indkombst effter denne Daug i Nogen maade, Mens forn: Kirckers Jus Patronatus adt følge Sahl. Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger och deres Effterkommere

som dess Rette Patroner och som forskreffuet staar. Dog skall de icke være Bemæchtiget Bispen udi Aars, Præsterne eller Deignene paa fornf: Øe og Land Samsbøe det Ringeste eller noget at Afkorte aff nogen deres Indkomst udi nogenmaade aff huis, som de altiid och hid Indtill nødt och hafft haffuer, mens dennem det at Niude epter Ordinantzen, sambt opredtede Contract och anordning och liige som de det nu Niuder och haffuer i allemaader. Saa och Kirckerne udaff deris Tiender forsuarligen ved Magt holde, saasom de vil Andsuare och saa frembt de samme Jus icke vill haffue forbrut! Schall de sielff maae bruge Eller forunde Kirckens Tiender for billig fæste och affgift huem dennem løster; dog saa frembt noget fiendtligt Riiget anstødte |: det Gud allermæchtigste Naadeligen Affwende! :| da schulle Kirckerne och Kirckens tienere paa fornf: Øe och Land Samsbøe, efftersom det worder beuilget och paabudet aff andre Kircker, huor Jus Patronatus til Er. och Geistligheden hereffter Riiget til Hielp at komme. Forbiudendis alle och En huer forneffnte Sahlig Hr. Joachim Gersdorffs Arffuinger och deris Effterkommere her Imod efftersom forskreffuen staar at hindre eller udi Nogen maader forfang at giøre. Under Wor Hyldest och Naade.

Giffuet paa Vorres Kongelige Residents udi Kiøbenhaffn d. 4de Augustij Anno 1661.

— Af Gersdorffs Arvinger overtog Datteren Magdalene Sybille v. Gersdorffs Mand, Generallieutenant Jørgen Bielke, *Samsø*, hvis Ejer han var i 13 Aar. Fra Kongen udgik den 1ste August 1670 følgende Ordre til Skatkammerkollegiet.³⁴⁾

»Wor Naade tilforn. Wider at vi effter allerunderdanigste ansøgning oc begiering aller Naadigst

³⁴⁾ Rigsarkivet.

hafuer bevilget oc forundt, at osz Elskelige Jørgen Bielcke maa hereffter tillige med det Jus Patronatus, hand allerede haffuer til de 5 Kircker paa vort Land *Samsøe*, end ydermere for sig oc sine Arfuinger nyde ald Kornthienden udi Onsberig oc Bedtzer Sogner, huorudaff Bispen i Aars Aarligen hid indtill haffuer hafft 40 Rdlr., saavel som oc det Vicariat, som hid indtill haffuer verit It Mensale till Mag. Hans Suane der paa landet till wederlag oc afkortning, saavit det tilstreckte kand, i dend fordring, som hand hos osz for det Koldinghuusiske Godtzis Afstaaelse hafver at Prætendere, oc at forneffnde Jørgen Bielcke oc hans Arfuinger derimod Bispen i Aars oc hans efterkommere tilbørligen herimod fornøyer oc tilfredzstillter, saa at hannem ved denne vorris Bevilling aldellis intet afgaar eller derudoffuer for kort skeer. Disliigiste oc at bemt.: Mag. Hans Suane sin Liffues Tiid niuder her effter som hidindtill Indkombsten aff samme hannem ad Mensam lagde godtz oc hans efterkommere tilbørligen fornøjes med Præstegaard oc ald Præstelig rettighed, saasom andre Hæderlige Præstemænd der paa Landet niuder oc haffuer, saa de ingen billig Aarsag kand haffue sig deroffuer at besuærge. Thi haffuer I meerbemeldte Jørgen Bielcke vorris allernaadigste Skiøde herpaa tilbørligen at lade forferdige oc os til videre underschriuffelse allerunderdanigst forestille. Der effter I Eder &c.

Datum Kiøbenhaffns Slot den 1ste Augustii 1670.«

Nogle Aar efter solgte Jørgen Bielcke *Samsø* til Griffenfeld, og efter forskellige Underhandlinger oprettede de med hinanden en Købekontrakt, hvori det bl. a. hedder⁸⁵⁾: » . . . Og skal jeg, Jørgen Bielcke, lade vel-

⁸⁵⁾ En Pakke: »Aktstykker og Regnskaber vedrørende Griffenfelds Jordegods i Danmark« i Rigsarkivet.

bemeldte Hans Høy-Grefuelige Excellence Hr. Peder Grefue af Griffenfeld fornf: *Samsø* med ald dets rette tilleg, som forbemeldes, intet undertagendis i nogen maader. lefuere till philippi Jacobi nærværende aar oc derpaa giffue hannem fuldkommen oc Nøyachtig Schiøde . . . huorimod jeg Peder, Grefue af Griffenfeld, tilforpligter mig at Contentere oc fornøye hans Ko. Ma. Cammerjunker Fridrick Gersdorff for Aakier Hofuitgaard . . . og derforuden endda at Erlegge till mehrbemeldte Hans Excel. Hr. Jørgen Bielcke Tre og Tiufe Tusinde Rixdaler in Specie, som jeg lofuer Reedeligen oc ubrødeligen at betale . . . in Specie eller udi gode Guld-Croner eller Ducater.« — — Da Handelen saaledes var i Orden, fik Griffenfeldt Skøde paa Samsø den 18de Marts 1674; dette fik kongelig Stadfæstelse den 25de April s. A. og lyder³⁶⁾:

»G. a. w. at efftersom osz Elskelig Høy- och velbaarne Hr. Peder Grefue til Griffenfeldt, Herre til Samsø, Brattingsborg och Wisborg, Ridder, vorres Riges Cancellor och Geheime-Raad, samt Befallingsmand ofuer Tønzbeg- ampt &c &c &c hosz os allerunderdanigst ansøger och begierer Voris allernaadigste Confirmation paa effterskreffne Skiøde, liudendis Ord efter andet som følger: Jeg Jørgen Bielcke til Høfuindsholm, Ridder, Ko. Ma. Geheimeraad och Etatsraad, Generallieutenant, Assessor udi Collegio Status, Høyeste Ret och Krigs-Collegio, samt Befallingsmand ofuer Callundborg, Draxholm, Sæbygaard och Holbæks Ampter kiendis och hermed for alle Vitterligt gjør, at Jeg med frie Willie och velberaaed hue, saa och med

³⁶⁾ Sjællandske Registre de annis 1673—75. Fol. 320—29. Rigsarkivet.

min Hustrues, Høyædle och Velbaarne Fru Magdalene Sibille Gersdorffs Villie och Samtøcke, hafuer soldt och afhendet, saasom Jeg och nu her med ved Krafft dette, selger, schiøder oc aldellis afhender fra mig och min hierte kiere Hustru oc Voris Arfvinger til Hans Højgrefuelige Excell., den Høy- och Velbaarne Herre, Hr. Peder Grefue til Griffenfeldt, Ridder, Ko. Ma. Rigs-Canceller och Geheime-Raad. sampt befallingsmand ofuer Tønzbergh Ampt, Øen och Landet *Samsøe* med alle des underliggende Øer och Holmer, Hiortholm, Weyerøe, Kigholm 'oc Lindholm, Søllemarchsgaard. sampt tilliggende skoufue. bøndergaarde och godz, Herlighed, Jura-Patronatus, Birche-Rettighed och alle Rette Tilliggelser, som jeg mig tilforhandlet hafuer af Velbemeldte min hierte kiere Hustruis Sødskinde och Medarfvinger saavel som oc dend part hinde paa Lod arfueligen er tilfalden, intet undertagendes i nogen maader. Och saasom det alt af dend Sl. och høyloflig Konge, Kong Friderick dend Tredie &c til vorris Sl. Fader, Høyædle och Velbaarne Hr. Joachim Gersdorff til Thyndbyholm, Ridder, fordums Rigsdrost, hans Børn oc Arfvinger imod en Del hans afstandne Hofuitgaarde och godtz udi Skaane til Equivalent for Borringholm allernaadigst skiødet hafuer ord for ord efter derom tuende høistbemeldte Ko. Ma. Original Skiøders Indhold. Iligemaader selger och skiøder Jeg derhos tillige fra mig, min hierte kiere Hustru oc voris Arfvinger til højbemeldte Hans Højgrefuelige Excellence och hans Arfvinger Vicariet der paa *Samsøe* effter derpaa vorris Allernaadigste Konges och Herres til mig giffne Skiødis Indhold for vederlag af fæstegodz udi Collinghuus Ampt beliggende, nemlig skiødes først Øen och Landet *Samsøe* med alle des underliggende Øer, Hiortholm, Weyerøe, Kigholm och Lindholm oc alle deris rette tilliggelser, sampt

Sølle-marchsgaard med sine Ennemercher, Skoufue. Enge och fornf. Øer och Holme, som er sat oc Taxeret for fyrgetiuge oc halftredie Tønder Hartkorn. Deszliigeste effterskrefne bønder Gaarde oc godz . . .

[Alle Bøndernes Navne i hver By anføres, men her udelades de, og jeg meddeler kun Gaardenes Antal, som følger :

Kaalbye 28 Gaarde, Pilleſlille 10 Gd., Haarſ 14 Gd., Krogsgaard 2 Gd., St. Pilleſ 25 Gd., Tanderup 11 Gd., Selsinggaard 4 Gd., Onzbierg 22 Gd., Wastrup 2 Gd., Taftebjerg 11 Gd., Staufns 5 Gd., Aalstrup 6 Gd., Betzer 19 Gd., Langeſ 18 Gd., Tourop 9 Gd., Trandbierg 10 Gd., Brøndbye 31 Gd., Ørbye 27 Gd., Morup 16 Gd., Nordbye 55 Gd. Noch Vicariet och Admensalij godz, som hafuer fuldt Prousterne och Præsterne till Onzbierg och Bedtzer Sogner: Østerbye 10 Gd., Aggerup 2 Gd., Onzbierg 2 Gd.] . . . Huilchen forschrefne Øe och Land Samsøe med forbemeldte underliggende Øer. Hiortholm. Weyerøe, Kigholm och Lindholm och Sølle-marchs Hofuitgaard med biugninger, Skufue, Ennemercher och ald anden frihed och herlighed. saavelsom bøndergaarde och godz med ald desz herlighed. landgild, Rente oc rette tilliggelser. som er Ager, Eng, Skouf. March, Fiskevand, Mølledamb och Damsbond udi højeste Flademaal, fægang, tørfuegrøfft liungslet. vaat och tørt, Krat, Heede, Kier oc Moeser. inden Marcheskiel och uden, aldellis intet undertagen i nogen Maade ved hvad nafn det helst er eller nefnis kand, som der till nu ligger oc af arildz tiid tilligget hafuer och bør der till at ligge med Rette, sambt Ko. Ma. och Kirkernes anpart Tiender, Jura Patronatus oc Vocandi. Juris Dictionen och birche Rettigheden oc Vicariet med alt andet, som till fornf. godz nu ligger oc af Arildz tiid ligget hafuer oc der till med Rette ligge bør, intet i nogen Maade undertagen, vere sig med huad Nafn det nefnes

kand. alt ligesom Hans Ko. Ma. Sl. och højlofflig Ihuk. Konning Friderick dend 3die det hafuer skiødet til Salig Hr. Rigens Drostis Arfuinger och hans Ko. Ma. Voris nu regierende allernaadigste Konning och Herre, Konning Christian dend femte, Vicariet til mig skiødet oc afhendt haffuer efter 3de af højstbem: voris allernaadigste Konge oc Herre der paa udgiffne Skiøder de Dato Kiøbenhafns Slot 31 Julij Ao. 1661 — 4de Augustij Ao. 1661 och 1ode Decbr. Ao. 1672 videre formelding (huoraff jeg Originalerne eller Rigtige Vidimerede Copier til velbem: Grefue af Griffenfeldt forskaffe skall) samt och Jus Patronatus, Jus vocandi och Jurisdictionen velbem: hans Høy-Grefl. Excell. Peder Grefue till Griffenfeldt och hans arfuinger skall hafue, niude och bruge och beholde. och Sig saa nøttig giøre som hand och hans Arfuinger self best behager, veed, vill och kand till Ewindelig arf och Eyendomb for sig och sine Arfuinger, U-igienkaldelig af mig och mine Arfuinger efftersom hans Høy-Grefl. Excell. mig derfor har til fulde fornøjet och betalt, saa jeg tacker hans Høy-Grefl. Excell. got for god betalling i alle maader. Thi kiendis jeg mig och mine Arfuinger, fødde oc U-fødde. ingen ydermeere lod, deel, Rett eller Rettighed till eller udi hofuitgaard och godz eller nogen des Ejendomb, Landgilde, Herlighed, Rendte eller rette Tilliggelse, Jura Patronatus och Vocandi, Jurisdiction. Birche-Rettighed oc Vicariet, men det alt her efter at tillhøre velbem. Hans Høy-Grefl. Excell. Hr. Peder Grefue til Griffenfeldt oc hans Arfuinger, fødde och ufødde, til Evindelig Eyendomb, efftersom jeg derfore, som før er meldt, er fornøyet och i alle maader tillfridzstillet, huorfore jeg her med for mig oc mine Arfuinger tilbepligter mig at fri, frelse, hiemle oc fuldkommeligen tilstaae velbem: Hans Høy-grefl: Excell: Hr. Peder Grefue til Griffenfeldt och hans

Arffuinger bem: Land Samsøe med ald tilliggende, som før er meldt, for huer mandz tiltalle, som derpaa kand tale med Rette i nogen Maader, och dersom, imod forhaabning, saa skeede, at fornefnste gaarde og godz eller nogen des eyendomb, landgilde, Rendte oc Rette tilliggelse eller nogen des tilhørende Herlighed oc Rettighed, Jus Patronatus, Birche Rettighed eller Vicarie blef bem: Hans Høygrefl. Excell. eller hans Arffuinger udi nogen low eller Rettergang afvunden, formedelst min Wanhiemmels brøst skyld eller och nogen paa nogit af ofuenbemeldte billigen hafde at Prætendere, da lofuer och tilforpligter jeg mig oc mine Arffuinger at vederlegge och fuldkommen fornøye bem: Hans Høj Grefl: Excell: eller hans Arffuinger med liige saa got oc velbeyleyligt godz med herlighed och Rettighed til deris nøye inden sex samfulde Uger der nestt efter. Och loffuer och tillsiger jeg for mig oc mine Arffuinger fri at holde velbem: Hr. Rigs-Canceller Grefue af Griffenfeldt oc hans Arffuinger skadesløs och uden Skade i alle Maader. Til des ydermeere Forsichring och tryggere Foruaring hafuer jeg dette mit udgiffne Skiøde med Egen haand underskriffuit och mit Zignet hosz trøgt, saa oc Venligen ombedet mine kiere Svogre hans Ko. Ma. Respective Rentemester och Cammer Junckere vel Edle och Velbyrdige Christian, Friderick och Hendrick Gersdorffer til witterlighed och till Et tegn, at de intet her imod hafuer at Sige, tillige med mig dette at underskriffue oc forseigle.

Datum Kiøbenhafn den 18. Martij Ao. 1674.

Jørgen Bielcke. Christian Gersdorff. Hendrick Gersdorff.

L. S.

L. S.

L. S.

Friderick Gersdorff.

L. S.

Da haffuer Jeg forskreffne Skiøde udi alle des Ord, puncter och Clausuler efftersom det her offuen indført findis. Allernaadigst Confirmert och Stadfest, saa och hermed Confirmerer oc Stadfester. Och saasom Vorris Elskelige kiere Hr. Fader, Salig och Høyloflig Ihukommelse. allernaadigst hafuer forundt affgangne Rigsdrostis Hr. Joachim Gersdorffs Arfvinger at det dennem frit maatte forestaae paa fornefte Øe och Land *Samsøe* at lade biugge. anlegge och Fundere saa mange Herresæder och ladegaarde, som de self bequemmeligst eragter oc dennem Nyde och besidde med lige frihed, høyhed och Rettighed. som andre ældgamble Herregaarde her udi Danmarck haffuer oc Nyder i alle maader, saa ville vi oc samme frihed, Ret oc Rettighed, Herresæder oc Ladegaarde paa bem: Øe och land *Samsøe* effter Egen Willie och Welbehag at biugge. anlegge. fundere och Indrette, som forskriffuet staar, paa Vorris Rigs-Canceller, Grefue af Griffenfeldt oc hans Arfvinger allernaadigst hafue extenderet. fuldbyrdet oc bekrefftet, saa oc hermed fuldkommeligen extenderer, fuldbyrder oc bekreffter, och derhosz end ydermeere allernaadigst bevilger, at i huad forandring enten ved dend Ny Toldrulle eller heller i andre maader enten allerede kand være eller her effter vorde givet, maa dog des uagtet Indbyggerne paa bem: Øe och land *Samsøe*, som Skiberom eller nogen Fartøy hafuer, dermed nyde deris frij Søfart her effter som tilforne, oc fra Landet til huilche Stæder dennem lyster, udføre hvis Varer. der falder. och igien fra fremmede Stæder indhente hvis vare. de behøfve kunde U-behindret oc U-formeent i alle maader. Forbiudendis &c.

Hafn: d. 25 Aprilij 1674.

Saaledes var Griffenfeld nu Ejer af *Samsø*, og da han var Rigets mægtigste Mand, kappedes alle om at

frembære deres Hyldest; adskillige Forfattere priste hans nye Ejendom og derigennem ham selv; Resen og Kingo skrev deres Samsøbeskrivelser. den førstes paa Latin, og den andens paa danske Vers, hvis Slutning lyder:

Far Samsøe, far og vel Fred, Frugtbarhed og Lykke
 Hvert Sted omkrone dig, dit fremad Pryde-Smykke,
 Din Fremtarf og dit Gafn, dit ævig Navn og Held
 Nest Gud skal være dig din Herre Griffenfeld!

Begge Forfattere priser Grev Griffenfeld »Herre til Samsø. Brattingsborg og Wisborg«, som han kaldes; thi disse Navne paa Øens to gamle Borge havde Griffenfeld nemlig optaget i sin Titel, og paa Resens Kort kaldes Søllemarksgaard »Ny-Brattingsborg« og Bisgaard »Ny-Wisborg«, saa det maa vel have været Mening. at disse Navne skulde afløse de hidtil brugte, hvad der dog kun lykkedes for det førstes Vedkommende. »Man kan — skriver A. D. Jørgensen³⁷⁾ — smile ad denne Lyst til at fremdrage de æventyrlige Minder fra en fjærn Fortid, men hvilken Dansk dvæler dog ikke gærne ved disse Minder, og hvo skulde vel mangle Forstaaelse for det ægte danske Sind, der bragte ham til at fremdrage dem og knytte dem til sit Navn. Vi har haft Stormænd nok, der har samlet Godser og givet dem højt klingende Navne; men ingen uden Griffenfeld havde det geniale Mod at gaa tilbage til Viser og Sagn for at knytte Nutiden til Fortiden.« — — Da Griffenfeld faldt i Unaade, blev Samsø inddraget under Kronen og henlagt under Kongens eget Kammer; fra Juni 1676 findes opbevaret følgende Erklæring om Øens Tilstand.³⁸⁾

³⁷⁾ A. D. Jørgensen: Griffenfeld II. 179.

³⁸⁾ Rigsarkivet.

Stormægtigste Konge, allernaadigste Herre!

Eftersom Eders Kongl. Mayest. allernaadigst haffuer anbefallet, at Wi skulle indlefuere vorris allerunderdanigste Erklæring om *Sambsoes* godtzis idtzige tilstand, och hvorledis det best kunde til Eders Kongl. Maysts. tjeneste herefter forvaltis, enten paa Regenskab eller forpagtning, saa hafuer vi effterseet nærværende Forvalters indleferede Regenskab och befinde, at hand af samme lidet Land har indbragt for det sidste Aar af visse och uvisse Indtegter fri penge ofuer 5000 Rdlr., som er en god Indkomst af 1050 Tønder hart korn och icke saa meget af dobbelt saa mange tønder hartkorn paa andre steder skulle kunde bekommis. Hvorfor indstillis til Eders Kongl. Maysts. allernaadigste Behag, om i Aar nogen forandring vel skulle kunde der skee, eftersom det er sildig paa Aaret och høsten nu er i Henderne. Ellers hafuer efterskrefne nemlig: Jens Christensen, Peder Christensen, Thomas Lauritzen, Michel Mouritzen, Michel Clausen, Niels Bredal och Rasmus Kruse anholdit om at hafue samme godz i forvaltning, hvoraf de fleste er os U-bekienste och derfor ingen relation om dennem kunde giøres, hvorfor det beroer paa Eders Kongl. Maysts. allernaadigste Willie och resolution.

Skatkammeret Junij 1676.

Eders Kongl. Maysts. allerunderdanigste och tropligtigste tienere

Wind. Hondorff. Heinrich Müller. Fridrick Haste.

[Nederst paa Papiret har Kongen egenhændig tilføjet]:

Den foged, som nu er, maa nock der forblifue indtil videre anordning, og haffuer hand Indkomsten udi Vorris eget Kammers at levere alt som dette indkommer.

Christian.

Fogedens Navn var Mathies Nielsen Fogh, og han boede paa Søllemarksgaard, hvorfra han indsender sine Regnskaber. Kongen har dog snart taget en anden Beslutning med Samsø, thi ved følgende Gavebrev, dat. 1. Juni 1676, skænker han Øen til Sophie Amalie Moth.³⁹⁾

Wii Christian den Femte af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Wenders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dittmersken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst gjøre Alle vitterligt, at Wii af sær kongelig Naade og Bevaagenhed allernaadigst have skienket og givet, saasom wi og nu ved dette vort aabne Bref skienke, give, skiøde og aldeles afhender fra os og vorres Kongelig Arve-Successorer udi Regjeringen til os elskelig Frue Sophiam Amaliam Moth til Egede og hendes Børn och Lifs-Arvinger Øen og Landet *Samsøe* med alle des underliggende Øer og Holme &c hvilken fornefnte Øe og Land *Samsøe* med dessen bemeldte underliggende Øer og Holme: Hiortholm, Weyerøe, Kiholm og Lindholm og Søllemarchsgaard med Biugning, Skove, Ene-mercker og ald anden Frihed og Herlighed, saavelsom Bøndergaarde og Godz med ald des Herlighed, landgilde, Rente og rette Tilliggelse, som er Ager, Eng, Skov.

³⁹⁾ Samsøs Thingbog 1750—57, Fol. 15, i Sjællands Provinsarkiv.

- Dette Gavebrev, som ældre Forf. ofte omtaler, findes ikke i Rigsarkivet, hvor det ellers hører hjemme. Det anføres derfor her, som jeg har fundet det indført i Thingbogen ved en Strid mellem Greven og Bønderne i Aaret 1750, da det fremlægges som Bevis paa Grevens Ret til nogle omstridte Afgifter. Afskriften har følgende Paategning: Forestaaende ville Rettens Betjente med Originalen, som i Retten forevises, conferere og om Rigtigheden herpaa attestere.

F. C. Dannekiold Samsøe.

Læst for Retten 22. Aug. 1750 test. Michel Lust.

Mark. Fiskevand og Fægang, vaadt og tørt, inden Marchskiel og uden. aldels intet undertagen i nogen Maade ved hvad Nafn det helst er eller nefnes kand, som dertil nu ligger og af Arrilds tiid ligget haver og med rette dertil bør at ligge, samt Vorris og Kirkernes Anpart-Tiender, Jura-Patronatus og Vocandi. Birckerettigheden og Vicariet med alt andet, som dertil nu ligger og af Arrilds tiid ligget haver og med rette dertil bør at ligge, Intet i nogen maade undertagen, det være sig med hvad Nafn det nævnes kand, bemeldte Frue Sophia Amália Moth og hendes Børn og Lifsarvinger skal maa annamme, have, nyde, bruge og beholde som Hun og de self bedst behager, vil, veed og kand, til ævindelig Arf og Ejendomb. Thi kiende wij os og vorris Kongelige Arfue-Successorer udi Regieringen aldels ingen ydermeere Lod, Deel eller Rettighed efter denne Dag at have til eller udi fornefnte Samsøe med des bemeldte underliggende Øer, Holme og det Ejendomb, Herlighed og Tilliggelse, som forskrefvet staar, og allernaadigst bepligte os at fri, frelse, hiemle og fuldkommeligen tilstaae Hende og hendes Børn og Lifsarvinger for hver Mands Tiltale, som derpaa i nogen Maade med rette tale kunde &c.

Christian R.

Endelig blev Samsø den 31te Decbr. 1677 ophøjet til et Grevskab, og i Erektionspatentet, der fremlægges ved Striden 1750 sammen med Gavebrevet, hedder det:⁴⁰⁾

Wii Christian den Femte af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Wenders og Gothers, Hertug udi Slesvig og Holsteen, Stormarn og Ditmersken, Greve

⁴⁰⁾ Samsøes Thingbog 1750—57, Fol. 16. Sjællands Provs-arkiv.

udi Oldenborg og Delmenhorst gjøre alle vitterligt for os og vorres Kongl. Arfve-Successorer udi Regieringen, at saasom Wi os Elskelig Frue Sophia Amalia Moth til *Samsøe* og Egede udi Herrestanden og til Grevelig ære og Værdighed Allernaadigst haver ophøjet, som Wi og Hende nu med dette vort aabne Bref til Grevelig Ære och Værdighed ophøjer, wi have og til ydermeere Kongelig Naades Kiendetegn det Hende tilhørende Land og Insul *Samsøe*. beliggende under vort Land Sjælland her i Vort Riige Danmarck, med des underliggende Øer og Holme, samt derpaa liggende Sædegaarde og des tiliggende Bønder og Tienere, Herligheder, Rettigheder og alt, hvis dertil nu ligger eller Hun i Fremtiden kunde tilsinds vorde dertil at lægge, til et Grevskab, saasom et Vorres Riges immediat og fri Grevskab under Titul og Nafn af det *Grevskab Samsøe* erigeret og ophøjet, som vi det og nu hermed ved dette vorres obne brev og Patent til et Grevskab erigerer og ophøjer og paa bemeldte Os Elskelig, Høi- og Welbaarne *Fru Sophia Amalia Grefinde til Samsøe* og hendes Børn og lifsarvinger, fødte og ufødte, og deres ægte Descendenter af Mand- og Quinde-Kiøn, saasom et ret Mandlig og Quindelich Lehn confererer og dennem dermed ævindelich belehne (Førsteføddes Ret dog, saasom derom udi Grevernes Privilegier formeldes, stedse udi agt taget) saa at Hun og Hendes lifsarvinger og deres ægte Descendenter ovenbemeldte Grevskab fra ældste til ældste, først udi Mandslinien og dernæst udi Quindelichinien, naar ingen paa Sværd-Siden mere tilovers ere, arve, eje og besidde skulle med alle de Herligheder, Friheder, benaadninger, privilegier, immunitater og prærogativer, som andre Vores Rigs-Grever og Grevinder deres Grevskaber nu nyder og haver, eller herefter nyde og have kunde, efter de Greverne

forundte Privilegiens videre Formelding i alle Maader, ligesom de her ord fra ord kunde være indført. &c:«

Christian R.

Grevskabet Samsøe har siden da været i Sophia Amalia Moths Efterkommeres Eje, og om de forskellige Besiddere giver Bricka: »Biografisk Lexicon«, og Rasmussen: »Optegnelser om Gisselfeld«, fyldige Oplysninger, hvortil henvises.

1. *Sophia Amalia Moth* f. 1654 d. $17/1$ 1719 var Datter af Frederik den 3dies Livlæge Poul Moth og Ide Burenees. Christian den 5te forærede hende 1676 Samsø og ophøjede hende 31te Decbr. 1677 til »Grevinde af Samsø«. Ved et aabent Brev af 1ste Januar 1679 erklærede Kongen desuden sine Børn med hende for sine naturlige Børn med Tilnavnet Gyldenløve. Ved hendes Død gik Samsø over til hendes Sønnesøn:
2. *Christian Greve af Danneeskjold Samsøe* f. $1/8$ 1702 d. $17/2$ 1728, der var en Søn af Christian Gyldenløve f. 1674 d. 1703 og Dorothea Krag. Han var ikke blot Greve til Samsøe, men tillige Friherre til Lindenberg og Høegholm, R. af Dbg., Deputeret i Søetatens Generalkommissariat og Kammerherre. — Han var g. 1° m. Conradine Christiane Komtesse Friis og 2° m. Cathrine Christine von Holstein. For lærde Studier viste han stor Interesse og ejede et betydeligt Bibliothek; men allerede 1728 døde han af Kopper i Kjøbenhavn, og hans Lig brændte i Byens store Ildebrand samme Aar. Grevskabet gik derefter over til hans ældste Søn:

3. *Frederik Christian Greve af Dannekjold Samsøe* f. $\frac{5}{6}$ 1722 d. $\frac{26}{3}$ 1778. Han var Gisselfeldt Klosters første Overdirektør, og desuden Generalpostdirektør, R. af Dnbg., Gehejmekonferentsraad og R. af Elephanten. Han blev 1771 afskediget af Struensee og indtog ikke senere nogen Embedsstilling. G. 1° m. Nicoline Rosenkrantz og 2° m. Frederikke Louise von Kleist, og efterlod ved sin Død kun en eneste Søn af sidste Ægteskab:
4. *Christian Conrad Sophus Greve af Dannekjold Samsøe* f. $\frac{11}{6}$ 1774 d. $\frac{6}{6}$ 1823 var fra 1808 til sin Død Amtmand over Præstø Amt. Han var g. m. Johanne Henriette Valentine Kaas og fik for sig og Descendenter Rang med Nr. 13 i Rangforordningens 1ste Klasse, var desuden Gehejmekonferentsraad og Storkors af Dnbg. Ved hans Død gik Grevskabet over til den ældste Søn:
5. *Frederik Christian Greve af Dannekjold Samsøe* f. $\frac{14}{5}$ 1798 d. $\frac{14}{7}$ 1869 var Storkors af Dnbg, og D. M. Da han var ugift, gik Godset ved hans Død over til hans yngre Broder:
6. *Christian Conrad Sophus Greve af Dannekjold Samsøe* f. $\frac{16}{9}$ 1800 d. $\frac{4}{4}$ 1886. Han var juridisk Kandidat og fra 1825—35 Assessor auscultans i Højesteret og i adskillige Aar Deputeret ved Stænderforsamlingen i Roskilde. Han blev 1822 Hofjægermester, 1839 Overstaldmester, 1841 Kommandør og 1842 Storkors af Dnbg., 1848 Overskænk og Gehejmekonferentsraad; 1870 tog han sin Afsked som Overskænk og blev udnævnt til Ridder af Elephanten. G. 1° m. en engelsk Dame, Lady Elisabeth Bruce, f. 1807 d. 1847 og 2° m. Anna Louise Amalia von Zytphen. Ved hans Død overtoges Grevskabet af hans Søn:

7. *Christian Frederik Greve af Danneskjold Samsø* f. $29/1$ 1838. »Første Gang Grevskabet Samsøs nuværende Besidder — siger Biografisk Lexicon — henledte Offentlighedens Opmærksomhed paa sig var i 1877, da han over for den engelske Regering og den engelske Parlamentskommission med Dygtighed og Takt varetog Danmarks Interesse i det for Landbruget vitale Spørgsmaal: Indførselen af levende Kreaturer fra Danmark til England. Paa Grundlag af det Navn som Landbrugets Talsmand han herved havde erhvervet sig, valgtes han i 1881 til Medlem af det kgl. Landhusholdningsselskabs Præsidium, og denne Stilling gjorde det atter naturligt, at han ved den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunststilling i Kjøbenhavn 1888 overtog Vicepræsidentposten for Landbrugsafdelingen. Som fremtrædende Landmand blev han ligeledes udnævnt til Medlem af det i 1886 oprettede Jærnbameraad, og 1887 valgtes han til Medlem af Landstinget.« --

Han er Hofjægermester, (SK. DM.), (Gb. ET.), (R. St. A.¹), (R. St. Stan.¹), (Pr. Kr. 2.³), (SN. 2.¹), (F. Æ. L. 3.), (N. L. 3.), (I. M. & L. 3.), (B. L. 4.) og Overdirektør for Gisselfeldt Kloster.

Den $15/9$ 1867 ægtede han Komtesse Emilie Henriette Dagmar Krag-Juel-Vind-Frijs f. $8/3$ 1848 d. $4/7$ 1897, og af deres 10 Børn er Sønnen Christian Emil Robert Greve af Danneskjold Samsø f. $29/1$ 1884 d. $14/4$ 1886 den første Greve af Danneskjold Samsø, som er født paa *Samsø*, idet han nemlig saa Dagens Lys paa Brattingsborg.

II.

Kulturhistoriske Efterretninger.

EFTER at vi nu har hørt Samsøs Historie udadtil, vender vi os dernæst til Øens indre Historie, dens Kulturhistorie, og for at søge de aller ældste Efterretninger herom, maa vi gaa til dens Arkiv. —

»Dette Arkiv opbevares hverken hos Samsøs gejstlige Overhoved, Bisen i Aarhus, ej heller paa Holbæks Amtstue, som den i det verdslige nu ligger under, og ikke heller hos Grev Daneskjold Samsøe paa Gisselfeldt, som ejer Landet, nej, det er — siger Nyerup — i selve Landets Skød, i Jorden! Den store Mængde af Stendysser, enten det nu er Gravhøje eller Offerhøje, Holmgangsteder eller Thingsteder, bære Vidne nok om, af hvilken Magt og Anseelse de Mænd har været, som beboede disse Marker, sammenslæbte disse Stenmasser, ofrede paa disse Høje, kæmpede paa disse Holme, og i Følge Visen »under aaben Himmel paa vildene Mark, dér hvile de nu deres Bene.«

— Spredt over hele Syd-Samsø ligger Kæmpehøj ved Kæmpehøj, og de mosgroede Sten dækker Støvet af de henfarne Slægter, som i Hedenold boede og færdedes

paa Øen; men de gamle Stene er stumme, thi af Runestene er ingen funden paa Samsø, de nævner os intet Navn paa nogen af de Mænd, der har fundet Hvile under dem; dog, Mændene har sikkert været gode nok, thi — »sandt og vist er det, at der har boet mærkeligt og stærkt Folk baade paa Samsø og de andre omliggende Øer, som klarligen kan sees af allehaande sandfærdige Fodspor . . . og have Kæmperne og andre Orlogs-Mænd gerne boet paa saadanne Øer i gamle Dage, fordi de letteligen der kunde oprette sig gode Befæstninger og have herfra snar Udflugt til Søen at søge efter Rov og Bytte.« Disse A. S. Wedels Ord indbefatter i kort Begreb Samsøs Historie og Tilstand i den graa Oldtid, om hvilken Periode vi intet ved. —

Oldtidsminder og Oldsager.

Der findes paa Samsø ca. 125 Oldtidsgrave og Minder fra hin Tid; heraf hidrører 3 Køkkenmøddinger, 9 Langdysser, 4 Stendysser, 9 Jættestuer og 5 Stenkister fra Stenalderen. Fra Bronzealderen er der gjort 6 Fund og fra Jernalderen 5 Fund, og flere af Højene har ved deres Udgravning ydet værdifulde Bidrag til Belysning af Oldtidens Liv. En stor Del af de ved disse Fund fremdragne Sager opbevaredes forhen i Godsinspektør Kruses Samling paa Ørnslund, der, efter hans egen Udtalelse i et Brev af 6. August 1874 til Professor Engelhardt, indeholdt 1500 Genstande af Sten og 122 Genstande af Bronze, Ben, Rav og Glas¹⁾. Desuden findes flere andre private Smaasamlinger paa Øen, og mange Oldsager er bortført af Opkøbere.

¹⁾ I Nationalmusæet (topogr. Arkiv) Kruse fortæller her i Brevet, hvorledes han stedse har værnet om Oldtidsminderne paa

Borgpladser fra Middelalderen.

Der findes paa Samsø 4 *Borgpladser fra Middelalderen*: Brattingsborg, Wisborg, Hjortholm og Blafferholm, men stort mere end Navnet ved man ikke om nogen af dem. Professor Werlauff skænker dem alle en udførlig Omtale og siger om *Brattingsborg* bl. a.: »Der gives, om man vil, et dobbelt Brattingsborg, et historisk, som skal have ligget paa Samsø, og et poetisk, som vel ingensteds her i Norden har ligget, men som man dog har gjort sig al Umage for at finde. Det sidste kommer ofte for i Viser og Eventyr, det første kun en eneste Gang i Krøniken, men denne Omstændighed kan ikke andet end opvække stærk Tvivl om nogen gammel Borg paa Samsø ogsaa virkelig har ført Navnet Brattingsborg.« . . . Derefter anføres alle de Kæmpeviser, hvori et Brattingsborg forekommer, og de Steder i Landet nævnes, som bærer dette Navn, og der fortsættes: »Hvad Historien har bevaret os om denne gamle Borg er højst ubetydeligt. Det indskrænker sig til følgende Sted hos Huitfeldt: Aar 1288 lod Marsk Stig plyn dre Samsø og bryde Brattingsborg der

Samsø, og at det ved Salget af Grevskabets Fæstegods til Arvefæste i Skøderne er gjort til en staaende Betingelse, at de paa vedk. Ejendom forefundne Oldtidsminder ikke maa udgraves eller paa anden Maade forstyrres. Brevet slutter: »Mit hjertelige Ønske er, at de Oldtidsminder, som det har været mig en Glæde at samle og give hyggeligt Husly, aldrig maa blive splittet ad, men som et Hele overgaa i den Danneskjoldske Families Eje, og idet de erindrer Samsøs tilkommende Besiddere om Øens første Beboere, om disses Færd i Skove, paa Holme og ved Havbred, tillige maatte tjene til Tankepaan om, »at der var en Gang en Mand, der hed Kruse, som i saa og saa mange Aar, siden Maj 1829, først paa Gisselfeldt og siden her paa Samsø, troligen virkede i sit Kald som Sekretær, Forvalter og Stensamlere.«

sammesteds. Vi ved altsaa, naar Brattingsborg ophørte at existere, men naar og af hvem det blev anlagt, dets Befalingsmænd og øvrige Historie ved vi ikke en Tøddel om . . . Jeg fristes derfor til at antage, at dette gamle Slot aldrig har heddet Brattingsborg, men blot curia Samsø, som den fornemste af de paa Øen værende Borge. og at det først længe efter dets Ødelæggelse, da Kundskaben om Slottets virkelige Historie alt var forsvunden, kan være holdt for det samme som hint omsungne Brattingsborg. . . . Denne gamle Borg, som vi da af Mangel paa andet Navn vilde vedblive at kalde med det romantiske Navn Brattingsborg, har ligget paa en Banke tæt ved Tranebjærg Kirke og haft Vand paa de to Sider og været befæstet med Volde og Grave. Wedel siger, »at man ser endnu hine saare dybe trefolde Grave og Volde paa denne Dag.« Resen beretter, at den har haft 68 Fod i Omkreds, hvilken Størrelse dog Thura finder snarere for lille end for stor, samt føjer til, at man ved at grave i Grunden har fundet gamle Nøgler, andet Jærntøj og et Dødningehoved.« — Senere nævnes en »Tranberggaard«, som sandsynligvis er opstaaet paa det gamle Brattingsborgs Plads, og om denne Gaard er der opbevaret et Par Dokumenter, som anføres hos Nyerup. Det første er dateret: Colding die Sct. Johannis ante portam. latinam 1525. og heri overdrages Tranberggaard paa Samsø til Fogeden dér paa Landet, Jørgen Mikkelsen og Hustru Charine for deres Livstid mod de sædvanlige Ydelser.

Det andet lyder: Gjøre Alle vitterligt, at efterdi denne Brevviser Chresten Pedersen haver givet Os til Indfæstning paa Halvparten paa Vor og Kronens Gaard Trandbjerggaard paa Vort Land Samsø liggendes. 15 Øxen og 15 Daler, da have Vi af Vor synderlig Gunst og Naade undt og tilladt og nu med dette Vort aabne Brev

unde og tillade, at fornævnte C. Pedersen maa og skal annamme Halvparten af Trandberggaard og sin Tilliggelse, eftersom Os elskelige Knud Gyldenstjerne. Vor Mand, Raad og Embedsmand paa Vort Slot Kallundborg, hennem fæst haver, at have nyde, bruge og beholde udi hans Livstid og saalænge han lever, dog med saadan Skæl og Vilkaar, at han skal bygge og forbedre samme Gaard og holde den ved sin Hæfd og Bygning og aarligen til god Rede gøre og give deraf til Os og Kronen slig Tynge og Tjeneste, som deraf plejer at gaa, og være Vor Lehnsmand paa Vore Vegne, den, som nu er paa Vort Slot Kallundborg eller herefter kommendes vorder, hørig og lydlig i alle Maader. Skal han og ej formindske eller afhænde noget af den Ejendom, som til fornævnte Trandberggaard liggendes er. Cum inhibitione solita.

Datum Callingborg, Tirsdagen post vincula Petri 1546.« —

Siden nævnes Trandberggaard ikke, men derimod Søllemarkgaard, det nuværende Brattingsborg, hvor Øens Foged fra den Tid havde sin Bolig — men af hvad Grund Trandberggaard er nedlagt eller de nærmere Omstændigheder derved, ser jeg mig ikke i Stand til at oplyse.

Thingbogen taler jævnlig om »Tranebjerg Borgemark«, saaledes ved en Strid i Aaret 1707, hvor det hedder²⁾: »Saasom bevidst er for Enhver, at Tranebjerg Byes Mark af anden Beskaffenhed findes end andre her paa Landet, rejsende sig af den ældgamle adelige Sæde Brattingsborg, som endnu kendelig er, hvor den ved Tranebjerg By i fordums Tid har staaet, ved samme Hovmarkers Øde-

²⁾ Thingbog 1702--1708 Fol. 370.

læggelse er den dertil liggende Avling bleven eragtet for 8 Fjerdinger Jord og for sig selv udi 2de Marker, sønder og nørre Mark kaldet, inddelt. Nu haver somme af Tranebjærgs Bønder al deres Avling dér, andre noget og somme intet; thi foruden samme »Borgemark« er Tranebjerg Byes Marker tvende ligesom til andre Byer her paa Landet. « Man ser heraf, at »Trandberggard« har haft et Jordtiliggende som 5 à 6 Bøndergaarde tilsammen, men videre Oplysning om Gaarden giver heller ikke Thingbogen, saa vi maa nøjes med at vide den omtrentlige Tid, da Gaarden er bleven nedlagt.

Wisborg er det andet gamle Slot paa Samsø, men hvad dets Historie og Alder angaar, da ved vi lige saa lidt derom, som om Brattingsborg. Borgpladsen er ca. 300 Fod lang med to dybt indskaarne Grave i den høje Banke. Det hører til en egen Gruppe Voldsteder, der menes at gaa tilbage til Oldtidens Slutning, og hvis Særkende er, at de er anlagt paa højt Terræn med Benyttelse af en naturlig Bakketop i hvilken Borgpladsen blev udskaaen, saa Volde og Grave kun spillede ringe Rolle ved Forsvaret. I Middelalderen har paa Borgpladsen ligget Wisborg Slot, og Thura antager, at det kan have været den Fæstning, Absalon anlagde paa en af Smaaøerne til Værn mod Sørøverne, og anfører derhos et Par Sagn om en adelig Frue, der skal have haft Samsø og Visborg i Forlehning af Kongen, som en Gang, da Borgen var belejret af Lybeckerne, selv kom hende til Hjælp og befriede hende, samt et andet Sagn om en Næsekonge paa Visborg, der havde sluttet Forbund med en anden Næsekonge paa Kongsbøl i Nordby Sogn; men disse Sagn klargør os ikke Slottets Historie.

Alt, hvad vi med Vished ved, er, at det var til i Aaret 1370 og havde til Høvidsmand en Ridder, Henrik

von der Osten, som nævnes i et Forlig mellem Danmark og Hansestæderne dette Aar. Naar Borgen er bleven ødelagt, vides ikke, men rimeligvis er det sket ved et fjendtligt Indfald, enten af Wenderne eller Hansestæderne i det 14de Aarhundredes Slutning. Thura taler om et gammelt Dokument, der paa hans Tid fandtes i Koldby Præstegaard, og hvoraf man kunde slutte, at Søllemarkgaard har været en Ladegaard under Visborg Slot — kun Skade, at han ikke har opbevaret os dette Dokument! Kingo sang 1675 om Visborg Ruin: »nu er af den ej mer end Aadselsstenen, som man endnu daglig ser«, og paa Thuras Tid havde Havet allerede bortskyttet meget af Muren. Paa Tegningen i Antiq. Annal. 1812 ser man kun ubetydeligt Murværk tilbage, og endelig styrtede Julenat 1875 den sidste Rest, en 20 Fod lang, 9 Fod tyk og 13 Fod høj Mur ned i Havet^{*)} og nu ser man kun Voldene og Gravene, der er vel vedligeholdte og omgiver det i 1857 opførte Vestborg Fyrtaarn.

Hjortholmshus. Paa Hjortholm ses paa en høj Banke tydelige Spor af en Borgplads, det gamle Hjortholm Slot eller Hus, til hvilket Sagnet har knyttet Marsk Stigs Navn, dog uden nogen Hjemmel. Kingo sang 1675 om Ruinen:

Det tredie udaf de Herreslot og Fæste
 var kaldet Hjortholm; nu kan ingen Herre gæste
 i dets affaldne Vrag, thi Tidens aadig Tand
 har ædt og jævnet det just med det slette Land.

Siden da har Tidens Tand gnavet videre, og intet Spor fører os paa Vej til Hjortholms Historie, kun Sagnet siger, at det har været Bolig for den fredløse Marsk Stig.

^{*)} Se III. Tid. Nr. 851 d. 16. Januar 1876. Wisborg Ruin paa Samsø tegnet af Olaf Krebs.

Blafferholm eller Barfredsholm (Barfred s: Fristed) er en lille Holm, 60 Fod i Firkant, omgiven af Volde og Grave, der ligger i Brattingsborgs Have; midt paa Holmen er en lille stensat Grav fra Middelalderen, og i ældre Tid har Holmen været omgivet af Vand, da Havet gennem Skovrenden ved Højvande gik op i »Tagsøen«. Sagnet melder, at Blafferholm har været et Tilflugtssted for Beboerne paa Visborg --- men ud over dette ved man slet intet om Holmen.

Samsøs Kirker

stammer alle væsentlig fra den senere Middelalder og er, uden at frembyde særlig arkitektonisk Interesse (med Undtagelse af det med Skydehuller forsynede svære Taarn ved Tranebjerg Kirke) meget anseelige og vel vedligeholdte. De ejes alle af Grevskabet. At beskrive dem nøjere tillader Pladsen her ikke, kun et Par Enkeltheder skal fremdrages; men i Thura vil man finde udførlige Oplysninger om Kirkernes daværende Epitafier og Ligstene, hvoraf mange desværre senere er forsvundne, da Smagen ændredes og man »moderniserede« Kirkerne med perlemaalede Fyrretræs-Slagbænke og smed de gamle Egetræs-Stolestader og øvrige Inventar ud som gammelt Skrammel.

Nordby Kirke, som er den største paa Samsø, blev 1894 restaureret, da det havde vist sig, at der paa Hvælvingerne fandtes Spor af Kalkmalerier. Disse blev opfriskede af Professor Kornerup paa Foranstaltning af Nationalmusæet og efter Bevilling af Kirkeministeriet og Understøttelse af Grev Danneskjold.

Nu staar Nordby Kirkes Indre i sin gamle maleriske Skikkelse, som det saa ud ved Middelalderens Slutning.

og gør et stemningsfuldt Indtryk paa Beskueren ⁴). Professor Kornerup skriver i sin Indberetning om Kirken til Nationalmusæet ⁵) efter at have nævnet nogle af de fremdragne Indskrifter. saaledes den paa Hvelvingen nærmest Koret:

Anno domini m. c. d. x. c. quarto. seria quarta infra octavis trinitatis completus est hoc opus procurante domino Petro Ketelly h' insulæ præpositus
 3: I Herrens Aar 1494 i den 8de Uge efter Trinitatis blev dette Værk fuldført paa Foranstaltning af Hr. Peder Kjeldsen denne Øes Provst«

at: »Nordby Kirkes gamle Dekoration har saaledes det ualmindelige Fortrin fremfor de fleste andre at kunne bestemt dateres, og der er desuden til den knyttet to berømte Navne af Aarhusbisperne (Niels Clausen og Ove Bilde), til hvis Stift Samsø hørte. Saaledes forener det i historisk Henseende mærkelige sig her med det maleriske, og det hele udgør en tiltalende, let og smagfuld Dekoration.« — — I Koldby og Onsbjærg Kirker fandtes ogsaa nogle Kalkmalerier, særlig i den sidste, men Udsmykningen er ikke saa gennemført som i Nordby. Paa en Hvelving i Onsbjærg Kirke læses:

Anno domini m. c. d. l. x. II i biscop salig Jenses
 . Tijd bleff thesse Hweliynge fuldkommet.

saa ogsaa her faar man Besked om Tiden, da Værket blev udført. Biskop Jens er Jens Iversen Lange, der beklædte Aarhus Bispestol 1449—1482.

⁴ Se Samsø Avis for 20-4-1895: Nordby Kirke paa Samsø af Pastor S. Borgen i Nordby.

⁵) I Nationalmusæet (topogr. Arkiv).

I Tranebjerg og Besser Kirker er flere af Hvælvingerne ombyggede i den nyeste Tid og Reparation foretagen paa de andre, saa i disse Kirker var der ingen Anledning til at eftersøge Kalkmalerier.

Tranebjerg Kirke har to Klokker. Indskriften paa den store er efter Thura følgende:

Anno 1654 udi Ærlig og Velbyrdig og Streng Herre Hr. Hans Lindenow til Ivernes, Danmarks Riges Raad og Kongl. Maijest. Befalings-Mand paa Calundborg Slot med hans Elskelige Velb. Frøiken Elisabeth Augusta. saavel som Hæderlig og Højlærde Mand Mag. Hans Svane, Provst paa Samsø og Hr. Berthel Jensen Galthen forrige Sogne-Præst, Hr. Jens Berthelsen nu Sogne-Præst til Trandberg Kirke og Jens Brun i Sylmarck Gaard, Kongl. Maijsts. Ride-Foged over Samsøe udi deres Tid støbt denne Klokke. H. A. S. O.

Paa den lille Klokke melder Thura. at der skal staa følgende Indskrift:

Jesus Christus dei filius & Sct Johannes 1391.
Maria Deipar.

Det er: Jesus Christus, Guds Søn og Sct. Johannes 1391. Maria Deipar, mener Thura, skal være Klokkens Navn. Dette benægtes imidlertid af Professor Magnus Petersen. der 1874 har taget et Gvidebillede af Indskriften, hvorefter denne lyder saaledes ⁶⁾:

Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt cæli et terra gloria tua. Hosanna in excelsis. Maria help. †

Det er: Hellig, Hellig, Hellig, Herre Gud, Sabaoth! Him-

⁶⁾ Nationalmusæet (topogr. Arkiv).

mel og Jord ere fulde af din Herlighed. Hosanna i det Høje!
Maria help!

Maria help. er selvfølgelig en Anraabelse om Jomfru Marie's Forbøn, og Tegnet, der følger efter, vel sagtens Klokkestøberens Bmærke. De andre Kirker har kun hver én Klokke, og paa den i Koldby Kirke staar følgende⁶⁾:

Assverus Koster van der Hart me fecit Copenhagen.
Det er: Assverus Koster van der Hart har støbt mig i
Kjøbenhavn. Paa Midten af Klokken ses Grevinde Moths
Vaaben og derunder staar:

Sofie Amalie Grevinde til Samsøe haver Anno
1691 ladet denne Klokke omstøbe.

Samme Indskrift. Vaaben og Aarstal bærer Nordby
Kirkeklokke. Paa Onsbjærg Kirkeklokke staar⁶⁾:

Aus den Feuwer bin ich geflossen,
Felix Fuchs hat mich in Coppenhagen gegossen.
1628.

Det er: Af Ilden er jeg udflydt, Felix Fuchs har støbt
mig i Kjøbenhavn 1628.

Paa den øverste Rand af Besser Kirkeklokke staar⁶⁾:

Me fecit M. G. Troschell Hafniæ anno 1782.

Paa Midten af Klokken ses det Danneeskjold-Samsøeske
Vaaben med følgende Indskrift:

Denne Klokke er i Christian Conrad Sophus
Greve af Danneškiold-Samsøes Mindreaarighed an-
skaffet af hans Moder og Formynder Frederika Lovisa
von Kleist Grevinde af Danneeskjold-Samsøe. Anno
1782.

⁶⁾ Nationalmusæet (topogr. Arkiv).

Krigsbegivenheder paa Samsø.

Samsø blev flere Gange i Middelalderen hærget af Fjender, der anrettede store Ødelæggelser paa Landet. saaledes gik tre Byer, Kongsbøl, Glistrup og Søby i Nordby Sogn til Grunde, og de to Borge Brattingsborg og Wisborg blev ødelagt. Siden den Tid har Øen ikke været udsat for saa store Udplyndringer, men Krigens Ødelæggelser har været svære nok, særlig i Tiden 1658—60.

Almuen paa Samsø fik 28. Oktober 1627 et aabent Brev om Foranstaltninger til Afværgelse af fjendtlige Angreb paa Øen og Løfte om Privilegier, naar Krigen var til Ende. Det hedder heri ⁷⁾:

»Wi hafver til betroet, forordnit oc tilskicket Jørgen Sefeld til Refs, vor Commissarius, at begifve sig til *Samsøe*, och hannom Fuldmact gifvet des Defension, nest Gud den Almectigstis naadige Hielp och Bistand, det beste och bequemeligst ske kand at anordne och stille udi Værk, och alle fiendtlige Anslage mod Eder och voris gevorben Folk, vi der at ligge forordnet hafve, af yderste Mact at afverie . . . thi beder vi Eder alle och hver særdelis strengeligen byde at være forskrefne vor Commissario hørige, lydige och følgagtige, saa och eders Gever holde udi god Beredskab og Eder flittig, troe och mandelig anstiller och beviser paa Vact och Tog til Lands och Vands tilligemed vore forskrefne Soldatter, saa at I udi alle Maader søge oc ramme vort och Rigens Gafn och Beste, och for saadan eders Lydighed och Troskab ville vi bevilge enhver af Eder midlertid denne Indquartering och Besvering varer, at vere frie for Landgilde, saavel som ald

⁷⁾ Sjællandske Registre 18. 225—226. *V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ 1558—1660. IV 380.*

efterstaaende Restandtz. vere sig Skat, Told, Acsise och hvad det ellers vere kand . . . och naar Gud allermectigste naadigst vil unde os Fred och Rolighed igien. ville vi med Rigens Raad betenke Eder med ydermere Benaadninger och Friheder end I hertildags hafve haft. at I och Landit disbedre kunde komme paa Fode igien.« — Om Krigen 1658—60 melder den gamle Thingbog en Del. og man ser, at Fjenden bemægtigede sig Øen. plyndrede og røvede og gjorde Beboerne al mulig Fortræd. hvorfor Sagnene ogsaa lader mange svenske Soldater finde en ynkelig Død i Moser og Tørvegrave. hvor Samsingerne overraskede dem og tog Hævn. Thura skilddrer Præsten Hr. Niels Bryde i Koldby. som den. der opflammede Samsingerne til Modstand; han vilde ikke bede for Kongen af Sverige og hans Vaabens Fremgang. men opfordrede Almuen til Opstand. hvorfor han førtes fangen til Vadstrupgaard. hvor de Svenske havde Kvarter. Saasnart de polske og brandenborgske Hjælpetropper kom til Øen. gjorde Samsingerne Opstand, slog de Svenske ihjel for Fode og skaffede igen Orden paa Øen; men hvad Sagnet melder om disse Kampe er saa lidt. at der ikke deraf kan gives nogen paalidelig Skildring.

Af Thingbogen ser man. at der allerede tidlig paa Vaaren 1658 intet Thing blev holdt. da der ingen Stokkemænd kunde møde. eftersom »de var ude at vagte for de Svenske«; i April lukkes Thinget paa Grund af Fjendens Landgang. og i Maj Maaned meldes om »stor svensk Indkvartering«. Til sidst blev Tiderne saa urolige. at der intet Thing kunde holdes; den 11te August 1658 vidnes om de Svenskes Landgang paa Øen. og saa findes intet indført i Thingbogen for den 23. Maj 1660. da der højtideligt begyndes med de Ord: Er udi Jesu Naffin anfangitt ting. —

Da Svensken gjorde Landgang ved Koldby og Haar-mark Strand, oversvømmede de hele Øen, thi Almuen formaaede ikke at afværge deres Angreb. De fjendtlige Tropper plyndrede og røvede, og der vidnes efter Krigens Ophør, hvorledes de førte Kornet bort fra Lofterne, ja endog selv lod Sæden tærskes og bortføre som Foder til deres Heste. Om Hr. Niels Bryde i Koldby fortælles, at han særlig »haffuer lidt megen tribuladtz, pløndring og anden slig henrøvelse aff hans gods, saavel som aff Kirckens tinde«, og Krigens Byrder var sikkert store for alle, thi der meldes flere Gange om Rytteres Underholdning, der skulde udredes med 200 Rdl. om Maanedes, og hvis Pengene ikke erlægges i rette Tid til Øvrigheden i Kallundborg, saa trues der med, »att Rytterne vill sielfff offuerreyse pengene at tage, huilcket icke bliffuer for landfolckit thienlig,« og det varede sikkert flere Aar, inden Øen forvandt Krigens Følger. —

Krigen 1709—20 mærkedes ogsaa i høj Grad paa Samsø, særlig gik det udover Øens Fartøjer, der blev opbragt af Kapere, men derom er der fortalt under Søfarten, hvorfor det ikke her skal gentages. Paa Besser Rev og Lilleøre blev der anlagt Skandser, og det vaabenføre Mandskab blev indskrevet i »Samsø-Landeværn«, der indøvedes af nogle Officerer, der i dette Hverv var sendt til Øen. Mange unge Samsinger tjente paa Flaaden, og en Del fandt deres Død i Krigen; men Øen selv led ikke saadan Overlast og Plyndring som i forrige Krig.

Den engelske Krig 1807—14 havde saa stor Indflydelse paa Samsø, at der gærne derom kunde skrives en hel Bog; thi Øen var i de syv Aar besat af Militær, og man levede som i en Fæstning, hvor Øens Kommandant var den højstbefalende, og hvor alle daglige Sysler hæmmedes af Exercits og Vagttjeneste. Strax ved Kri-

gens Begyndelse oprettedes »Samsø Landeværn«. Major Tidemand ankom som Kommandant og organiserede Øens Forsvar. Skandserne blev besatte med Kanoner, og Kyholm Fæstning, der allerede var anlagt 1801, blev yderligere sat i Forsvarsstand, da man nærrede stor Frygt for Overfald af Englænderne. Al Kommunikation med Sjælland blev Indbyggerne forbudt, og Samsø blev henlagt under Søetaten, dog blev Mandskabet fritaget for Søtjeneste mod at blive indskrevne i »Samsø Landeværn«. Den ene Befaling blev udstedt efter den anden: Birkedommeren og Tolderne skulde have nøje Opsigt med alle Rejsende og Beboernes Korrespondance; der blev givet Reglement for Kaperfarten, om Ringning med Kirkeklokkerne som Signal, om Bavners Antændelse, Forbud mod at have Lys i Vinduer, der vendte ud mod Havet o. s. v. o. s. v. Øens civile Autoriteter skulde i Belejringstilfælde rette sig efter alle Ordre fra Kommandanten, der ene havde at befale, og alle Mænd paa Øen mellem 17—60 Aar skulde tjene i Landeværnet, de yngre som Infanterister og Artillerister, de ældre derimod skulde gøre Tjeneste i Skandserne og som »Pigmænd«. Øens Kommandant Major Tidemand boede først i Vadstrup, men fik senere anvist Bolig i »Stabskvarteret« i Ørby [nuv. Morten Fynboes Gaard]; ved sin Afrejse 1810 blev han efterfulgt af en Kammerherre Moltke, der beholdt Kommandoen til Krigens Slutning, og i de fleste Byer boede andre Officerer, i Brundby saaledes en Kaptajn Lundbye, hvis Søn, den senere Krigsminister Christian Lundbye blev født her 1812.^{*)} — Af egentlige Krigs-

^{*)} I Tranebjerg Kirkebog staar: Den 12. Maj 1812 *Christian Carl* af Hr. Capitain Joachim Theodor von Lundbye og Frue Catharine Lundbye døbt i Kirken og til Daaben fremstillet af sin Moder. Faddere var Faderen Hr. Capitain von Lundbye.

bedrifter blev ingen udført paa Samsø i de syv Aar. Englænderne nøjedes med at drille Samsingerne ved en Gang imellem at alarmere Vagtposterne ved Skydning, men Øens Fartøjer opbragte de, hvor Lejlighed gaves. Dog blev ogsaa mange gode engelske Skuder indbragt til Langøre og Kyholm af de danske Kanonbaade, og flere af Priserne havde en Ladning til mange Tusinde Rixdalers Værdi. Selve Øens Skibsfart var næsten afbrudt, da de fleste Fartøjer ved Krigens Begyndelse blev udtagne til Transportskibe, og naar en eller anden Skude afgik til Norge, skulde Skipperen nøje angive sin Ladning og sit Bestemmelsessted, samt modtage et Søpas, som han aflagde Ed paa ikke at ville misbruge. — Den 31. Marts 1814 blev Fredslutningen af 14. Januar kundgjort paa Samsø Thing, og alle de Foranstaltninger, der var truffet med Hensyn til Krigens Begyndelse blev ophævede. Kort Tid efter blev alle de kongelige Bygninger paa Langøre, Kyholm og andre Steder paa Øen taxerede og siden bortsolgte ved Auktion, og den 31. August 1814 fra traadte Kammerherre Moltke sin Stilling som Samsøs Kommandant og rejste bort fra Øen. — Saa kunde Beboerne igen vende tilbage til de dagligdags Forhold, og »Krigens Tid« blev snart et Minde, som man drøftede og tog frem de lange Vinteraftener, og mangt et Træk er endnu i Folkemunde bevaret fra hin Tid, som nu snart ligger Hundrede Aar tilbage.

Jurisdiction og Birkedommere.

I ældre Tider hørte Samsø hvad den gejstlige Jurisdiction angik under Bispemanden af Aarhus, og med verdslige

Lieutenant von Fensmark og Forpagter Bille paa Bisgaard. Fruens Moder Fru Bonnevie fulgte hende i Kirken.

Sager under Aabo Syssel, et af de ni Sysler, hvoraf Nørrejylland i gamle Dage bestod. I Slutningen af Middelalderen kom Øen i verdslig Henseende ind under Kallundborg Amt, med hvilket den saa ofte var samlet under én Forlehnning, men noget bestemt Tidspunkt for denne Forandring kan ikke angives, dog var det allerede Tilfældet 1424, da følgende Thingsvidne blev udstedt paa Samsø Landsting i Overværelse af Fogeden paa Kallundborg Slot Torben Jensen: *)

Allæ Mæn, thettæ Breff se oc høre læset, hielser *Nis Niælsson*, Foghed paa Samsiø, *Bothelff Krabbæ* i Ørby, *Nis Jeypsson* i Tranberg, *Per Jensson* i Pilemarkælile, *Nis Æsbernsson* i Thundorp, *Ølrick* i Thoftæberg, *Longæ Beynth* i Staffnæs oc *Lassæ Jeijpsson* i Bætszer ewinnelige meth Guth!

Kungøre wij allæ Men, nærværindhe oc tilkomende. at æfter vores Herres Aar Tusende Firæhundræde oc thyugæ po thet fiærde Aar, then Mandaug næst fore Sancte Clæmetz Daug, tha war *Torbern Jensson*. Foghet po Calundborg, po Sampsyøs Landzthing oc then Daug wtmeltis VIII skæligæ Dandemen i eth fwlt Thingszwitne. sosom war: *Hans Skoltæ* oc *Tomæs Tostæsson* i Longamarkæ, *Olaff Trwælsson* oc *Jon Jensson* i Bætszer, *Jes Beyntsson* oc *Trwæls Skræder* i Othensberg, *Trwæls Kelsøn* oc *Pæther Michelsson* i Thundorph. Thissæ forneffnde godæ Men wtgingæ aff Thinget oc kome in igien, oc witnædhe po theres Siæl oc Sannende, at thet halffue Boel Jordhe, som Her: Powæl Michelsson Prest haffuer hafft i Bæzer Sogn i XXIII Aar, thet hørær Kronen til. oc ænghen annen Man, oc then annen halfuæ Boel Jordæ. som Hr. Jens Beijntsson Prest haffuer hafft i

*) Danske Magazin III. 181—182.

XXVI Aar i Othensberg Soghn, thet hørær oc Kronen til oc ænghen annen. Oc sagde the, at alt thet the haffuæ haft then samme Jord, sidhen Biscop Boo skildæs vilt Landet, sosom ær Sampsø, tha haffuæ the hafft thet mæth W-rætthe, for thij at thet war hwart Aar illæt oc forbudet, sidhen Biscop Boo skildæs wiit Sampsø opinbare po thet forneffnde Thing, at the forneffnde two Prester skuldæ æijnthæ beware them meth then samme Jord, wthen meth Konungz Foghets Mijne, thog haffuæ the thæt æij thess hældher giorth. Item witnædhe the, at the two halffue Boel Jorde haffuæ woreth lueghe til Kronen, annet kan man hwærken spøre æller widhe. Thettæ hørðæ wij oc soghæ vpo forneffnde Thing, oc thet witne wij meth worris Incigle hengænde fore thettæ Breff, oc mangæ gode Men nærwærendis.

Datum Anno, die & loco supradictis.

Samsø havde den Gang sit eget Landsting, hvor Øens Foged præsiderede, men hvad Tid Øen mistede dette, er uvist. Den 22. Juli 1582 udstedte Frederik den Anden et aabent Brev til Samsingerne¹⁰⁾ »vore Undersaatte, vore oc Cronens Bønder oc Tienere oc meenige Almue paa Vort Land Samsø«, der havde beklaget sig over, at de imod gammel Sædvane nu skulde søge til Viborg Landsting med deres Retssager, skønt de fra gammel Tid selv paa deres eget Thing havde paadømt alle Stridigheder og derefter indanket Dommen for Lehnsmanden paa Kallundborg Slot. Da den nye Ordning var Samsingerne til megen Besvær og stor Bekostning og Tidsspilde, befalede Kongen »at hvis Sager, som forneffnde Vore Undersaatte paa Samsø med hverandre hafve, vere sig imellem dem self indbyrdis eller oc om

¹⁰⁾ Thura, S. 85.

Manddrab, om Troldoms Sag eller slige andre Sager. som med Nefn oc Toug skulle forfølgis.« skal først paa deres eget Herredsting paa Øen paadømmes, og hvis nogen da ikke er tilfreds med den afsagte Dom. skal denne indankes for Lehnsmanden paa Kallundborg Slot, som skal »hafue Fuldmact derom at dømme. ordele. adskille og afsiige hvis Jydske Lov og Ret er. eftersom hand vil ansvare for Gud og være bekiendt for Os.« Hvis Samsingerne ikke var tilfreds med Lehnsmandens Dom, da skulde det være dem frit for at indstævne samme hans Dom »som Landsdommers Dom for os og vorres Elskelige Danmarckis Riiges Raad til almindelige Herredage og der sin Ret at forsøge og udføre og ikke paa andre Steder eller videre udi Sagen at appellere.«

I den ældste Thingbog fra 1657—1661. der er authoriseret paa Kallundborg Slot af Lehnsmanden Hans Lindenow og kaldes »Samsø Herreds Thingbog«. nævnes Kongelig Majestæts Ridefoged Jens Brun i Søllemarkgaard som Lehnsmandens Stedfortræder paa Samsø Thing. medens en Herredsfoged og en Thingskriver varetager Rettens Gang. Da Samsø 1661 tilskødedes Gersdorff. blev Øen omdannet til et Birk, og Ejeren fik Ret til at udnævne Birkefogeder, hvis rette Overdommer herefter skulde være Viborg Landsting. (Se bemeldte Skøde). Samsø-Thing holdtes sandsynligvis i ældre Tid ved Tranebjærg, i hvis Nærhed Øens Rettersted »Tyvhøj«, den nuværende »Kongehøj«, var beliggende; efter Svenskekrigen 1660 meldes i Thingbogen, at Thinghuset er »saa godt som øde og ilde medfaren,« hvorfor Jens Brun lod Menigmand vide, at de skulde lade det istandsætte. »saa Retten kan holdes paa sit tilbørlige Sted,« men Stedet nævnes ikke ved Navn, dog er det nok paa »Brede-Blok«, et Par Agre nord for den nu nedlagte

Fattiggaard, hvor Thinghuset brændte 1741. Efter denne Brand flyttedes Thingstedet til Brundby, i hvilken By det forblev til 1849, da det flyttedes til Thorup og derfra til Tranebjerg 1856, hvor det vedblivende er. Paa Brattingsborg var der i gammel Tid en »Arrestkælder«, men da denne ikke svarede til sin Hensigt, blev der i Aaret 1795 opført et Arresthus paa Grandhøj i Brundby, hvilket imidlertid heller ikke udmærkede sig ved sin hensigtsmæssige Indretning, idet Fangerne hvert Øjeblik brød ud af Arresten og søgte at undslippe. Dette Hus afløstes af Samsøs nye Thing- og Arresthus i Tranebjerg, der blev indviet den 26de August 1860 i Overværelse af Amtmanden Kammerherre Ployen.

Thinget holdtes før 1661 om Onsdagen, derefter om Løvedagen, indtil 1771, da det efter Birkedommer Lipses Forestilling og Grevens Resolution blev henlagt til Thorsdagen, som endnu er Øens ordinære Retsdag.

Af Samsøs Fogeder før Birkets Oprettelse kendes ikke mange. I Thingsvidner nævnes »Landsfoged« *Nis Nielsen* 1424 og *Jes Nielsen* 1445. Som »Herredsfoged« nævnes 1657—1661 *Rasmus Rasmussen*, en Gaardmand i Morup, i hvis Sted Thinget ofte ledes af en eller anden anset Bonde. Da Birket 1661 blev oprettet, beklædtes Embedet muligvis først af *Thomas Friis*, der kaldes »Ridefoged« og nævnes i Dokumenter 1668—1674, men hans Tjenestetid kan ikke afgøres. Siden da har følgende været »Birkefogeder«, eller, som de snart kom til at hedde, Birkedommere:

Christian Merckell 1683—1726. Han var tillige Øens

Tolder og boede i Vadstrup, hvor han døde.

Hans Thomæsen 1726—1741, boede og døde i Onsbjærg.

Anders Dørup 1741—1754, havde forhen været Forvalter ved Grevskabet. Boede og døde i Onsbjærg

Thor Rud 1754—1755, havde ligeledes været Forvalter ved Grevskabet og blev 1754 adjungeret Dørup som Birkedommer i dennes Sygdom, men begge døde med kort Mellemrum 1755. Rud var den første, der tillige var Birkeskriver, da dette Embede 1754 efter Birkeskriver Michel Lusts Død blev forenet med Dommerembedet. Rud døde paa Bisgaard, hvor han boede som Forpagter.

Hans Christian Lips 1756—1777, boede og døde i Tanderup. Dygtig Landmand.

Jens Andersen Astrup 1777—1795, boede og døde i Permelille.

Lars Petersen 1795—1817, boede og døde i Brundby.

Søren Bay 1817—1848, boede og døde i Pillemark.

Peter Jessen Broder Feddersen 1849—56, boede i Thorup. Fra hans Tid har Birkedommerne kun været faa Aar i Embedet, men er bleven forflyttede andet Steds hen.

Adolph Emmanuel Conradt-Eberlin 1856—1866, købte den nuværende Birkedommerbolig i Tranebjærg, der var opført af Læge Paludan. Her har Birkedommerne siden haft Bopæl.

Ernst Heinerich Hermann Schubarth 1866—1878.

Holger Ludvig Theodor Olrik 1878—1882.

Niels Øllgaard Kampmann 1882—1887.

Carl Ewald Rothe 1887—1895.

Poul Svejstrup 1895—19 . .

Fra 1839 har Birkedommeren tillige været Branddirektør paa Øen; denne Bestilling var først forbundet med Forvaltertjenesten, blev derpaa et særskilt Embede, der fra 1825—39 beklædtes af en Krigsassessor Peter Friis i Besser, og endelig forenedes med Birkedommerembedet 1839.

Samsingeres Karakter og Væsen.

Hvorledes Samsingerne er bleven bedømt af de forskellige Forfattere, som gennem Tiderne har skrevet om Øen, viser følgende Samling af Udtalelser om Beboernes Karakter og Sæder os. Den første stammer fra Arnt Berntsen, som 1656 giver Samsingerne følgende Skudsmaal: »Dette Lands Indbyggere ere vindskibelige og duelige Folk, som vide deres Gaarde at bygge og synderlig vel vedlige at holde. Fortsætte og ikke alene deres Avl med Jordens Dyrkelse, men og dem ej lade forskrække for Havet at gennempløje, idet de med deres Skuder adskillige vidtfraliggende Lande besejle og deres Handel til Søs med, hvad de af deres Lands Grøde kunde tilvejebringe, til deres Fordel drive.« — — Resen bedømmer 1675 Samsingerne saaledes: »Af Gemyt ere de raske, stundom endog djærve, og taale Intet mindre end Underkuelse og Fornærmelser. Denne Djærvhed faar Næring af deres Velstand, da de staa sig meget bedre end Indbyggerne paa Smaaøer pleje. Af denne Stivsindethed kommer det, at Fogeder, som har villet behandle dem med urimelig Strengthed, have de gjort Opstand imod, mishandlet, ja vel endog dræbt dem.« — — Thura siger 1758 følgende: »Mod Fremmede ere Indbyggerne omgængelige og godgørende og vide efter deres Maade at begegne Folk med Høflighed. Ellers har de det Ord paa sig at være stormodige, hvilken Last dem med Billighed ikke kan tilregnes, uden for saa vidt, at de i deres egne Tanker præferere deres egne Landsbørn for Fremmede. De ere gemenligen af det Sindelag, at man med Høflighed og ved at piquere dem med en Slags point d'honneur kan udrette mere hos dem end med rede Penge. Man finder ej heller saa mange Laster, som Drukkenskab, Tyveri, Bedrageri og andre

Ugudeligheder at gaa i Svang iblandt dem, som vel desværre hist og her i andre Provinser, ja, slige Lyder ere saa sjældne iblandt dem, at de endog anse dem, som dermed ere behæftede, med yderste Foragt som Udskud. De holde deres Ungdom med Lyst og utvungen til Skole, lade alle Drengbørn, ja endog de fleste Pigebørn baade lære at skrive og regne, foruden at de, som har Lyst til Søen, endog undervises i Navigationskunsten, saa at mange af Landets Indfødte i Fædrelandets Tjeneste paa Rejser til Øst- og Vestindien, Island og flere Steder ere vel forfremmede. Indbyggernes Levemaade i Henseende til Føde af Øl og Mad er visselig langt bedre her end noget andet Sted i Riget, thi en Samsøbonde med sit Tyende lever maaske lige saa vel som Præster og Forpagtere i Almindelighed andre Steder.« — — Pontoppidan skriver 1764 i »Danske Atlas«: »Beboerne paa Samsø er et nærsomt og velhavende Folk. De holder meget af deres Land, bygge og pryde deres Huse frem for andre Bønder de ere Selvejere, og man ser paa dem, hvad Mod og Lyst det giver Bonden til Stræbsomhed, at han mod sin fastsatte Pligts Efterlevelse dependerer af sig selv alene.« — — Gr. Begtrup skænker 1808 i »Agerdyrkingens Tilstand i Danmark« Sam-singerne følgende Omtale: »Beboerne paa denne frugtbare Ø have mere Kultur og Sædelighed end man plejer at finde i Bondestanden. De har dannet sig en Frihed i Mine og Anstand, en Artighed i Adfærd og Væsen, en Raskhed til deres Arbejde, som den Fremmede beundrer. De elske at bo godt, at klæde sig vel og at spise godt, ja elske maaske mere Luxus i deres Paa-klædning end ønskeligt er for Bønder. I Nordby Sogn, som har en skarpere Jordbund, gives mere Tarvelighed. Deres Næring paa Øen er mere god og nærende Føde

end grov Bondeføde; fra Melet til Brød sigtes Kliden, som gives til Kreaturerne, og Øllet smager af Malt og Humle, thi i en Bondehusholdning forbruges 16 Tdr. Malt om Aaret og derover. Denne sande Økonomi er at give nærende, let Føde og ikke tung, grov Føde — det gør Folket muntre og let til Arbejde. Paa Læsning har Almuen faaet Smag; et Læseselskab gives, hvori omtrent 20 Bønder er Interessenter og giver hver aarlig 1 Rdlr.; dette Læseselskab er indrettet af Pastor Hammer i Koldby.« — — Dr. J. H. Larsen er 1849 mindre begejstret og skriver selv, efter at have citeret Resen og Thura, følgende, som er ham opgivet af en Mand, der nøje kender Forholdene paa Øen: »Samsingerne Karakter er efter min Erfaring Godmodighed og langtfra at være tilbøjelig til Voldsomhed. De ere gode Folk, som villigen yde, hvad de ere pligtige. Beboerne i Samling holde sammen, og naar det angaar deres Interesse ere de snart af én Mening, men uden at saadant udarter til Sammenrottelse. Streng Retfærdighed agte de. I Sammenligning med andre Provinsers Bønder kan Samsingeren kaldes velhavende, thi han lever godt, han betaler sine Afgifter og efterlader ved sin Død flere 100 Rdlr. i Arv til sine Børn.« — — Endelig giver »—m« i sin poetiske Skildring af Samsø i »Dansk Maanedsskrift« 1864 Samsingerne følgende Omtale: »Hvad Befolkningen paa Samsø angaar, da gør den et godt Indtryk. Landets nordiske Karakter afspejler sig i den; der er noget Sømandsmæssigt, noget frejdigt og frit ved Mændene, noget flinkt og venligt ved Kvinderne, der staa i skarp Modsætning til den Træghed, der saa ofte findes hos Bønderne andensteds. I mange Smaatræk giver Befolkningens Livlighed sig til Kende. De ynde saaledes meget Sammenkomster og ere videbegærlige . .

. . . mest tilfredsstilles denne Videbegærlighed ved de for Samsø ejendommelige Sammenkomster. der hver Dag finder Sted i hver By. Gaardmænd for sig og Husmænd for sig have deres Lag («Bygang»), delt igen i de ældres og de yngres Forsamling, hvor omtrent alle hver Aften kommer sammen for at høre Nyt og drøfte det Gamle Samsingernes Gæstfrihed bør heller ikke lades uomtalt; det gør et godt Indtryk at se, hvor venligt den Fremmede bliver modtagen, og Samsø danner i den Henseende en skarp Modsætning til andre Egne.» — — Fra den senere Tid bør mærkes en Udtalelse af Pastor H. Bech i Tranebjerg, der i »Hist. Maanedsskrift« 9. Hefte 1887 kalder Samsingerne: »Et livligt Folkefærd med jysk Maal, men med fynsk Naturel«, og skriver »Samsø er ikke Danmarks Hjærte, men dog Midtpunktet, og maa ikke ties ihjel, dertil er det for gammelt og godt. Her er (1883) en lyslevende Ungdom, saa Schjørring, [Forf. Jens S., Præst i Ørslev paa Sjælland] der var her forleden, fandt, at jeg var kommen paa den grønne Gren paa mine gamle Dage, og udtalte, at han aldrig havde hørt sine egne Sange blive sungen saa godt som her.« — — G. Schleisner har 1891 følgende Syn paa Samsingerne: »Af Karakter ere Samsingerne gennemgaaende udprægede Følelses- og Hjærtemennesker; de ere godmodige, livlige, let bevægelige og udmærke sig ved den Omsorg, de skænke Børnene. Paa Oplysning er der altid lagt megen Vægt og næsten alle aandelige Rørelser finde hurtig Genklang herovre For Samsingeren staar Samsø som noget særligt for sig, der har al hans Sympathi og Kærlighed, og derfor ser vi ogsaa selv Amerikafarere efter mange Aars Fraværelse ofte vende tilbage og finde sig lykkelige og tilfredse i de smaa Forhold, og man hører heller aldrig de oplyste og

fremskredne Samsingere nogensinde laste eller haane det gamle.« — — »Øens Befolkning er«, skriver J. S. 1898. »i det hele taget vel oplyst og hjælpsom mod hverandre; man glemmer ikke uviste Tjenester, men heller ikke Forurettigelser, da man i Almindelighed husker godt og længe.« — — Jeg maa nu overlade til Læseren selv at drage en Slutning af alle disse foranførte Udtalelser. Af Øens Thingbøger og Skifteprotokoller faar man Bekræftelse paa mange af de ældre Forfatteres Udsagn. Man ser saaledes, at Oplysningen fra ældste Tid har ligget Øens Beboere paa Sinde, og Thingbogen 1657—1661 nævner flere »Skolemestre« rundt i Byerne foruden Sogndegnene. I Aaret 1703 skødede Gaardmand og Skipper Jørgen Holm i Alstrup med sin kære Hustrus Minde og Samtykke »Gud til Ære og Ungdommen til Nytte og Forfremmelse og andre Godtfolk efter Belejlighed til Godheds og Gavnildheds Exempel« et Hus i Taftbjærg til en Skole »for Besser og Onsbjærg Sognes Ungdom, som ville gaa i Skole«. ¹⁾ og 1728 lod Herskabet opføre 5 Sogneskoler paa Øen, i Koldby, Brundby, Onsbjærg, Besser og Nordby, hvor der blev undervist dels af Degnene og dels af Skoleholdere.

Man træffer mange faste og smukke Haandskrifter i ældre Dokumenter og ved de fleste Skifter nævnes Bøger, ganske vist ikke mange, og selvfølgelig Flertallet gudelige, men man ser dog, at Folk havde Interesse for Læsning. Boglisterne omfatter i Almindelighed følgende: En Bibel, en Huspostil, Sjæleskat, Bibelsk-Virak, den bedende Kæde, Adam og Eva, Salmebøger, andre gudelige Smaabøger, Styrmandsbøger, Handelsspejl, Hendrik Smeds Lægebog, en Lovbog o. fl. Disse Bøger blev indkøbt

¹⁾ Skøde- og Pantebog 1694—1727 Fol. 60.

paa de stadige Rejser og endnu træffer man mange af disse gamle Læderbind, hvori Ejerne har skrevet deres Navne og gjort Optegnelser af forskellig Art, mest om Slægtskab. Ofte finder man paa Forsiden en lignende Udtalelse som denne: »Denne Bog haver jeg kjøbt i Norge i Drammen Anno 1719, og gaf jeg for hinde 9 Sk. Danske. Gud unde mig dend at lesze og forstaae. saa jeg Himmerig och det ævig Liff kand faae.« -- — Af og til træffer man i Protokollerne indført gamle Breve, der har bragt Bud til Slægt og Venner paa Øen; særlig gælder dette Tiden under den store nordiske Krig, da mange unge Samsingere var ude med Flaaden. Et af disse Breve, skrevet af en ung Karl, der omkom med Orlogsskibet »Slesvig«, da dette forulykkede i Nordsøen, lyder: *)

Høit ærede kiere Broder!

Fligtig helsen! Kiere broders skrifuelse af dato 15 Maj er mig den 27de dito indhændiget, hvor udi Jeg fornemmer Kiere broders gode tilstand, hvilcket er mig en stor glede; Jeg vil ønske af hjertet maatte altid Continuere! I liige maade kand jeg icke fuldtacke Gud for min person, at Vor-Herre har sparet mig fra alt ondt og gifvit helsen og sundhed. Hvad sig anbelanger til giensvar mod dit bref, vil jeg rundt her udsiige Huad min fattig Formue er, og hvor de staar, dog kand jeg icke vel her Specificere det, men dog saa vit du kand have til efterretning. I Aarhus hafuer jeg till Clemmens 75 Sldr. foruden min fine Kiortel og Vest med Skarlagens Uldenskjorte og plødtzis buxer og 2 par Strømper og en hat; siden er der nogit smaa Tøi, som icke er værd at skrifue om, men udaf de penge har jeg

* Thingbog 1708—1714 Fol. 153.

bekommit 5 Sldlr. og lærrit og nogle potter brændeviin, som beløber sig henved 5 Sldlr. Hvad, som jeg haver paa andre Steder, ligger en Seddel til Mickel tonboes i Aars, dend kan du af hannem begiere, at hand vil lade dig se dend, og en ligger til Clemmens, begge kommer over Eens, hvilket er tilsammen 150 Sldlr. som det jeg haver paa de Regninger. Nu hafver jeg her i Kiøbenhafn i mit Sofvested til Tomas Andersens 120 Sldlr.; hos Kongen hafuer jeg tilgode 187 Sldlr., er tilsammen 457 Sldlr. Og min Monedtz-Seddel ligger i mit Logementte til Tomas Andersens. Hermed haver jeg kundbaret for dig, hvad fattig middel, jeg hafver, og hvor de ere, ifald jeg skulde ved Døden afgaae. Videre forklaring kan jeg icke gjøre dig. Der er ingen, jeg skylder noget. I fald at du skulde trengte til penge, om jeg kommer icke saa hastig hjem, kand Du forsøge, om Du kanst faa nogen hosz Clemmen i Aars af de, som jeg haver hosz hannem, hvilket jeg tror, vil sidde noget hart, for den tiid, jeg var der i høst med Fregatten, gjorde hun mig viis, Anna, at de hafde forbrugt dem, hvilket var hart imod min Villie, som mand maatte tencke var umulig, at de skulde bruge saa mange penge saa hastig. Jeg forstaar mig intet paa de folck, hvordan de lefuer. Hermed vil slutte. Hilsz Søren Mortensen og Konen, sambt alle gode Venner. Jeg bekom hans bref med dit. Forblifver din hulde broder til Døden.

Orlog-Skibet Slesvig d. 17 Juny 1711.

Michel Søfrensen Samsbøe.

Flere lignende Breve findes indført i Thingbogen, og man maa tilstaa, at mangan en af Øens Karle i Nutiden ikke en Gang evner at udtrykke sig saa godt. Trods det at Oplysningen stod temmelig højt, var der

dog megen Raahed blandt Beboerne. thi Klammeri og Slagsmaal hørte til Dagens Orden, som man vil se af Beretningen om Sct. Poulsgilderne under Landbruget, og det var ikke blot Bønderne alene, der sloges, ogsaa Øens Embedsmænd, af hvem man dog skulde vente større Dannelse og Selvbeherskelse, var ofte i Klammeri og Slagsmaal; Forvalteren og Birkedommeren saavel som Tolderen og Landchirurgen, ja, selv de gejstlige Embedsmænd, Præsterne og Degnene, røg undertiden i Totterne paa hverandre, og som den værste af dem alle maa man nævne Hr. Jens Koch i Østerby, der var residerende Kapellan til Besser-Onsbjærg Menigheder 1693—1707, thi naar Hr. Jens havde kigget vel dybt i Kruset — og det hændte ikke saa sjældent — gik han ikke af Vejen for nogen, enten det saa var paa Kroerne eller ved Brylluper. Mange af Træetterne endte dog som oftest med at Parterne paa Thinget gav hinanden en Erklæring om, at de gensidig kun vidste alt godt og ærligt om hinanden — efterat de først havde skældt hinanden Hæder og Ære fra og været i Slagsmaal — men naar man havde ført Sagen saa vidt, følte man sin Ære reddet, og Æren var det ømme Punkt, hvorpaa enhver var let at saare, hvad baade Resen og Thura ogsaa betoner, og Birkedommer Petersen 1795 i et Brev udtrykker ved at kalde Samsingerne »denne næsten ærgærrige Nation«! Slagsmaal og Stridigheder gav Anledning til de fleste Retssager, thi andre Laster som Tyveri og Hoer var sjældne, og naar de forekommer er der næsten altid en Ikke-Samsing med i Spillet. I Nordby straffedes Tyveri for det meste af Beboerne selv uden Øvrighedens Mellemkomst, idet Synderen maatte bøde for sin Forseelse med at staa i Gabestokken paa Byens Torv, andre til Skræk og Advarsel og sig selv til Spot og Skam. For-

syndelser mod det sjette Bud var i ældre Tid saare faa; i Thingbogen anføres »Lejermaalsbøderne« sammen med Forvalterens aarlige Regnskab, og ved at gennemgaa dette Aar for Aar ser man, at der i Almindelighed fødes 2—3 uægte Børn om Aaret; dette Tal stiger dog betydeligt i Tiden 1801—14, men Aarsagen hertil var den store Indkvartering af Soldater, ca. 400 Mand, som i dette Tidsrum var dels paa Samsø og dels paa Kyholm. For disse Soldater blev manges Samsøpige et let Bytte, hvad Kirkebøgerne vidner om, thi ofte ved Pigen ikke at give anden Forklaring om sit Barns Fader, end at han var en af de fynske Soldater, der en Tid laa indkvarteret i Gaarden, hvor hun tjente — hans fulde Navn kender hun undertiden ej — og ud over dette strækker hendes Kendskab til ham sig ikke. — —

Af Interesse er følgende Udtalelse af Øens nuværende Birkedommer, saaledes som den findes refereret i »Samsø Folkeblad« for 11te Marts 1901: »Retten skal have sin Gang, men det er lettere her paa Øen end de fleste andre Steder i Landet at være mild og lempelig; thi Forbrydelserne er sjældne. Beboerne holder ogsaa Justits over for hverandre, og de Individder, der er de værste og farligste, udvandrer som Regel. Æresfølelsen her er stærkere end mange andre Steder, og man anser det for en Skam at komme i Fængsel og betaler derfor hellere en Bøde end at sidde den af, selv om det ogsaa kan knibe med at skaffe Pengene.« —

Mange af Fortidens Skikke har holdt sig næsten uforandrede til Nutiden, vel nærmest paa Grund af Øens isolerede Beliggenhed, men ogsaa som Følge af Beboernes Vedhængen ved det gamle, thi ved Siden af en almindelig udbredt Lyst til at være med i de nye Fremskridt paa alle Omraader gaar tillige som en skjult Understrøm

hos mange en stærk konservativ Følelse overfor de Skikke, som Forfædrene brugte, og først de aller sidste Aar har faaet Bugt med de gamle Skikke, der knyttede sig til Aarets Fester og Mærkedage, thi den Slægt, der nu voxer op har andre Interesser. I de Aar Tidsskriftet »Skattegraveren« udkom (1884—1889) blev der af nogle faa flittige Samlere reddet, hvad der var tilbage af Øens Folkeminder, og deraf blev en Del trykt i nævnte Tidsskrift; der er paa Samsø optegnet ialt ca. 50 Folkeviser, 200 Sagn, 500 Mundheld, 100 Rim og Remser, samt mange Meddelelser om gamle Skikke, Overtro, og hvad der ellers kommer ind under Begrebet Folkeminder, saa man vil se, at Øen har ejet en rig Skat af Folkepoesi, hvoraf der selvfølgelig blot nogle faa Aar tidligere kunde have været gjort en langt rigere Høst.

J. H. Larsen roser 1849 Samsingerne for deres flittige og stadige Kirkegang, og Schleisner fremhæver, at næsten alle aandelige Rørelser hurtig finder Genklang paa Øen. Da Højskolerne fremstod, søgtes de strax af flere unge Samsinger, og af Nutidens Unge gennemgaar de fleste et Kursus paa en Høj- eller Landbrugsskole. Som et Led i Højskolebevægelsen fremstod Øens Foredragsforening, der blev stiftet 1876 og i mange Aar blev ledet af Købmand L. Rasmussen ved Ballen, der hele sin Tid var virksom for at sprede Oplysning blandt Øens Beboere og virkede utrættelig med at faa folkelige Talere til Samsø. Som Tak har »Menigmand paa Samsø« efter hans Død 1899 rejst ham et Minde udenfor Forsamlingsbygningen i Tranebjærg. Foruden de almindelige Skoler har Øen tillige en Realskole, der siden den blev oprettet har haft jævn Tilgang af Elever, baade Gaardmands- og Husmandsbørn. Skolen har Ret til at afholde alm. Forberedelsesexamen og søges ogsaa af

Børn udenfor Øen. Af Læseforeninger har Øen flere, hvoraf den ældste er stiftet 1819, og af Foreninger, der hver har sit specielle Formaal findes: Landboforeningen, Haandværkerforeningen, Husmands- og Arbejderforeningen, Afholdsforeningen, Fredsforeningen, Venstreforeningen, Grundlovsværneforeningen. Socialdemokratisk Forening, Skytteforeningen, Foredragsforeningen, m. fl., saa man ser, at den aandelige Bevægelse, som ældre Forfattere roser Samsingerne for, har holdt sig og endnu den Dag i Dag kan tjene dem til Ros.

Slægter og Navne.

Saa lille Samsø end er, er det dog, som den var beboet af to vidt forskellige Folk »Nordlænderne« og »Sønderlænderne«, og man kommer uvilkaarlig til at mindes det gamle Sagn, der beretter, at forskellige Beboere tog Øen i Besiddelse efter »den sorte Død«; thi ikke alene er Dialekten forskellig, men ogsaa i Udseende og Tankesæt skiller Beboerne paa Øens to Dele sig fra hverandre, og Slægterne paa begge Sider af Heden, der kun er $\frac{1}{2}$ Mil lang og 2000 Alen bred, indgaa for det meste kun Giftermaal indenfor deres eget Omraade og flytter nødigt fra den ene Del af Øen til den anden. Denne Skik er gammel, og man træffer den ofte omtalt i Thingbøgerne; saaledes faar man i Aaret 1708 et Bevis paa det ringe Samkvem mellem Slægterne paa Nord- og Sønderlandet, thi da Brundby Bymænd i dette Aar fører en Retsag med Forvalteren, og der skal udnævnes »16 fornuftige, gode Mænd, som ikke er i Slægt eller Svoger- skab til nogen af de 28 Bønder i Brundby«, saa vælger Birkedommeren uden at betænke sig Mændene paa Nord- landet, og Oldemanden i Brundby vidner for Retten, at

de udmeldte Mænd ingen Slægt har i Brundby. Det er en Selvfølge, at Giftermaal inden for et saa begrænset Omraade maatte bringe de fleste af Beboerne i Slægt med hverandre, og Slægtskabet kommer let til at omfatte de fleste af Øens Familier, naar det tages i videre Forstand. Der var i ældre Tid mange Slægtforbindelser med Norge, med hvilket Land Samsø stod i livligt Handelssamkvem, og ligesom der nu næppe findes en Familie, der ikke har Slægtninge i Amerika, saaledes var der i ældre Tid næppe mange Familier paa Samsø, som ikke havde Slægtninge i Norge, idet de unge Samsingere ofte tilbragte lang Tid af Aaret dér med deres Skuder, hvorved de stiftede Bekendtskaber, som i mange Tilfælde førte til Giftermaal. Et andet Forhold, som bør mærkes ved Samsøs Bønderslægter er de hyppige Giftermaal med Øens Embedsmænds Børn, noget der saa ofte fandt Sted, at flere af Fortidens Embedsmænd har givet Navn til en Del af de nuværende Bønderslægter, saaledes Provsten Mag. Hans Svane † 1676; Birkedommer Christian Merckell † 1726; Præsten Joh. Fr. Henckell † 1818, Tolder Erick Wind Egeriis † 1839 o. fl. Dette Forhold i Forbindelse med den stadige Udrejse til Norge og andre fremmede Lande har givet Bønderne paa Samsø et friere og selvstændigere Præg end Bønderne andre Steder, saa Gr. Begtrup 1808 kan skrive om Samsø: »Beboerne paa denne smukke Ø have mere Kultur. Sædelighed, Raskhed i Væsen og jævn Velstand end Almuen i Danmark plejer at have.« Slægtskabet var noget, man holdt i Ære og huskede paa, og mange af de gamle nedskrev derfor i Postiller og Bønnebøger Oplysninger om deres Slægt, saa vi derved nu kan følge den et Par Hundrede Aar tilbage, og hvem vilde ikke ønske, at mange flere havde gjort det, end Tilfældet er, thi som

Gerh. Treschow skriver 1753: »Det er stor Synd at glemme Forfædrenes Bedrifter og lade det gode, de have gjort, dø med dem!« Paa mange andre Omraader mærker man ogsaa den udviklede Slægtfølelse, saaledes for at nævne ét: de hyppige Thingsvidner om Slægtskabet med Afdøde, hvori man faar grundige Oplysninger om alle de Paarørende, selv om der er nok saa mange. »Den 4de Februar 1708 mødte velagte Niels Olufsen af Tofteberg paa Samsø Thing og beviste med to Danne-mænd som Vidner hvem og hvormange afgangne Søfren Mickelsen, som var boende i Bergen og nu uden Livsarvinger død, hans rette og sande Arvinger ere.« Og nu nævnes først den Afdødes Forældre i Tofteberg, »som for rum Tid siden salig er hensovede«, saa alle hans Søkende, deres Børn og Børnebørn baade paa Samsø, i Norge, i Jylland og i Kjøbenhavn — til sidst er der nævnt 120 Arvinger »og de to Vidner bad sig saa sandt Gud tilhjælpe, at disse anførte Personer i Sandhed var afgangne Søfren Michelsens sande og rette Arvinger.« — — Fællesmærket for en Slægt er dens Navn, og i efterfølgende Liste vil man finde de Slægtnavne, der gennem Tiderne har været i Brug paa Samsø, og som, hvis de ikke er uddøde, endnu bruges den Dag i Dag. Mange af disse Navne er ganske vist ikke Daabsnavne, men derfor alligevel det Kendingsnavn, hvorunder dets Bærer er kendt af alle, og for en Del af Navnene gælder det, at de af nogle Familier bruges som Daabsnavn, af andre ikke, skønt disse ogsaa bærer det, men herom lader der sig ingen Regler give. Opkaldelse brugte man i ældre Tid i langt højere Grad end nu, ja drev det endogsaa saa vidt, at man for at gøre Forskel paa Børnene kaldte dem med andre Slægtnavne end det, Faderen bar; thi som Regel vil man ved Skifterne finde,

at de Afdøde har været gift to eller flere Gange. og Følgen bliver flere Kuld Børn, der paa Grund af Opkaldelse faar samme Fornavn. men saa hver for sig bliver nævnt med forskelligt Slægtnavn, nemlig det, som den bar, de er opkaldt efter. Jeg skal blot som Exempel her paa anføre ét. Søren Jensen Svane, der døde i Brundby 1758 blev ved Giftermaal med sin første Kone Stiffader til tre Børn, hvoraf en Dreng, Jens; med sin anden Kone fik han selv tre Børn, hvoraf en Jens og en Maren (opkaldt efter hans egen Fader og hans afdøde første Kone) og endelig havde han med sin tredie Kone ogsaa tre Børn, hvoraf igen en Jens og en Maren, da nu den afdøde Kone Nr. 2 skulde opkaldes, samt den tredie Kones Fader, der uheldigvis ogsaa hed Jens. Saa vidt kunde det gaa, thi Opkaldelse ansaa man for en Pligt; men derfor tog nogle af Børnene ogsaa ofte Moderens Slægtnavn, og flere Familier bærer paa den Maade et Navn, som oprindelig ikke var deres.

Følgende 350 *Slægtnavne* har gennem Tiderne været i Brug paa Samsø, og jeg har optegnet dem ved at gennemgaa: Gamle Skattemandtal, Kallundborg Slots Jordebog 1598, Samsøs Matrikul 1690, Thingbøger og Skifteprotokoller 1657—1862, samt to Thingsvidner af Samsø Landsting fra 1424 og 1445, begge trykt i Danske Magazin« III S. 181—83.

Slægtnavne før 1800.

Det vedføjede Aarstal angiver Navnets *tidligst* kendte Forekomst paa Samsø, og hvis det ikke mere er i Brug tilføjes †.

Adel 1750 †.

Adler 1765 †.

- Aggerup* 1658. Landsbynavn paa Samsø.
- Alfast* 1657. Er nu baade For- og Efternavn.
- Alexander* 1740 †.
- Alrø* 1660. Stammer fra den lille Ø Alrø i Horsens Fjord.
- Alstrup* 1701. Landsbynavn paa Samsø.
- Amme* 1712 †.
- Anholm* 1770. St. fra Aabenraa.
- Aarhus* 1776. Hr. Anders Petersen Aarhus var Præst i Koldby 1755—76; men om Navnet ved Opkaldelse stammer fra ham kan ikke afgøres.
- Astrup* 1777. Jens Andersen Astrup var Birkedommer paa Samsø 1777—95, og hans Efterslægt lever endnu paa Øen.
- Backmand* 1661.
- Bagge* 1701.
- Bager* 1702.
- Bang* 1795. St. fra Sverrig.
- Basse* 1674 †.
- Bastian* 1740 †.
- Bay* 1704. Sogndegn Knud Andersen Bay i Koldby. død 1704, hans Efterslægt.
- Begtrup* 1755.
- Beyer* 1714. Staves i ældre Tid ofte »Boyer«, nu altid Beyer.
- Bendrejer* 1717 †.
- Besser* 1660. Landsbynavn paa Samsø.
- Bildthugger* 1730 †.
- Binneballe* 1786.
- Bisgaard* 1756 †. Navn paa Samsøs gamle Provstegaard.
- Bishøj* 1700 †.
- Bisp* 1790.
- Block* 1657.

- Blæs* 1658.
Blæsbjærg 1780 †.
Bo 1790 †.
Bonde 1658.
Borgemester 1715 †.
Broos 1700. En Sammentrækning af Brorsen, der først blev til Broesen, og siden Broos.
Bryde 1701 †. Hr. Niels Jensen Bryde var Præst i Koldby 1651—1675.
Bryder 1743.
Brun 1730 †.
Brundby 1598. Landsbynavn paa Samsø.
Brøndkjær 1790.
Buck 1709.
Busk 1708 †.
Bundtmager 1658 †.
Buur 1690. Navnet staves nu gerne »Buhr«, men denne Form er ikke gammel.
Bødker 1660. »Bödicker«.
Børs 1703.
Dam 1701. St. fra Sjælland.
Degn 1598.
Drejer 1690.
Drewitz 1704 †. Vistnok en Hollænder, hvis Børn bortkastede Navnet og fik »Hollænder« i Stedet for.
Due 1660 †.
Dyngby 1742 †.
Dörup 1733. Anders Nielsen Dörup var Birkedommer paa Samsø 1741—54, men efterlod sig ingen Børn.
Egeriis 1790. Erick Wind Egeriis var Toldbetjent paa Samsø 1790—1839; hans Slægt lever endnu paa Øen.
Fandser 1790 †.

- Farver* 1740.
- Fast* 1725.
- Faxholm* 1799. St. fra Kallundborg. Hans H. Faxholm var »Stadsmusikant« paa Samsø.
- Fisker* 1740.
- Flinck* 1710.
- Fløjstrup* 1758.
- Foged* 1598.
- Franck* 1768. Den nuværende Familie af dette Navn st. fra Æbeltoft.
- Frier* 1696.
- Friis* 1445.
- Fuglesang* 1598 †.
- Fyenboe* 1660.
- Færgemand* 1661.
- Gaard* 1760.
- Gaastoft* 1702 †.
- Gittermand* 1767 †.
- Glar* 1748 †.
- Glarmester* 1658.
- Glud* 1701 †.
- Graae* 1720 †. St. fra Kallundborg.
- Grensteen* 1798.
- Greve* 1660. Søren Greff i Nordby.
- Grønfeldt* 1742. St. fra Grønfeldt paa Mols.
- Gyes* 1770. Forekommer kun paa Nord-Samsø.
- Gylling* 1732. Paa Thunø og i Nordby; senere paa Sønderlandet 1775 og staves fra Begyndelsen Gylding. De fleste af de nuværende Bærere af Navnet skulde egentlig hedde: *Laboe*.
- Haarmark* 1754. Landsbynavn paa Samsø.
- Hals* 1701 †.
- Hare* 1770 †.

Havkrog 1598.

Helboe 1698.

Hælles 1795.

Henckell 1782. Hr. Johan Frederik Henckell var Præst i Traneberg 1782—1818; fire af hans Børn blev gift paa Samsø og efterlod Slægt.

Herredsfoged 1650 †.

Hjulmand 1658.

Hjort 1742.

Hjærnøe 1745 †. St. fra Hjærnø i Horsens Fjord.

Hohle 1713 †.

Hollænder 1756. Se Drewitz.

Holm 1658.

Holst 1740.

Hugo 1772 †.

Hvid 1722 †. St. fra Lolland.

Hyrup 1730.

Høeg 1740.

Høj 1705.

Jans 1750 †.

Joen 1750. Fornavn brugt som Efternavn.

Jordan 1798 †.

Junker 1723.

Juul 1798 †.

Just 1791. Er nu baade For- og Efternavn.

Jyde 1445.

Jydsker 1785.

Kabbelgaard 1790. St. fra Als.

Katstrup 1749 †.

Kejser 1702.

Kjeldmand 1660.

Kimer 1650 †.

Kier 1657. Mag. Erick Kjær. Præst i Tønning og Træ-

- den ved Skanderborg, død 1750. er Stamfader til de nuværende Bærere af Navnet paa Samsø.
- Klejs* 1705. Staves i ældre Tid altid »Klejt«.
- Klokker* 1650 †.
- Knægt* 1705.
- Koch* 1660. Hr. Jens Sørensen Koch var resid. Kapellan til Besser-Onsbjærg Menigheder 1693—1707; han efterlod sig Børn og fra ham stammer sandsynligvis de nuværende Koch'er.
- Kokandschy* 1762 †. Simon Kokandschy var Sognedegn i Traneberg 1762—96. Hans Børn tog Navnet Simonsen. og Slægten lever endnu paa Øen.
- Koldby* 1701. Landsbynavn paa Samsø.
- Kornmaaler* 1760.
- Kortt* 1445 †.
- Krabbe* 1424 †.
- Krag* 1743.
- Krogh* 1701.
- Krogsgaard* 1690. Landsbynavn paa Samsø.
- Kruse* 1730.
- Kræmmer* 1658.
- Kudsk* 1716.
- Kvist* 1650 †.
- Kæmpe* 1690.
- Labøe* 1658. St. fra Endelave. hvis Beboere forhen af Samsingerne kaldtes »Labøer«.
- Ladefoged* 1709.
- Lademand* 1708 †.
- Lam* 1660.
- Langemark* 1750. Landsbynavn paa Samsø.
- Lanther* 1658.
- Lemming* 1740 †.
- Lihme* 1772.

- Lindenow* 1795 †.
Loft 1775.
Lund 1701.
Lynge 1755 †.
Læssøe 1744 †.
Mahler 1658.
Mand 1658.
Mejser 1743.
Merckell 1683. Christian Merckell var Birkedommer paa Samsø 1683—1726 og efterlod Slægt. der endnu findes paa Øen.
Molboe 1710.
Montelew 1756.
Morup 1702. Landsbynavn paa Samsø.
Munck 1676.
Murmand 1658 †.
Mule 1710 †.
Møller 1658.
Maase 1760.
Noring 1598 †.
Nordmand 1762 †.
Norske 1758.
Norres 1704.
Nærum 1650 †.
Nøgel 1780.
Nør 1658.
Nørgaard 1710 †.
Nøring 1658 †.
Opitz 1765. Staves ogsaa Obiz.
Orlog 1785 †. Staves ogsaa Orluk.
Palle 1742.
Pilegaard 1750 †.
Pillemark 1701. Landsbynavn paa Samsø.

- Printz* 1709.
Præst 1728.
Puds 1786.
Puur 1750.
Rand 1723 †.
Rask 1740.
Rebsluger 1728.
Reffsing 1775 †. St. fra Refsing Mølle ved Ribe.
Remsnider 1658 †.
Ridefoged 1745.
Rodskouff 1598 †.
Rold 1745 †.
Rude 1790. St. fra Hindsholm paa Fyen.
Ruggaard 1706.
Ruus 1701.
Rytter 1658.
Rysser 1703.
Røver 1660. Staves nu »Reber«, men er samme
 Navn.
Samsing 1736 †.
Sander 1750.
Selsinggaard 1740. Landsbynavn paa Samsø.
Sjællandsfar 1701 †.
Skaarup 1798 †.
Skavboe 1660 †.
Skibbygger 1656 †.
Skifter 1760 †.
Skinder 1702 †.
Skipper 1598.
Skiöi 1701.
Skolemester 1660.
Skoltæ 1424 †.
Skomager 1658.

- Skonning* 1736.
Skov 1745.
Skytte 1658.
Skriver 1598.
Skræder 1424.
Slot 1705.
Smed 1598.
Snedker 1598.
Snorr 1708.
Sparre 1720 †.
Spillemand 1701 †.
Spinder 1656.
Spöttrup 1702 †.
Stauns 1742. Landsbynavn paa Samsø.
Stenggaard 1750 †.
Stenhugger 1702.
Stiesser 1740 †. Johan Andreas Stisser var »Landchirurg
 paa Samsø 1739—50, men efterlod vist ingen Slægt,
 saa Navnet er paa anden Maade gaet over paa
 andre.
Stjerne 1755.
Stormager 1789 †.
Strandrider 1720 †.
Strants 1740 †.
Suder 1658.
Svaller 1744 †.
Svane 1635. Mag. Hans Jensen Svane var Provst paa
 Samsø 1635—76 og hans Efterslægt lever endnu paa Øen.
Svend 1785 †.
Svenske 1598.
Sønder 1658.
Søndergaard 1782.
Taftebjerg 1790. Landsbynavn paa Samsø.

- Tanderup* 1690. Landsbynavn paa Samsø.
Thirstrup 1793.
Thun 1740. }
Thunboe 1658. } Stammer alle fra Thunø.
Thunby 1658 †. }
Thunø 1705 †. }
Togerboe 1705. Staves ogsaa »Tageboe og »Tauboe«.
Tolder 1705.
Tommel 1750 †.
Top 1711 †.
Tuuse 1701.
Tydsker 1772.
Tærsker 1658.
Tørring 1766 †.
Urtegaardsmand 1702 †.
Wadstrup 1737. Landsbynavn paa Samsø.
Walcker 1798 †.
Warselmand 1730 †.
Wegen 1661 †.
West 1661.
Wester 1657.
Wibe 1750.
Willer 1706.
Winther 1658.
Wist 1750 †. Opr. Fornavn. der gik over til at blive
Eftern.
Wiseteer 1762 †. } Er vist et og samme Navn; men nu findes
Wisser 1762. } kun den sidste Form. Michel Wiseteer
} eller Wisser var maaske en Slags Told-
} betjent i Nordby — »Wiseteer«?
Wæver 1770.
Wærn 1660.
Yde 1658 †.

Zibrandt 1709 †.

Ørn 1701 †.

Øster 1658.

Slægtnavne efter 1800.

De fleste af disse Slægtnavne forekommer allerede inden 1820 og jeg har derfor ikke sat Aarstal ved hvert enkelt. For manges Vedkommende skriver de sig fra de Soldater, der i Krigen 1807—14 var indkvarteret paa Samsø, hvorefter en Del giftede sig og blev paa Samsø. Af Navnene er kun de medtaget, hvis Bærere har antaget Øens Dialekt — derimod ikke Navnene paa de Haandværkere, som har bevaret deres Købstadssprog.

Aaberg. Stammer fra Sverrig.

Aaling †.

Almstok. Jydsk Landsbynavn. Soldat 1807—14.

Bak.

Balle.

Basballe.

Bend. ♂: Bent, Fornavn brugt som Efternavn.

Björre. ♂: Berg.

Blicher. St. St. Blichers Stifsøn blev gift paa Samsø, og hans Slægt lever nu paa Øen.

Brygger.

Dahl †.

Donner.

Duun.

Eskelund †.

Fabricius. Skipper Claus Fabricius fra Ærø bosatte sig 1810 paa Samsø.

Filip. Fornavn brugt som Efternavn.

Flensborg †.

Groskopf.

Grønseth. Soldat 1807—14.

Grønvold †.

Gudmand.

Hald †.

Hintz †.

Hougmøller †.

Husar †.

Høyer.

Ib.

Jesper.

Jochum.

Keld.

} Fornavn bruges som Efternavn.

Kjerulff. Skipper Morten Svendsen Kjerulff fra Kjerteminde bosatte sig 1806 paa Samsø og har nu stor Efterslægt der.

Klods.

Kramer.

Kro.

Kromand.

Krykkel.

Kukker.

Kukkerhus †.

Lehne †.

Lies. Afkortelse for Elias; Forn. br. som Eftern.

Lillemand.

Lind †. Soldat 1807—14.

Lindaa. Soldat 1807—14.

Mester.

Moesgaard.

Momme. St. fra Ærø.

Morres. Vist kun en Forvanskning af »Mourids«, der forhen var et alm. brugt Fornavn paa Øen.

Nimb. Soldat 1807—14.

Nordby. Landsbynavn paa Samsø.

Panny. Soldat 1807—14. Peter Panny Jaworsky var en Polak, der hørte til Garnisonen paa Kyholm og giftede sig paa Samsø, hvor hans Slægt fik Navnet »Panny«.

Piil.

Provst.

Pyl.

Reber. Er det gamle »Røver« i ny Stavemaade.

Rosenpalm †. St. fra Sverrig.

Rysgaard.

Samuel. Fornavn br. som Eftern.

Saxild. St. fra Saxild ved Odder.

Schmidt. St. fra Holsteen.

Sejl.

Sjørslev. Soldat 1807—14.

Skole.

Skjærsheden. Soldat 1807—14.

Sode.

Stagbrandt.

Stampe.

Stoffer. Fornavn br. som Eftern.

Stolemager.

Storm †.

Stormhevel †.

Stud.

Strøm †.

Styrmand. Forkortes ogsaa til »Styr« alene.

Tanghus. Soldat 1807—14.

Tem.

Turri. Forn. br. som Eftern. (Thure.)

Thyge. Forn. br. som Eftern.

Tønne. Forn. br. som Eftern.

Tørslev †. Soldat 1807—14.

Ulsø †.

Wejrø †.

Wohn. Forn. br. som Eftern.

Woldsted †.

Vægter.

Ærboe. }

Ærøe. }

St. begge fra Ærø.

Ørby. Landsbynavn paa Samsø.

Østerby. Landsbynavn paa Samsø.

Boliger og Bohave.

»Gud ske Lov for de Folk, der først begyndte at bygge Huse,« siger et gammelt Samsø-Mundheld, der anvendes, naar det er Uvejr, og man lunt og godt sidder inden Døre og fryder sig ved den Stemning, der skabes, naar man sidder i en hyggelig Stue og hører Størmens ruske i Træerne eller Regnen slaa mod Ruderne. Samsingerne har altid holdt af at bo godt og gøre deres Boliger hyggelige; det Skudsmaal er givet dem til alle Tider og kan for den Sags Skyld gives dem den Dag i Dag. Hvor stor Pris Øens Beboere i gammel Tid satte paa deres Gaarde og Huse, og hvor højt de vurderede dem, ses af det Brev, som Christian den 4de udstedte 26. Februar 1595 [se under Landbruget], og hvorved han paabyder, at uvillige Mænd skal vurdere og taxere Bygningernes Værdi for Arvingerne. Thura siger 1758: »Deres Huse og Gaarde, hvorudi deres største Rigdom bestaar, holde de vel vedlige, saa at Bøndernes Huse her paa Landet have ligesaa god Anseelse som Præstegaarde andensteds.

De have geménligen 2—3 smukke Stuer i Huset, hvorigennem den Fremmede føres fra en til en anden, indtil han kommer i den øverste; samme Stuer ere smukt panelede og malede og besatte med Boskab af Kister, Stole, Borde, opredte Senge og deslige . . . Standsvendenes Boliger ere og smukke og sirlige, de have geménligen foruden en Dagligstue en Stadsestue, som dog ej er saa stor og rummelig som hos Bønderne . . . Da Boligerne ere Ejendom, ere de temmelig kostbare; en Bondegaard med Besætning kan løbe op til 6 à 800 Rdlr., og en Standsvendsbolig til 80-100 à 150 Rdlr.« — Paa lignende Maade udtaler de andre Forfattere sig, og i et Værk af nyere Dato, hvis Forfatter særlig besad Kendskab til Fortidens Bygninger, hedder det om Samsø¹⁾:

»Bøndergaardene i det østlige Nørrejylland, paa Fyn, Læsø, Samsø, Bornholm og adskillige mindre Øer roses af mange gamle Forfattere, og hverken Aktstykkerne eller de gamle Bygninger, som ere bevarede til vore Dage, gør deres Ord til Skamme. De største Ejendomsgaarde bestod af mere end 100 Fag Egebindingsværk og var i alle Maader vel byggede . . . nu og da laa Storstuen og Mellemstuen i Tværbygninger, der skød sig frem i Haven eller paa Gaardspladsen, saadanne Stuer kaldtes »Korsstuer« . . . lige for Indgangen laa Ildstedet, en Kamin, der paa Øerne var lukket, men aaben i Jylland; over Baalet hang Gryden eller Kedelen i Lænke og Krog. Paa Skorstenshamrene stod ofte Mandens og Konens Navne at læse, samt Aarstal, Jesu Navn og Bibelsprog. Saadanne Hamre findes endnu i stort Antal paa Samsø. Nord for Skorstenen fandtes langs med Tværvæggen en Alkove, som i

¹⁾ R. Mejborg: Gamle danske Hjem i det 16-17-18de Aarhundrede 1888.

Jylland og paa *Samsø* tjente til Pigeseng. Under Vinduerne stod en Langbænk og foran denne et Bordskab, hvis Plade var en mægtig Egsekive . . . Paa *Samsø*, hvor man endogsaa maatte tage til Takke med at brænde Gødning. blev Ovnene som oftest kun lunken, og her var det i Følge ældre Bønders Udsagn ikke usædvanligt, at Manden sad og red paa Ovnene; Kvinderne brugte »Rugepotter«, som de anbragte under Skørterne for at holde Varmen. . . . Flamske Bænkedyner og Lysekroner af Messing fandtes hos *Samsinger*, Fynboer og Drejøboer . . . og ikke faa Steder er der Indskrifter af den Art, som var moderne rundt om i Landet i Frederik den 4des Tid. f. Ex. paa Døre i Stauns paa *Samsø*:

»Har Du Oprigtighed i Sind,
da vær velkommen og gak ind;
men er du Hykler og ej god,
da vig og sæt ej ind din Fod!« —

Ildebrande har paa *Samsø* ødelagt meget af det gamle; men endnu findes en Del baade af Boskab og Husgeraad. hvad flere Samlinger som *Samsøstuen* paa Folkemusæet og private Samlinger paa Øen viser. Fra 1700—1800 gik ved 29 Ildsvaader 41 Gaarde og 24 Huse op i Luer; for Tidsrummet 1800—1900 kan jeg ikke opgive det samlede Antal, men Schleisner meddeler S. 45, at der fra 1848—90 ved 58 Ildebrande er nedbrændt 80 Gaarde og 204 Huse, og dette Tal vil voxe betydeligt, naar Resten kommer til. Selvfølgelig er der ved alle disse Brande gaaet meget tabt, men Skifteprotokollerne giver os saa mange Oplysninger om Boligen og dens Udstyr i Fortiden, saa vi deraf kan danne os et godt Billede, baade af Størrelsen og Husets Indretning. Den 1ste Febr. 1708²⁾)

²⁾ Skifteprotokol 1707—1712 Fol. 17.

blev der holdt Skifte efter Gaardmand Morten Øster i Brundby [nuv. Sognefoged Morten Østers Gaard] og Gaardens Bygninger angives da til følgende:

8	Rejsninger Stuehus med Vinduer. Skud og Skorsten	à 4 Rdl. = 32 Rdl.	
5	— Korsstue	à 6 = 30 »	
7	— Sønder Stue m.		
	Kammer og Herbergshus	à 3 = 21 »	
7	Rejsninger »Soels« (Bryggers)		
	m. Ovn, Esse og Kølle	à 3 Rdl. 1 ⚡ = 22	3 ⚡
4	Rejsninger Herbergshus, som		
	staar i Indgaarden	à 3 Rdl. = 12 »	
7	Rejsninger Ladehus	à 2 » = 14	
9	— Sønderhus med		
	Portrum	à 10 ⚡ = 22 »	2 ⚡
4	Rejsninger Stald	à 3 Rdl. = 12	
13	— Ladehus	à 5 ⚡ = 16 »	1 ⚡
11	— Vesterhus	à 10 ⚡ = 27 »	2 ⚡

Af Stuer nævnes Kakkeltuen, Korsstuen, den lille Stue, den store Stue og den søndre Stue. Her i Gaarden husede man ofte Rejsende, som kom med Færgebaadene, og »Herbergshuset«, der stod i Gaarden, var vist indrettet til dette Brug, da her stod flere opredte Senge.

Ved et Skifte 10. Juli 1716⁸⁾ angives Værdien af Jørgen Holms Gaard i Alstrup [nuv. Søren Holms Gaard] til følgende:

Gaardens Bygninger med Jorden derunder	300 Rdl.
Sølv, Kobber, Messing, Tin og Jærnfang	130 »
At overføre	430 Rdl.

⁸⁾ Skifteprotokol 1713—1717 Fol. 242.

	Overført . . .	430 Rdl.
Trævarer		100
Heste og Kvæg		220 »
Sengklæder, Linklæder, Bænkedyner og »Hiønder«		150 »
Rug og Vaarsæd		150 »
Kornvarer		50
Skibs- og Baadeparter		400 »
Rede Penge og udstaaende Fordringer		2500 »
	Summa . . .	4000 Rdl.

En Gaard i Ørby beskrives saaledes 16. Januar 1720 ⁴⁾:

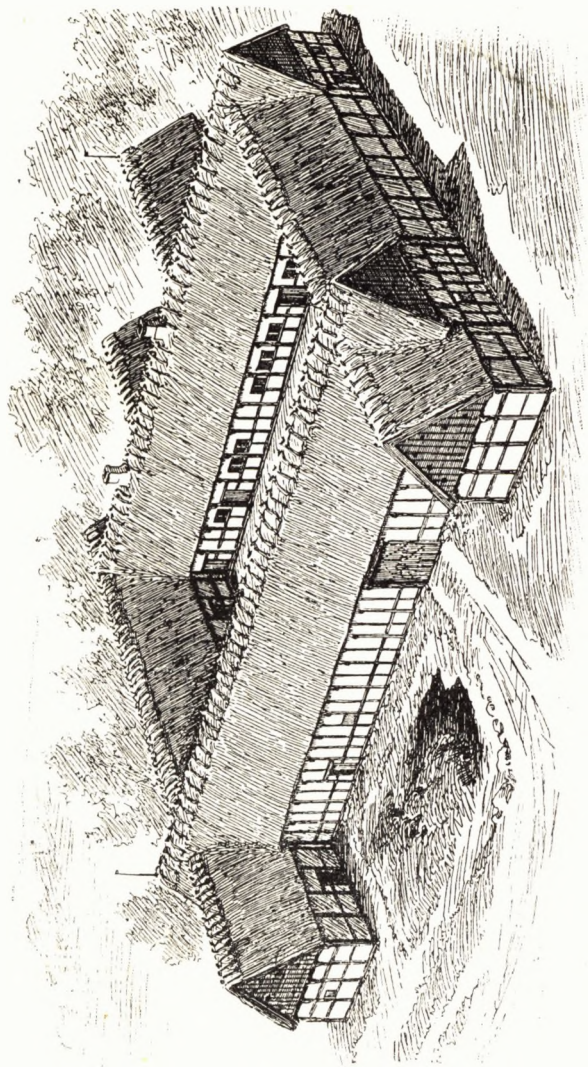
20	Rejsninger »Istrad« 5: Stuehus.	à 3 Rdl.
5	— Korsstue	à 3 »
13	— Ladehus S. i Gd.	à 9 ₤
4	— vesten for	à 7 ₤
25	— Vesterlade	à 2 Rdl.
13	— øst i Gd. m. Portrum	à 7 ₤
9	— øst i Gd.	à 6 ₤
8	— nord i Gd.	à 5 ₤

I Ebbe Refsings Gaard i Brundby [nuv. Ebbe Tønnesens Gd.] anføres 15. Aug. 1826 ⁵⁾ følgende Rum i Stuehuset: Korsstuen, Storstuen, Kakkeltuen, Gæstekamret, Tinkamret, Saltkamret, Sengekamret, Køkkenet, Ølkamret, Borgestuen, den lille Stue, Vævestuen, Bryggerset og Herberget.

Som disse her nævnte Exempler var Flertallet af Gaardene indrettede; enkelte kunde være lidt mindre, men Reglen var 70—80 Fag, der i fire sammenbyggede Længer omslattede »Indgaarden«, hvortil en eller to Porte

⁴⁾ Skifteprotokol 1717—1730 Fol 176.

⁵⁾ •Skifteprotokol 1809—1828 Fol 1346.

SAMSØ-BONDEGAARD. Motiv fra Stauns.

(Findes afbildet i R. Mejborg: Gamle danske Hjem i det 16., 17. og 18. Aarh. og i Samsø Jule-Avis 1893.)

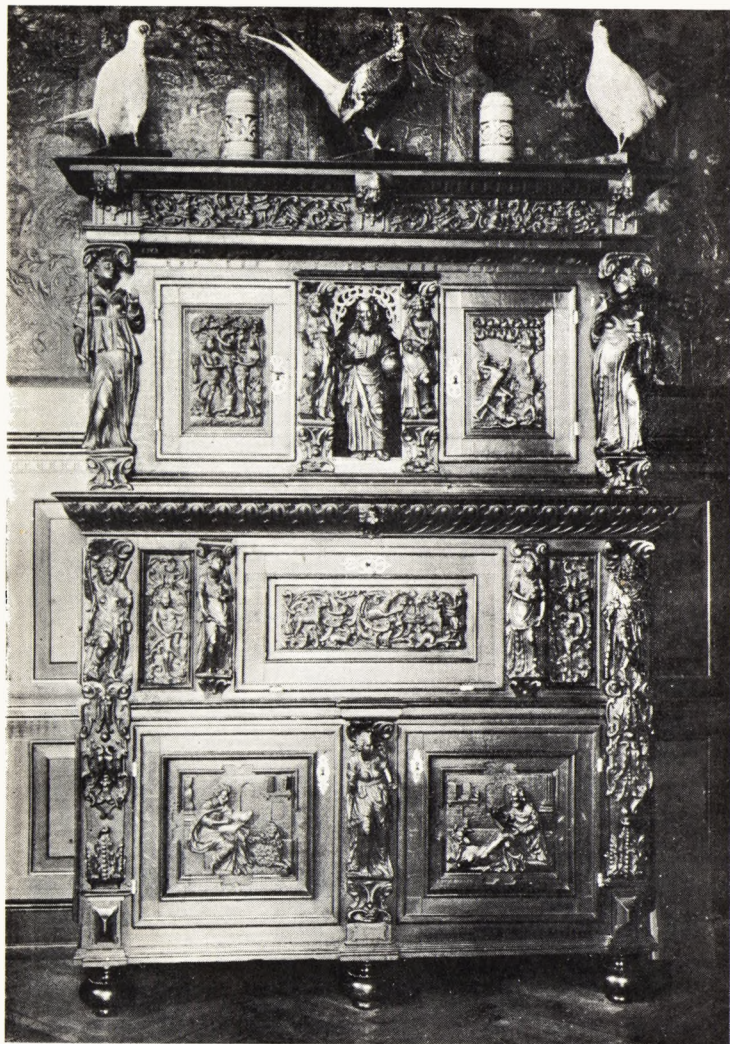
gav Adgang og hvori der ofte langs Stuehuset var plantet nogle Frugttræer, der gav den indelukkede Gaardsplads en egen Hygge. Paa hver Gaard fandtes, og findes tildels endnu, en eller flere Fløje, der som oftest forestiller et Skib for fulde Sejl eller en Mand, der gaar bag Ploven; man kunde mene, at saa mange Fløje var unødvendige, men Skikken stammer sandsynligvis fra den Tid, da de fleste Gaardmænd tillige var Ejere af Skib og derfor havde Interesse af til enhver Tid at kunne se Vindens Retning. Kom man ind i Forstuen, blev man ofte budt Velkommen ved en Indskrift paa Døren, der f. Ex. kunde lyde saaledes:

Enhver, som Fred i Hjærtet har,
hans Ind- og Udgang Gud bevar;
men haver nogen ondt i Sind,
gid det gaa ud, før han gaar ind!

eller

Er du god og har godt Sind,
da vær velkommen og gak ind!
Men er du ond og ikke god,
da vig og sæt ej ind din Fod!

Inde i Stuerne og Kamrene var der vel besat med forskelligt Boskab; de ældste Skiftebøger fra Tiden omkring 1700 nævner: Langborde, Foldebænke med »Pernell« over. Skabe med »Bildthuggerarbejde«, Kandeskabe. Halvkister, Skiver med Stolper under, drejede Træstole og Stole med Læderbetræk. En Væv og en Kværn nævnes ved hvert Skifte. Kister og Skabe var fulde af Linned og Uldent: Hørgarns- og Blaagarnslagner, Pudevaar med »Strickværk« og med »Knipling«, Dynere, Puder, Skindbænkedyner, flamske Hynder og »Hynder med Billeder paa« m m. Sølvstobe, Sølvbægre og Sølvskeer fandtes hos de fleste, desuden gjerne flere Dusin Tintallerkener

SKAB FRA TRANEBJÆRG ca. 1650.

(Findes nu i Hs. Excell. Grev Danneskjolds Samling paa Brattingsborg.)

og Tinfade. samt Stentallærkener, »Hollandsfade«, Kruse. Malmstager Lyseplader o. s. v. Hos de mere velhavende nævnes Theborde med Stenfiser, Ryslæderstole, Drag-

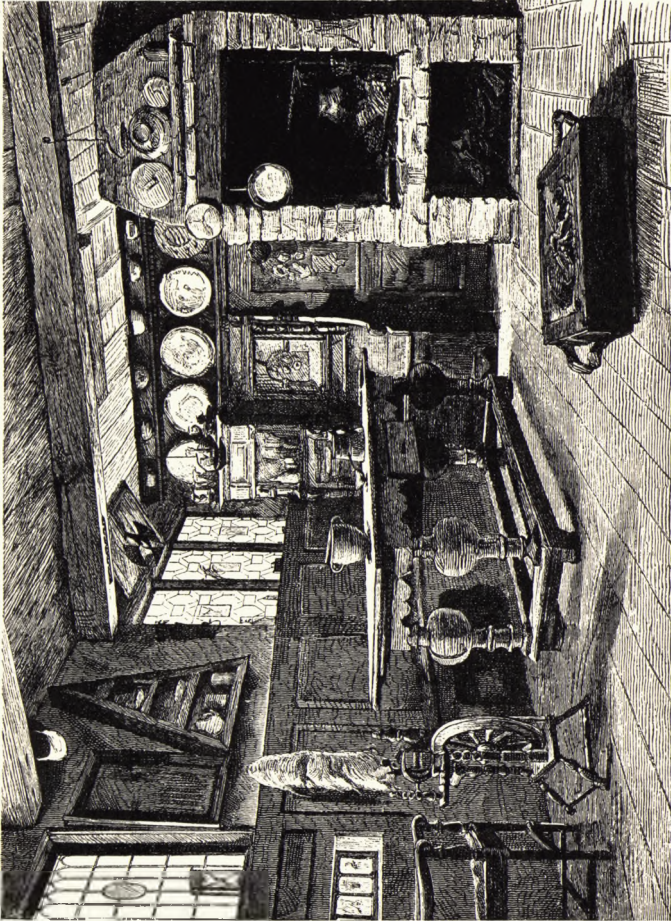
KISTE FRA KOLDBY ca. 1600.

(Findes nu i Hs. Excell. Grev Danneskjolds Samling paa Brattingsborg.)

Kister Chatoller og Spejle. I Køkken og Bryggers var der fuldt op af Brugsgenstande; Bryggerkedlen var saa stor, at den næsten altid taxeres lige saa højt som et Par af de bedste Heste. hvilket vil sige en Sum af en Snes Daler; og foruden den store Grubekedel findes der altid flere mindre. I Ølkamret laa Øltønderne paa Rad. i Melkamret stod Bagetrugene og Fjerdinger med Mel og Gryn. paa Loftet stod Brødhækken, og saaledes var der besat alle Steder, thi de fleste havde fuldt op baade inde og ude. —

Paa hosstaaende Billede af »Samsø-Stuen« i Dansk Folkemusæum ⁶⁾ vil man se, hvorledes Samsø Bønderne boede i gamle Dage. Stuen faar i Ill. Tid., hvor den er

⁶⁾ Findes afbildet i Ill. Tid. Nr. 46, 1885. Nordstjernen Nr. 41, 1885 og Samsø Jule- og Nytaars-Avis 1885.

SAMSØSTUEN I DANSK FOLKEMUSEUM.

afbildet. følgende Omtale: »Højest karakteristiske er ogsaa to Stuer fra *Samsø* og Ingelstad i Skaane. Den første er en saakaldet Skorstensstue, som de endnu findes enkelte Steder paa Samsø. Den er opstillet og ordnet af en Samsinger. Billedskærer Bertel Olsen⁷⁾. Det aabne Ildsted og Maltkøllen paa den modsatte Væg, hvor Byggen tørredes, er begge opmurede af raa Sten, men i Stuen findes til yderligere Opvarmning en flyttelig Arne, en lav Trækasse med Ler i Bunden, hvori der lagdes Gløder fra Ovnene. Det er en stor Stue med mange Møbler og talrige Bekvemmelighedsindretninger og et Myr af Brugs-genstande anbragte rundt omkring. Stolpeskab, Højsæde og Langbord findes som i den midtsjællandske Stue, men det hele gør Indtryk af større Forhold og mere Komfort. Sengestederne er Alkover; ved Siden af Skorstenen staar Kandeboardet, et anseligt Møbel, der minder om vore Dages Buffet, med Skabe forneden til Opbevaring af Kogekar og Dækketøj, og broget Opstilling af Tallerkener og Fade i gammelt Porcelæn paa Hylderne ovenover. Ved Siden af Maltkøllen findes et rummeligt Vægskab. Husmoderens Madskab, med Klapp til at slaa ned, hvor hun kan staa og skære Maden, Vinduerne sidde højt oppe; derfor er der ogsaa i Væggen udfør Gammelmors Plads, hvor hun sidder med sin Rok, anbragt en kort Række enkelte Ruder, der danner et langt, lavt Vindu, hvorfra Lyset falder hen over Tenen. I denne Vinduskarm ved Siden af sig har hun en flad Sten med indridset Solskive til Brug, naar hendes gamle Øjne ikke kan skelne Viserne paa Sejrværket henne i Krogen ved Højsædet, og Tiden, til Husets Folk kommer hjem, falder hende lang. Trods de aabne Ildsteder er alt renligt og net som i en Nyboderstue; der er ligesom friskere Luft

⁷⁾ Den nuværende Formand for Samsø Haandværkerforening.

herinde, og Huset er nok ogsaa et halvt Sømandshjem at dømme efter Verset over Udgangsdøren:

O, Lods, naar Du gaar ud,
Da tænk, din Tjeneste er vigtig,
I hvad du derfor gør,
Vær ædru og forsigtig!

Paa Døren ved Siden af Højsædet, hvor en gudelig Billedbog med Messingbrillerne til Mærke ligger opslaaet foran paa Bordet, findes at læse:

I mit Hus du ej bande maa,
Men heller ud af Døren gaa,
Gud hører det i Himmerig
Og straffer baade dig og mig.

Rundt om paa Møbler og Vægge hænger og er opstillet en Overflodighed af Brugsgenstande. Manglefjæl, Spjæld, Skaghænder, Skættetræer udskaarne i Træ og prydede med sirlige Indsnit, Frugterne af Karlens Vinteraftens Tidsfordriv, naar Kvinderne sad og spandt ved Ilden.« Saavidt Ill. Tid.

Paa Døre og Paneler fandtes forskellige Indskrifter, der ofte omgaves af Blomsterkranse, Navnetræk og Aarstal, thi saadant var i Forbindelse med Porcelæen, Kobbertøj og Tinfade Stuernes væsentligste Pryd, da man saare sjældent ved Skifterne finder nævnt Skilderier, kun en enkelt Gang et »Kontrafej«, men dette forekommer ikke ret ofte. Af disse Indskrifter er en Del bevarede til Nutiden; de fleste er Bibelsprog, men nogle indeholde ogsaa i rimede Vers en eller anden gylden Leveregel. I en Gaard i Stauns findes der paa hver Dør et Vers; paa Gangdøren staar det foran citerede, og paa Døren ind til Dagligstuen fortælles:

Kom nærmere, min Ven! Her boer en Sømand, nu en Bonde,
der haver pløjet Hav og Jord, det bedste som han kunde!

Paa den anden Side af samme Dør meldes, at:

»Enighed og Kærlighed er den største Herlighed!
Møder os Besværlighed, hjælper det med Kærlighed.«

For Bordenden staar paa Panelet over Husfaderens Plads følgende:

»Her æder jeg mit Brød, her nyder jeg den Lykke,
som Gud mig unde vil mod mange Ondes Tykke.
Paa Verdens Tumlekreds man maa sig rette, føje,
taalmodig og tilfreds hav altid Gud for Øje!«

Paa Døren mellem Midterstuen og Storstuen staar Ambrosius Stubs bekendte Vers i en lidt ændret Skikkelse. saalydende:

»Fødes, svøbes, vugges, ammes, lege, voxer, Tanker faa,
glædes, under Tvang annammes, elske, bejle, giftes saa.
Leve, lyde, rettes, aves, immer halte ved et Haab,
ældes, svækkes, dø, begraves — saa omtrent vor Levnedss Laab!

Saaledes har hver Dør sit at melde. I Borgestuen staar over Folkenes Bord:

»Gak ind' til Bords udi Guds Navn
og spis, imens dig lyster,
og tak saa Gud; føj dig til Gavn,
i Livet det os trøster!«

Pigerne faar paa Døren ind til deres Kammer følgende Formaning:

»For sledske Kys og Favnetag
tag dig kun stedse vare;
thi under dette falske Flag
de største Skælmer fare!«

Paa Porthamre træffer man Bibelsproget fra Matthæus 7. 13:

»Gaar ind ad den snævre Port!«

og paa Bjælken over de gamle, aabne Skorstene var følgende Indskrift meget yndet:

»Gud bevare dette Hus for Ildebrand og Tyvehaand!«

En Vugge fra Besser, som nu findes paa Folkenusæet, bærer Aarstallet 1665 og Indskriften:

Se, Børn er Herrens Gave, og Livsens Frugt en Skænk!
Kan en Kvinde forglemme sit Barn, da vil jeg dog ej
forglemme, siger Herren! —

Enkelte Steder træffer man en Indskrift, der nævner os Navnet paa den, der har opført Huset, samt Aaret, da det skete. Over Søren Thunbo Jensens Dør i Ørby staar:

Anno 1776 den 21de Decbr. haver Sal. Hr. Aarhuuses Enke Christiana Benedicta i Kolbye kiøbt denne Gaard af Povel Pedersøn og begynder nu at bygge disse 14 Fag Stuehuus. Gud give Lykke, Helbred, Liv og Gavn og Salighed i Jesu Navn!

Paa »Holmegaard« findes over Porten følgende Vers, der skal være forfattet af Skolelærer Schade i Besser:

Gid Holmegaard blive et Fredens Hjem
hvor Ro og Velsignelse bygge;
hvor Planter maa spire bestandigen frem,
som Varighed Stammen betrygge.

Anno 1830.

Ogsaa i Nutiden lader enkelte deres Huse smykke med en Indskrift; jeg har set det paa en nyopført Gaard i Nordby og i Tranebjerg paa adskillige Huse. Da Pastor Bech 1881 lod en ny Stuelænge opføre til Tranebjerg Præstegaard, satte han en hvid Marmortavle over Indgangsdøren med følgende Salmever:

Tunger af Ild og dog Prædiken mild
 giv dem du salver og sender!
 Salighedsord i Apostlenes Spor
 vandre til Jorderigs Ender!
 Ved Evangeliets milde Røst
 Miskundhed vaagne i hvert et Bryst!

HB — MF

Nutidens Gaarde og Huse opføres næsten alle at Grundmur og indrettes efter Tidens Fordringer. Stuerne har som oftest oljemalede Vægge, gibset Loft og Vinduer med store Ruder, for hvilke man nu overalt finder Gardiner; Renlighed og Orden hersker de fleste Steder, men den Hygge, der var udbredt over de gamle Boliger med deres panelede Vægge, bjælkede Loft og Vinduer med smaa Ruder, findes — forekommer det mig — ikke i de Huse, der nu om Stunder opføres. —

Klædedragt.

Hvis man antager, at Nationaldragten, saaledes som den var i Brug paa Samsø endnu for en Snes Aar siden, var en Dragt, der uforandret havde holdt sig fra Slægt til Slægt gennem Tiderne, tager man meget fejl; ogsaa den har været udsat for Modens Luner og har undergaaet Forandringer i Tidens Løb, men Overgangen til noget nyt har vel aldrig været saa følelig som for os, der saa Linene og Silkeklæderne forsvinde for at erstattes af Hatte og Kapper.

»Indbyggernes Klædedragt er — skriver Thura 1758 — og adskillig fra andres i Kongeriget. *Mandfolkene* bruge gemenligen brun-graa- eller sortfarvet Klæde eller fint Vadmel til deres yderste Kjortler, som de kalde Kofter, og ere kortere end Skibskarles eller

Matrosers. Tilforn blev disse Kofter brugte endnu kortere end nu omstunder, da de tillige havde vide Buxer som Hollænderne eller Amagerne. Under Koften bære de adskillige Undertrøjer. hvorudi endog de lidet formuende have Sølvknapper og derhos Sølvspænder i Skoene. Om Somrens Tid bære de Hatte paa Hovedet, men om Vinteren store, forede Huer. *Quindfolkenes* Dragt er næsten ligesom Amagerkonernes. Konerne bære paa Hovedet et Slags Huer, som gaa langt frem i Ansigtet og langt ud bag i Nakken, hvilke Huer de kalde Purhuer og ere mestendels gjorte af Silketøj og hos nogle af Fløjel, foran besatte med sorte Kniplinger. *Pigerne* have affarvede Huer og undertiden hvide Linnedhuer af samme Skabning som Konernes, dog uden nogen Slags Kniplinger. Ved Brudestads bruge de flettet Haar behængt med Perler og bag i Nakken et lidet Stykke Spejlglas eller slebet Krystal eller Agath. Deres fornemste Kouleur er sort. *Enkerne* bære et sort Skørt over Hovedet, saalænge de ere i Kirken; og bruge alle *Quindfolkene*, men især *Pigerne*, mange Skørter, vel 8—12—14 paa én Gang og holde sig ellers meget nette og rene. Baade Mand- og *Quindekønnet* er af smuk Anseelse i Almindelighed og se godt ud, og kunde mangan en Samsing-Pige passere for en maadelig Skønhed, om de til deres Fordel vare klædte; dog er deres Dragt kostbar nok, om den ellers ikkun var vel dannet og indrettet.» — P. Michelsen beskriver S. 34—35 Dragten saaledes som han kan erindre den fra sin Barndom i Brundby ca. 1790: »Husmænd, ogsaa mange Bønder, kom da til Guds Hus med trekantede Hatte paa Hovedet; under Hatten bar aldrende og gamle Mænd en Nathue — Hatlue — hvilken de i Kirken lod sidde paa Hovedet; om Halsen havde de et simpelt, blaafarvet Lærreds

Tørklæde. endvidere en bredstribet, femskaftes Trøje eller Brystdug, det vi nu kalde en Vest; et Par hvide eller gule Knæskindbuxer, Strømper af sammenblandet sort og hvidt Uld, et Par Sko bundne med Læderremme. Over denne Klædning bar de en graa Vadmelskofte med

NATIONALDRAGTEN ca. 1700. Familien Printz fra Nordby¹⁾.

store Hornknapper; Koften naaede omtrent til Knæerne; paa begge Overærmer var Opslag med Knapper, der naaede indtil Albuen. Den daglige Dragt var Skindklæder, mest hvide, men ogsaa røde eller sortfarvede Pelse og vide Lærredsbuxer; paa Hovedet røde, sribede eller graa uldne Huer eller og Skindhuer. Fruentimmernes Dragt kan jeg ej saa nøje erindre, dog saa meget er vist, den var og saare tarvelig og — efter vor Mening — smagløs. Opskaarne Huer med Lin, men uden Tør-

¹⁾ Findes nu paa Dansk Folkemusæum, men har tidligere hængt i Nordby Kirke.

klæde om Hovedet, Bomuldsbaand til Luebaand, langlivede Trøjer med lange bagudstaaende Flipper ved Albuen, thi Ærmet naaede ikke længere, hvide Forklæder og Tørklæder, men ingen Silketørklæder; dette var omtrent den Tids Mode og Brug. Til Hverdagsdragt brugtes meget hvide og blaa Skindskørter — Skindkjoler — kantede forneden med et bredt Stykke rødt eller blaat Vadmél. Pigerne brugte og røde Vadmélsskørter og mest Buller med strikkede Ærmer i Stedet for Trøjer.« Endelig meddeler samme Forfatter S. 15—16 lidt om Dragten, som den var 1851, da han udgav sin Bog. — »De smagløse, saakaldte opskaarne Luer ere næsten forsvundne og bruges nu kun af gamle Koner. Purhuer kender nu ingen til eller ved, hvordan de saa ud. De unge Fruentimmers Dragt er nu langt lysere af Farve end forhen. — Hvergarns Trøjer i smukke Mønstre, og grønne Vadmélsskørter med Silkebaand forneden er deres sædvanlige Dragt. Til Stads bruges af de Formuende Silkeklæder, og et sort Silkeklæde bunden om Hovedet er almindeligt ogsaa til daglig Brug. Haarbaand, der forhen brugtes af Bruden og hendes Brudepiger, bruges nu ikke mere, i det mindste saare sjældent, og heller ikke er det nu Brug at Enkerne bære sort Skørt om Hovedet.« — — »Mandfolkernes Dragt er ganske som Søfolks; mørkeblaa Trøjer og Buxer af Klæde eller Vadmél, Benklæderne ere lange, og Knæbuxer bruges nu ikke mere; heller ikke, undtagen af enkelte Gamle, de korte vide Lærredsbuxer »Skørtbuxer«. Ogsaa baade de korte og lange Kofter er gaaet af Brug, nu bruges næsten af alle Frakker af mørkeblaa Farve, syede efter Nutidens Mode.« — Saavidt de to Forfattere; men vi er desuden i Stand til af Skifteforretningerne at se, hvilke Klæder man brugte, og i hvor stort et Antal man besad dem.

Gaardmand Tønnes Sørensens Kone i Onsbjærg efterlod sig ved sin Død 17. Juli 1737: En sort Klædes Trøje. en brun Klædes Trøje med 12 smaa Sølvknapper, en Sarses Trøje med sort Plydsesopslag. en graa Sarses Trøje, en grøn Bajs Trøje. en Callemankes Trøje med røde bundne Ærmer. en brun Hvergarns Trøje. en grøn Bajs Bol. et grønt Taftes Livstykke med grønne Ærmer. syv Hørlærreds Oplæder [5: en Slags Trøjer], et sort Raskes Skørt, et nyt Raskes Skørt med sorte Kniplinger, to hjemmegjorte Stoffes Skørter. et grønt Stoffes Skørt. et graat do.. et brunt do.. et rødt Vadmels Skørt, tolv Halstørklæder. to blaa Forklæder, to sorte Callemankes Forklæder, en sort Damaskes Hue med Kniplinger. ti Blaarlærreds Særker. 3 Hørlærreds do.. et Par Sko og et Par Tøfler.²⁾

En jævn velstaaende Gaardmandskone. hvis Mand tillige drev Handel og ejede Skib. *Clemen Fogeds Kone i Maarup*. havde 24. Januar 1763: To sorte Bajs Trøjer. tre brune Klædes Trøjer, to røde Bajs Trøjer, en Sarses Trøje. en brun Klædes Trøje. to gamle Trøjer. ni Oplæder. en grøn Bajs Bol. en Sarses Bol, en rødtribet Bol, en sribet Bol. to grønne Skægs Boller, en Callemankes Bol. tre gamle Boller, en rød Nattrøje, fire grønne Skørter, fem Skørter, fem Stoffes Skørter. fem brune Vadmels Skørter. to sorte Vadmels Skørter. et grønt Ryes Skørt. tre gamle Ryes Skørter, fire blaa Hvergarns Forklæder, et sort Callemankes Forklæde, fire blaa Kartuns Forklæder, et brunt Callemankes Forklæde, en Kofte af Ry, otte Huer, sex Silkeklæder, sex Halsklæder, sex Hovedklæder, ti Særker, to Par Sko og tre Par Tøfler.

²⁾ Samsø Skifteprotokoller under den ved hvert Skifte nævnte Dato.

En almindelig Husmandskone. *Jens Sørensens Hustru i Onsbjærg*, efterlod sig den 25. Marts 1778: En sort Raskes Trøje, to sribede Boller, en sort Vadmels Trøje, en graastribet Trøje, en rød indsprængt Trøje, en brun Hvergarns Trøje, en sort Klædes Trøje med sorte Fløjels Opslag, en grøn Nattrøje, et brunt Tosøllet Skørt, et gult Vadmels Skørt, et brunt Skørt, et sort Skørt og et sort Raskes Forklæde.

Gaardmand Morten Ladefogeds Stifdatter i Tranebjærg, en Pige paa 12 Aar, efterlod sig følgende Tøj og Udstyr, der ved et tidligere Skifte var tillagt hende efter hendes Moder d. 27. Oktbr. 1790: Et sort Stoffes Skørt og Trøje, et grønt Tosøllet Skørt med Silkebaand, et grønt og rødt Skørt med Silkebaand, et rødt Skørt med Silkebaand, to violette Vadmelskørter, et grønt Vadmelskørt, et rødt Rys Skørt, tre røde og grønne Skørter, fire Silkeforklæder med Knipling, en brun Silketrøje, en sribet Silketrøje, en grøn Silketrøje, en grønblommet Damaskes Trøje, en brunblommet Damaskes Trøje, en blaastribet Tosøllet Trøje, en grønblommet Damaskes Bol, en rødstribet Bol med bundne Ærmer, fire sort- og hvidblomstrede Silkedamaskes Huer, fem opskaarne Lin med Kniplinger, tolv Kniplingslin, fem Halværmer med Kniplinger, fem Silkeklæder med Borter, et ostindisk Silkeklæde, sex blommede Tresduge. Endvidere ejede den unge Pige følgende Udstyrsgenstande, der, skønt de ikke kommer ind under Begrebet Klæder, dog kan være værd at nævne i Sammenhæng hermed: Sytten Dyner og Puder, tolv Par Lagener, sex Hørgarns Særker, tolv Blaargarns Særker, tre Drejels Duge, fire Par Pudevaar med Knipling, tre Tinfade, sex engelske Tintallærkener, to Tinskaaler, tre Sølvsker, et Sølv Hovedvandsæg, to Par Sølvskospænder, en blaamalet Egekiste, en blaamalet

Fyrrekiste, en blaamalet Dragkiste, og et blaamalet Syskrin. »Videre fandtes ej Afdøde at tilhøre, og blev samme vurderet til 121 Rdlr. 1 ₤«. siger Skiftebogen.

Som Prøve paa hvordan Øens Embedsstand klædte sig, skal anføres et Par Exempler. Den 4. Septbr. 1727

døde *Chirurgen Zacharias Hops Svigerdatter i Onsbjærg* og efterlod: En sort Damaskes Kjole med Atlaskes Underfoer, en gulstribet »Contouche« foret med rødt Multum, et blaat Bøjel-Skørt, en gul Stoffes Kjole med rødt Multum under, en gul Taftes Trøje med blaat Opslag, et rødt Skørt, et sort Silke Hovedflor, en hvid Atlaskes Hue med Guldblomster, en gul Silkehue med Broderi

NATIONALDRAGTEN ca. 1820.

og et trekantet Halsklæde med Broderi.

Den 16. April 1734 døde *Forpagter Møllers Kone paa Bisgaard*; hun var en Præstedatter og hendes Søster var gift med Præsten i Nordby Hr. Jesper Clausson. Hun efterlod sig følgende Garderobe, der viser, at hun har udfoldet en vis Luxus: En sort Chagrins Kjøl og Skørt, en Damaskes Klædning af hvid og Columbin Kouleur, en grøn Popelins Klædning, en Damaskes Adrienne, en Berlins Stoffes graa Kjøl garneret med Sølvtakker, en

gul og blaa »Contouseque« af forloren Atlask. en Cartuns »Cantuse« og Skørt. et sort Damaskes Skørt. et blaat Fiskebens Skørt. et sort Kreppes Skørt. to hvide Trøjer af Cannefas. tolv andre forskellige Trøjer. en Kaabe af hvid Atlask med rødt Multum under. en Kartuns Kaabe med hvidt Multum under. et Korset af rødt Drejel. et Kniplings Sæt med Guldkniplinger. et dobret Kammerdugs Garnet med Kniplinger. dobbelte Ruer og Strimler til Halsen samt Puld. en Vifte af trykket Taft. et Par Halværmer med Kniplinger. desuden en Mængde andre Sager. som: Modester. Tasker. Handsker. Forklæder af Klosterlærred. Hørlærred. Nettetdug og Kammerdug. Af Smykker havde hun en Ring til 5 Rdlr.. et Par sorte Fløjels Armbaad med Roser. Dopper og Spænder til 13 Rdlr.. desuden et Hjærte. nogle Sølvspænder. en Snørenaal og Sølvhager til en Kaabe.

Vi kommer nu til Mandfolkens Klæder. og vil først betragte. hvad et Par Gaardmænd. der tillige var Skippere og drev Handel. efterlod sig. *Den 8. Septbr. 1751 blev der holdt Skifte i Stauns efter Oluf Jensen Langemark*, der nogle Aar i Forvejen var rejst til Holland og nu druknet paa en Rejse til Syd-Amerika. I hans Skrin fandtes: En sort Klædes Kjortel med Plydses Opslag. en søgrøn Klædes Kjortel. et Par sorte Plydses Buxer med tolv Sølvknapper. en Callemankes Brystdug med syv Sølvknapper. og en blaa Kirsejs Nattrøje. *Skipper og Gaardmand Clemen Foged i Maarup*. der døde samtidig med sin Kone 24. Januar 1763. havde: Tre sorte Klædes Kofter. to brune Klædes Kofter. en blaa Ryes Kofte. en Vadmels Kofte. en Rejse Kjortel. en Skindpels. en blaa Damaskes Trøje. to blaa Klædes Trøjer med Sølvknapper. en broget Trøje. sex blaa Trøjer. en Callemankes Brystdug. fire Brystduge. to Par sorte

Klædes Buxer, et Par brune Klædes Buxer, tre Par blaa Skægs Buxer, tre Par Vadmels Buxer, fire Par sribede Vadmels Buxer, elleve Skjorter, tolv Par Strømper, fire Hatte, et Par Støvler og to Par Sko. Almindelig jævne Bønder havde knap saa meget Tøj som de mere velhavende Skipperbønder; *den 24. Maj 1786 døde Gaardmand Hans Sørensen i Pillemark*, og Enken lover ved Skiftet, at en lille Søn skal faa den afdøde Faders Gangklæder, der angives til følgende: To brune Klædes Kofter, en

SKIPPER 1813.

blaa Bajs Kofte, en Ryes Kofte, en ulden Damaskes Trøje, en blaa Klædes Trøje, en Tosøllet Trøje, to femskaftede Trøjer, to Par blaa Skægs Buxer, sex Hørlærreds Skjorter, en ny Hat og en Hatlue. *Gaardmand Morten Mortensen i Brundby havde 28. Febr. 1788*: To blaa Kofter, en sort Kofte, en brun Kofte, en blaa Damaskes Trøje med 24 Sølvknapper, fire blaa Trøjer, en rødtribet, femskaftet Trøje, et

Par blaa »Mansjettes« Buxer med 18 Sølvknapper, tre Par blaa Buxer, en Skindpels, fjorten Skjorter, fire Par Strømper, to Hatte, to Hatluer, en rød flosset Hue, et Par Støvler og et Par Sko med Sølvspænder.

Husmændene havde gennemgaaende lige saa meget Tøj som Bønderne; hvad følgende Skifte efter *Husmand Jens Sørensen Svane i Brundby* fra 12. April 1783 viser. Han efterlod sig: To brune Klædes Kofter, en blaa Ryes Kofte, en graa Vadmels Kofte, en gammel graa Vadmelskofte, en blaa Klædes Trøje med 19 Sølvknapper i, en

ny blaa Klædes Trøje uden Knapper. en femskafes Trøje med 16 Sølvknapper, en grøn trykket Trøje, to blaa Vadmel's Trøjer, en Skindtrøje, en Skindpels, et Par blaa Skægs Buxer med 13 Sølvknapper i. et Par brune Klædes Buxer, to Par blaa Vadmel's Buxer, et Par sorte Skindbuxer, to Par Lærreds Buxer, tre Par gamle Buxer, nitten Hørlærreds Skjorter, otte gamle Skjorter, to Hatte, en blaa Skægs Hue, fire brogede Huer, en Bomulds Hue, to sorte Silkeklæder, otte trykkede Tørklæder, et Par Sølv Skospænder, tre Par Støvler og et Par Sko. Selvfølgelig findes der ogsaa fattige Husmandsboer, hvor der kun nævnes faa Klædningsstykker ved Skiftet, men som Regel er der ingen Forskel paa jævne Bønders og Husmændenes efterladte Klæder. Den 28. April 1750 blev der holdt Registrering over *Peder Læssøes Bo i Onsbjærg*. Han havde kun en brun Kofte, en blaa Kallemankes Trøje med Blyknapper, et Par Buxer af hjemmegjort uldent og en Hat. Den 10. Juli 1788 nævnes ved Skiftet efter *Ungkarl Jens Svend i Brundby*, der fór som Matros med Færgebaaden og forliste med den: En Klædes Kofte, en blaa Trøje, et Par blaa Skægs Buxer, et Par sorte Skindbuxer, tre Halskraver og en Sølvknap.

Som Prøve paa Embedsmændenes Klædedragt kan anføres: Den 22. October 1716 døde *Birkeskriveren »den højagtbare og velfornemme Mand« Sr. Niels Hansen Bang*. Han brugte følgende Klæder: En Kjol, Vest og Buxer af hvidt Klæde, en Kjol, Vest og Buxer af sort Klæde, en graa Kjol, en Lædervest, et Par Hjortelæders Buxer, et Par Skindbuxer, en hvid Peruque, Hatte, Strømper, Sko og Støvler. *Tolder Brandt i Alstrup, som døde 9. Juli 1767 efterlod sig*: En blaa ulden Damaskes »Kasseking«, en sort Kjortel, Vest og Buxer, en grøn Klædning, en

brun Klædes Klædning. en Callemankes Slofrock, en hvid Rejsekjortel. et Par sorte Plydses Buxer, et Par »Mansjettes« Buxer. et Par gule Skindbuxer. en rød Damaskes Vest. tyve Par Mansjetærmer. tyve Kraver.

NATIONALDRAGTEN ca. 1850.

des Kjol. en sort Vadmel's Kjol, en brun Vadmel's Kjol. en indsprængt Frakke med Vest og Buxer. en gammel sort Ligkappe. tre Fipkraver, tre Halskraver og et Par Sølvknæspænder. — — Kvindfolkenes Lin nævnes først i Skifteprotokollerne omkring 1770, da man finder dem anført som »Hovedlin med Kniplinger«. »Hørlærredslin«

sex røde vestindiske Lommetørklæder. fireogtyve blaa og hvide

Lommetørklæder. sex Par hvide Strømper. et Par sorte Silkestrømper. atten Skjorter. fire Peruquer. fire Par Støvler. tre Par Sko. —

Den 7. Marts 1820 skiftes efter *Sogndeguen i Tranebjerg Frederik Friis*, som var en Provstesøn fra Besser og fra sin Ungdom havde opholdt sig paa Samsø. Hans Tøj var: En sort Klæ-

og »Drejelslin«, senere blev Linet jo en af de dyreste Prydelser, og selv Børn bar det. Paa Nordlandet brugte man det lidt bredere end paa Sønderlandet, men Tiden mellem 1870—80. der jo paa saa mange Omraader ændrede gamle Skikke, gav ogsaa Linet og den øvrige stilfulde Dragt Dødsstødet; med 90erne svandt den sidste Rest, og nu vil man snart forgæves spejde efter en eller anden gammel Kone, som paa Kirkens Højtider møder med Lin og Lue. »Sørgeskørtet«, som Thura omtaler, blev, saa vidt mig bekendt, brugt sidste Gang 1873 af Gd. Rasmus Olsen Svanes Enke i Pillemark, og havde den Gang længe sunget paa sit sidste Vers; Knæbuxer, Skørtbuxer og Brudens Haarbaand gik af Brug ved samme Tid; og nu er der slet intet mere, der minder derom. Om Samsødragten skrev —m 1864: »Den hele Dragt gør ved sin mørke Farve et Indtryk af Smagfuldhed, som man dobbelt føler, naar man i andre Landsdele, navnlig om Søndagen i Kirken, har set alle Kvinderne klædte som Karrikaturer af Damer, værre og latterligere udstyrede med Vanskabninger af Klædningsstykker efter de sidste Modejournaler end nogen som helst Tjenestepige i de større Byer;« — — — men Moden fra »de andre Landsdele« kom snart efter ogsaa til Samsø og fortrængte den gamle Smagfuldhed! Nu er Dragten fuldstændig købstadmæssig, selvfølgelig med landligt Tilsnit, og det er derfor unødigt at omtale den, da den er ens over alt.

Landbrug.

Agerdyrkingen har fra gammel Tid været Hovederhvervet paa Samsø saa vel som i det øvrige Danmark, og den saakaldte »Kong Valdemar den 2dens

Jordebog« giver os de ældste Oplysninger om Tilstanden paa Øen i Middelalderen, hvorom der ellers ingen Meddelelser findes. Kongen ejede hele Øen og havde her en af sine Vildtbaner, hvor han ofte holdt Jagt, og at den Grund var der til hans Bekvemmelighed opført et Hus, hvor han kunde overnatte med sit Følge. Maaske har den kongelige Bygning paa Samsø været et temmelig anseligt Værk og muligvis befæstet, da Kongen udsteder Breve dateret: »In curia nostra in Samsø«, og at Valdemar Sejr ret ofte opholdt sig paa Samsø, er der mange historiske Efterretninger om. Denne Kongernes Ret til Jagten paa de mindre Øer har holdt sig fra den Tid, da Øen var Alminding eller ubeboet, men Kongen har forbeholdt sig Retten ogsaa efter Bebyggelsen¹⁾. Ved Aaret 1231 maa Samsø have været ret godt befolket og dyrket at dømme efter de Ydelser, den maatte udrede til Kongen. Disse var nemlig følgende^{2) 3)}:

»Samsø udreder aarlig 5 f Hvede, 10 f Malt, 3 f Byg, 40 Oxer, 180 Svin og lige saa mange Faar, 800 Oste og saa meget Smør, som hører til disse Oste, 800 Stokfisk, 16 »mesæ« Sild, 2 »fothær« Honning, 100 Gæs, 200 Høns og 2 f til Fisk.« Efter denne Liste at dømme er det klart, at Samsø paa Valdemars Tid var vel dyrket, da den endog avler Hvede, tilføjer Suhm. Hvorledes Forholdene udviklede sig paa Samsø i Slutningen af Middelalderen og det paafølgende Aarhundrede haves der ingen Efterretninger om, men det ligger nær at antage,

¹⁾ Johannes Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, S. 402.

²⁾ Scr. Rer. Dan. VII pag. 319.

³⁾ Kong Valdemar den Andens Jordebog 1231 ved Dr. O. Nielsen.

⁴⁾ Werlauff: Hist. Beskr. over Samsø pag. 52—53.

at der ingen Fremskridt har været. »Paa Samsø, hvis Ejendomme saa godt som alle hørte under Kronen, indtil Øen overdroges til Griffenfeld, havde der uddannet sig det mærkelige Forhold, at Kronen var Ejer af Udmarker og Fæled, men Bønderne af deres Huse, Kaalhaver og Tofter. I Følge Sagnet skal denne Ordning have sin Oprindelse fra Øens første Bebyggelse, og hvor faa Aktstykker der end er bevarede til Oplysning om disse Ejendomsforholds Historie, synes saa meget sikkert, at denne deres Karakter er meget gammel, og efter al Rimelighed har staaet i Forbindelse med Sætningen om Kongens Ejendomsret til den øde Jord, saa at denne kun delvis er overladt Dyrkeren til Ejendom. Et ganske oplysende Aktstykke om de Samsøeske Jordforhold er en i Rentekammerarkivet ved Kallundborg Lehns Jordebog af 1642 bevaret Erklæring af Kommissarier, der skulde forfatte en ny Jordebog for dette Lehn. Det hedder heri »belangende Samsø, da efterdi der ingen af Landet for os i Rette mødte, og formedelst Jorden der paa Landet befindes ikke at ligge og følge stedse til visse Gaarde som andensteds paa Kallundborg Lehn, men fæstes fra den ene Gaard til den anden og ofte til flere, ja vel undertiden fra en By til anden og fra et Sogn til andet, kunde vi deraf af de gamle Jordebøger ingen visse Efterretninger have videre end af deres Summarum⁵⁾. At den her berørte Omskiften af Jorden har gjort sit til det særegne Ejendomsforholds Dannelse synes højst sandsynligt. —

Samsøs Befolkning i Midten af det 17de Aarhundrede udgjorde vistnok kun Halvdelen af det nuværende

⁵⁾ Johs. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 396—397.

Indbyggerantal. Skattemandtallet fra 1651 viser paa Øen 339 hele Gaarde og 11 halve Gaarde og Gaardsæder, ialt 350. Alle Jordbrugerne tilhørte Kronen. og der anføres ingen jordegne Bønder. »Betragte vi Jordbrugernes Antal i Forhold til de enkelte Landsdeles Fladeindhold ses det, at Samsø stod højest med 175 Jordbrug pr. □-Mil. Derefter kom Falster med 173, Lolland med 156, Skaane med 150, Fyn og Langeland med 126 og Sjælland med 115. Et betydeligt Spring nedefter var herfra til Bornholm med 89 og Bleking med 68. Lavest stod Jylland med 65 ⁶⁾.«

Af aabne Breve, som Kongerne fra Tid til anden har udstedt til Indbyggerne paa Samsø vedrørende Øens Landbrug, kan følgende mærkes ⁷⁾.

Vi Christian den Fierde &c Giøre alle vitterligt, efter at Vi forfare den store Urigtighed oc Uskikkelighed, som tildrager og begifver sig paa Vort Land Samsøe, af den Aarsag at efterdi Bygningen, som Bønderne føre paa Gaardene der sammesteds høre Bønderne selv til, saa at naar nogen ved Døden afgaar, skal den, som vil fæste nogen Jord og Eyendomb der sammesteds af den Dødes Arfvinger købe sig Biugningen til paa Gaardene, oc da anslaaes den hannem saa høit og dyrt, saa han dermed icke kand blifve ved. Da paa det saadan Uskikkelighed oc Urigtighed maa forkommis og afskaffes og altingest dermed maa gaa Christeligen og vel til, hafve Vi den Leylighed naadigst ofvervejjet, betenkt, og for godt oc raadeligt anset oc forordnit, at naar nogen af Vore oc Cronens Bønder paa fornepnte Vort Land Samsøe her-

⁶⁾ I. A. Fredericia: Danmarks Landboforhold i det 17de Aarh. Hist. Tidsskrf. VI. 2. 515.

⁷⁾ Thura pag. 88.

efter ved Døden afgaar. oc en anden vil fæste nogen Jord oc Ejendomb efter hannem igien. oc af den Dødis Arfvinger tilforhandle sig hvis Bygning paa Gaarden er opsat. da skal der til Thinge udtagis oc opkræfvis fiire uvillige Dannemænd. som skulle taxere oc vurdere hvis Bygningen paa samme Gaard kand være værd. oc efter samme Vurdering oc Taxt skal den fornefnde Dødes Arfvinger blive betalet og atkiøbt. thi bede Vi og byde Vor Embeds Mand paa Vort Slot Callundborg. dend som nu er eller herefter kommendes vorder. at hand sig udi alle Maader vider herefter at rette. og Bygningen paa Gaardene paa fornefnte Vort Land Samsø Bønderne imellem saaledes lade vurdere og taxere eftersom forskrevet staar. Sammeledis og strengeligen byde og befale Vi alle Vore oc Cronens Bønder og Tienere paa fornefnte Vort Land Samsøe. at de sig og udi alle Maader herefter vide at rette og forholde; saafremt nogen befindis herimod at gjøre. da skal han derfor tiltalis og straffis som vedbør. ladendis det ingenlunde. Actum Hafniæ 26. Februraj Anno 1595.

Den 1. Marts 1587 udgik følgende aabne Brev om Forbud mod Udførsel af Korn fra Samsø.^{*)} »Eptersom vi komme udi Forfaringe. at forgangen Sommer skal Hagel och Gudsver hafve giort stor Skade paa Korn paa vort Land Samsøe. saa det skal vere at befrøcte. at vore Undersaatter sammesteds skulle lide Nød for Korn. dersom icke med tilbørlig Forordning forekommis. at icke udføris Korn der af Landit. Da paa det vore Undersaatter paa Samsøe icke skulle lide Nød for Korn. ville vi strengeligen och alvorligen forbudit hafve nogen epter denne Dag at udføre Korn af Samsøe, før end mand igien bekommer

^{*)} Sjællandske Registre XII. 581.

af dend tilkommendis Sommers nye Grøde og Korn. Saafrembt nogen herimod gjør, de da icke ville stande os derforre til Rette og straffis derofver som vedbør.« — Et lignende Forbud udgik 17. Februar 1628.⁹⁾ »Efter- som vi forfare, hvorledis paa vort Land Samsøe med Tiden at skal vil blifve Mangel paa Korn och anden Proviand, daa hafve vi den Lejlighed betenkt, ofvervejet och for got anset vort almindelige Forbud at lade udgaae. 1. At intet Korn eller andet Proviand fraae Samsøe maae udføris eller udskibis, indtil saa lenge vi anderledis derom tilsigendis vorder. 2. Saafremt nogen enten udlendiske eller indlendiske sig understaaer herimod noget Korn eller andet Proviand at udføre eller udskibe der fraa Landet, daa skal hand icke allene hafve forbrut Skib. Gods och alt, hvis hand hafver med at fare, medens ochsaa derforuden at tiltales och straffis som de, der motvilligen imod vort Bref och Forbud handle och gjøre ville.« — — Flere aabne Breve er indført under Søfarten. — (Se dette Kapitel).

Fællesskabets Tid: »Landet er af alle Slags Sæd meget frugtbar,« siger Arnt Berntsøn 1656, og Thura erklærer 1758, at Samsingerne er i deres Agerdyrkning saa duelige, flittige og kløgtige, at de, næst Guds Forsyn, ved deres utrættelige Flid i at behandle og røgte Jorden bringe saa velsignet en Høst tilveje, som de gemenligen faar; thi Jorden er paa mange Steder meget skarp og sandet, saa at hvor Byg skal saaes, maa Jorden tre Gange om Aaret pløjes, men derimod har Bygget, som voxer her, den Egenskab, at det er langt mere tynd-

⁹⁾ Sjællandske Registre XVIII, 268—69.

skallet end det sædvanlige og vejer 109 R Tønden. Endvidere beretter Thura, at der aarlig paa Øen blev forbrugt 20—22,000 Td. Sæd og udført ca. 20,000 Td. Sæd af alle Slags, saa heraf kan man slutte sig til Landets daværende Frugtbarhed. I Thingbogen 1657—1661 findes enkelte Oplysninger om Landbruget, mest Forbud fra Øvrigheden. Ridefogeden Jens Brun paa Søllemarksgaard forbyder 20. Juni 1660 at alle skabede Heste og Øg eller de, der er befængt med en smitsom Sygdom, der kaldes »Springeworm«, maa sættes paa Marken mellem de raske, og samtidig foregav Nordby Mænd paa Thinge »at der skal være noget skabet Øg og sygt Kvæg sat paa deres Hede imod deres Vilje og Vide, og hvem der har gjort det, skal strax føre Kvæget bort eller straffes efter Loven.« Endelig tales der et Par Gange om »Byloven«, den Vedtægt, hvorefter alt gik, og hvilken alle var pligtige at holde, da den var Rettesnor for hver Byes Agerbrug og fælles Anliggender. Jens Clemmensen i Stauns mødte saaledes 25. Juli 1660 paa Samsø Thing og klagede over de andre Bymænd i Stauns at de ikke: »ærer Gud og efterkommer kongelige Love og Befalinger, idet de ikke holder Vide og Vedtægt, som Recessen tilholder at skal holdes imellem Grander,« og 17. Oktober mødte saa alle Stauns Mænd paa Thinget »med deres Pantestav for Klaring og Regnskab at gøre«, og Jens Clemmensen fordrede af sine Bymænd »at de vil gøre Rigtighed for Byens Domme, møde til Gadestævne, dér at pante og straffe, som Recessen tilholder, og ikke lade Byens Ret og Brev neder falde, men med hverandre holde god og fredelig Byens Vedtægt, saa Guds Gaver derover kan æres.« — Dette gik Bymændene sandsynligvis ind paa, men Fortsættelsen kan paa Grund af Thingbogens medtagne Tilstand ikke læses. Vi har nu nævnt

«Byloven», den Rettesnor, hvorefter alt gik og hvori der fandtes Bestemmelser om alle Byens Forhold, og vi vil derfor gøre os nærmere bekendt med det eneste Exemplar fra Samsø, der er bevaret til Nutiden, nemlig Nordby Bylov, som sandsynligvis ikke har afvejet meget fra de andre Bylove paa Øen, af hvilke jeg har fundet flere omtalt og citeret i Thingbøgerne. Disse Bylove er selvfølgelig mange Slægtsleds hævdvundne Bestemmelser, som til sidst er bleven optegnede for bedre at kunne efterkommes, og naar Nordby Bylov bærer Aarstallet 1697, da siger det altsaa kun, at den er nedskreven i dette Aar, men ellers er af langt ældre Oprindelse. Før omtalte vi »Byens Ret og Brev« i Stauns 1660; Brundby Bylov var nedskreven ca. 1680, vidnes i Aaret 1728, da det hedder i Thingbogen: »Udi Brundby har vi haft et gammelt Charteque, som er sammenskreven eller antagen af vore Fædre for henimod 50 Aar siden, hvilket paa de Tider er bleven kaldet en Bylov.« Tranebjerg Bylov blev først nedskreven 1721 efter Grevens Ordre for at forebygge Uenighed, og det hedder herom i Thingbogen ¹⁰⁾: »Det bliver herved samtlig Bymændene udi Trandberg befalet at holde alle gamle Vedtægter, som i forrige Tider deri Byen og paa deres Marker sædvanlig været haver og bedst kan overensstemme med Landets Lejlighed. Til den Ende tillades dem at lade en saakaldet Bylov indrette, som skal ske udi min Forvalter over Grevskabet hans Overværelse, at den bliver paa den Maade, som udi de andre Byer paa Samsø brugeligt er sammensat og ikke strider imod Retten og Landets By-skik. &c. 15. Marts 1721. Christian Danneskjold-Samsøe.« — Nordby Bylov er skreven paa 17 Kwartblade ind-

¹⁰⁾ Thingbog 1720—1730, Fol. 27.

bunden i et Bind af stærke Bøgeplader, der i Ryggen er heftet sammen paa to Steder med stærke Læderremme. Fortil er der i Pladerne et Hul, hvorigennem en Snor er trukken til at sammenholde den lukkede Bog med. Det gamle Haandskrift er godt og læseligt skrevet; det opbevares nu med Præstearkivet i Viborg Provinsarkiv. Provst Jacobsen, der var Sognepræst i Nordby 1851—67 har nedskrevet en Del Oplysninger til Byloven, særlig personalhist. Noter hentede fra Kirkebøgerne om de Mænd, der har underskrevet Byloven. Endvidere findes Byloven trykt i »Danske Samlinger« 1866, meddelt af Godsforvalter Rasmussen paa Gisselfeldt. I efterfølgende Afskrift er Byloven nøjagtig fulgt baade i dens Bogstavering og Brug af store og smaa Bogstaver, saa man kan faa et Indtryk af Originalens Udseende.

Noerby Sogns Bye-Lov.

Som af Samplig Norby Sogne-mænd er Vedtagen og samtøgt at skal holdis udj alle sine Punter, Inde holdendis om Vije og Vedtægt udj Marck og Bye, som herefter Følger. 1. Artickel.

1. *Om oldermænd at Sette:*

Oldermanden skal af fire af de Elste Mend udj Sognet om S. Pauli dag udlæggis, og huem, som da til Oldermænd Bliuer Udlagt og icke Vil Være, skal giue derfor til Byen 1 Tde. Øel for sin Motuilligheds Skild.

2. Bliuer Samme Mand udlagt Det andet Aar til Oldermænd Igien og enddaa icke Vil Være, bøde da til Byen Igien 1 Tde. Øel og siden være fri der for ald sin Livis Tiid.

3. *Om Gaadestefne at holde:*

Huo som otuer falder Oldermanden enten paa gade-

stefne eller huor Forsamling skeer at tale paa Sogneds Nøtte, Enten med Skiends Ord Eller Trusel eller i nogen Maade gjør hannem nogen Uret. daa bøde derfor til Byen 4 skip. Biug.

4. Gjør Oldermænden Igien nogen Uret. daa bøde hand 2 skip. Biug og skal skorszmændene hafue samme Ret.
 5. Huo som icke Møder til gadestefne i Rette tid, eller naar Oldermænden Til Liuser Eller hans Visse Bud uden Loulig forfaald bøde derfor 1 Fdkr. Biug.
- Om uliud paa gaade Stefne:*
6. Huem som staar og bruger en skiens Mund til Ulyd at forstørre huad som taalís om, Bødder for til Byen 1 skip. Biug.
 7. Huo som Løgter hin anden paa gade stefne bøde derfor 1 skip. Biug.
 8. Men dersom den. der Løgtet er, kand bevise den aanden at hafve Løgtet, Saa give derfor 1 Skip. Biug.
 9. Huo som ofuer falder en anden med skiens Ord eller haanlige Gloser paa gaadestefne eller huor Forsamling skeer. da bøde derfor 2 skip. Biug.
 10. Huem som Unøttig Suer eller Bander, Vere sig smaa eller store, giue derfor 1 β til de Fattige, som Oldermænden skal opbære imod Rægning.

Om Tvist:

11. Dersom tvistighed skeer, førend pant skeer, daa Oldermænden at udnefne 4re Mend, som derpaa skal kiende, paa det ingen Viider Trette der om skal foraarsagis.

Om Pantmend at Sette:

12. Der skal Aarlig Være 12 Pantmend, som i det Ringeste tuinde Gange om Ugen skal være forpligtig

til at gaa til Gaarder og giærsel og eftersee huad Brøst-feldighed derpaa kand findis og huilche Mands gaard der findis brøst og feil paa, skal de den strax ad Vaare, og skal han gifue den derfor 2 β og dersom gaarden ej strax blifuer lugt, daa at bøde derfor for huer dag, den blifuer liggende i skip. Biug.

Om Ofverfald:

13. Dersom Nogen Ofuerfalder Paantmendene, naar de dem skal Pandt endten ved skiends eller skielden eller slag, bøde derfor til Byen 2 skip. Biug og derfor uden Være i Herskabeds Unaade.
14. Findis Paantmendene ey at Eftersee gaarde og giærsel huer Uge som for melt er. daa bøde derfor for huer Person i skip. Biug.

Om at Paante:

15. Huilchen Paant Mand, som Ey Vil strax gaa at Pandt for Loulig pant, naar de af Oldermænden bliuer tilsagt for at faarekomme Vidre Proces, daa bøde derfor 2 skip. Biug.

Om Giærsel at Lucke:

16. Skal Gaardene være Loulige tillugt og Bestaaende, at Ey Nogen der paa kand hafue at klage, og skal de icke Alleniste Være tillugt inden den bestemte tid, men endogsaa giort saa høye som Ret og for Suarligt kand Vere; naar de af Pantmendene blifuer Effterseet, hvis gaar eller giærsel, som daa icke findis Loulig, bøde derfor i Fjdk. Biug for huer Dag de ligger, og skulde det hende sig saa, at Den blifuer liggende i otte Dage, da bøde derfor for huer Dag, de ligger og for huer gaard, uden Vejr og Vand det forhindrer, i skip. Biug.

17. Ligesaa skal holdes med Gaardene i Byen og alle giersel og stenger.

Om Vogn Leyer:

18. Vogn Leyeren skal i Ligemaader uedliige holdes, at ingen skal paa Klage under liige Paa Buden straf.
19. Huem som kiør, Rider eller gaar Igiennem nogen af Vogn-Leyerne og Ey tillucker dem efter Sig, skal gifue for huer gang, enten hand er liden eller stor. 1 β og til Byen 1 Fjdk. Biug eller straffis med gabestocken.

20. *Om Plant-Beder:*

- Plant Bederne skal vere tillugte tredie Dagen efter til Liusning med Loulig og forsuarlig Luckelser, huem som findis her udi forsømling bøde derfor til Byen 4 β , som Pantmende skal udpant paa ferske gierninger inddriue og derfor uden til Byen 1 skip. Biug.
21. Og huis Beder som ligger mit udi Deelen og ingen Luckelser findis fore, naar efterseet bliuer, da at være samme Beder quit.
22. Huem som oprøcker sine Luckelser eller gjør ouer gang enten paa sin egen eller andris førend den Meening Mand Vedtager bøder derfor til Byen 1 skip. Biug,

Om løst quæg:

23. Huilcken Mand, som seer noget løst Quæg udi heyheden og ey giue det an for Pantmendene, skal bøde derfor til Byen 1 skip. Biug.
24. Samme løse quæg skal Pantmendene strax lade hinte og i Gadefolden inddriue og tage for:
 huer Høvet 2 β
 et Suin 1 β
 et Faar eller Lamb 1 β ,

huis Pantmendene det icke strax gjør. effter at de ere loulig advaarede bøde dertor 4 β. Og dersom nogen tager U-louligt af gadefolden, bøde for huert Hoved enten lidet eller stort 1 Td. Biug.

Om Tying og Bieed:

25. Forbides at ingen maa enten tyre eller Beede før end det er med Mænige Mends Samtøcke; huo som her imod gjør, bøde til Byen 2 skip. Biug.
26. Ingen maa enten Tyre eller Biede i Ringeste maader. huor hand ingen Felled hafuer. huo dette Understaar sig at gjøre, bøde derfor 1 Td. Biug.

Om Løst quæg, som er af liust:

27. Huem som Lader Noget gaa Løst effter det er af Liust, være sig Kiør, stude, Bæster, faar eller giæs, bøde derfor 2 skip. Biug.

Om Wedtegt:

28. Oldermænden skal huer Søndag udnefne 4re Mænd, som skal afsiige huad de samplig skal gjøre og lade I Nest Effterfølgende Uge sig enten I Marck eller Bye, og huad samme Mænd afsiger, som kand vere til Byens Nøtte, skal de andre lade sig nøye med.
29. Og huo som bliuer Utagen entten at gjøre Vedtøgt eller siune og icke vil gaa, bøde derfor 1 skip. Biug.
30. *Om uvant Quæg, som springer Ouer Heinedsgaarde:*
Huis Quæg, som springer ouer heyneds gaarde og løber Aartagendes, som er af liust til forn og ey er ført heyt paa, betales for huer hefde 4 skip. Biug.
31. Ingen maa ey heller Sette Mere quæg Eller Bæster til græs end hans Fellig kand tilstrecke, huo det gjør skal bøde for huert høfued 4 skip. Biug.

Om Ploug Øeg:

32. Ingen maa biede med sine Plugøeg efter at Solen er nedgaaen. men skal om Natten holde dem I Tyre, huo her imod gjør. bøde til Byen 2 skip. Biug.
33. Ingen Maa og ey heller hafue Meere end 3 Suin paa huer otting Jorde. findes nogen herimod at gjøre. bøde for sin Forseelse 2 skip. Biug.
34. *Om Quæg at Drifue til Bids eller fraa:*
Huo som Driuer ouer nogen Mands Korn Deel med sit quæg til Bids eller fraa. Saa at derpaa Klagis og dette bevises. bøde derfor til Byen 1 skip. Biug.
35. *Om Fremmed quæg paa Hæden:*
Ingen Mand maa indtage noget Fremmed quæg paa Heeden eller til græs uden med Mønning mands Beuilling og Samtøcke; huo det gjør skal hae for brut til Byen 2 skip. Biug for huert Høfde.
36. *Om føll Øeg:*
Huem som tyrer noget Øeg med Føl nær ved som Koren Saaed er. saa at føllet Løbber og strepper og slider Kornet. daa skal den, som det Eyer, bøde derfor til Byen 4 skip. Biug.
37. Ingen Mand Maa heller om Høsten sette Deres heste eller Øeg i Tyre dersom Kornet staar enten i Røeg eller Kierf, og det forfløtte af en Sted paa en anden. men skal tyre paa den sted, huor Kornet er aftagen; huo herimod gjør, bøde for huer gang hand dernest betreffes 1 skip. Biug.
38. For huer en hest eller Øeg, som slipper løs af tyret. skal bødes for huert Høued til Byen 1 fdkr. Biug. Og gjør det nogen Mand skaade enten paa

seet Korn eller Eng, daa Eyermanden at betaale skaaden Effter Dannemends Sigelse.

Om Klagemaal:

39. Dersom nogen paa gadestefne beklager sig at være skeed skaade enten paa sit Korn eller græs, daa skal Oldermænden straxen udviise ham 4re Mend, som skaden kan besigte, som strax skal afsige deres Siun, huor meget der kan være gjort skade for, og der som den skyldige, som skaden hauer for aarsaget ey med gode straxen vil betaale dem, der skaaden haue liit, skal Oldermænden strax befale Pantmændene at gaa bort og Pante samme Mand for huis ham er tilsagt at betaale og Lefuere dem, Skaaden hauer liid panded ind til hand Ud-løser det, og Pantmændene Nyder for deres Umage 4 β.

Dette er saaledis Vedtagen, formedelst ald anden Trette Derom til tinge kunde spaaris.

Om Tying:

40. Huem som tyrer i nogen Mands Korn eller Eng, Betale skaden og giue til Byen 1 skip. Biug. Foruden Herskabeds til tale og den som skaden hafuer liid staar det fri for den skyldige efter Hans Mayestets Lov og for ordning at søge.
41. Ingen Maa føre Tyre i heyneden efter Plog er lagt uden Mønning Mand Ved tager, daa maa huer mand haue saa mange Heste eller Øeg i Tyre, at hand kand indhøste sit Korn med.

42. *Om Nogen Slaaer fra sin Reen Broder:*

Slaar nogen Mand eng eller Korn fra sin Riien Broder eller i huilken Maader hand gjør hannem Uret paa Korn Eller eng, daa skal hand sige hans gien part til, førend han klager og klager der nogen Uret paa gaadestefne, daa bøde hand 1 skip. Biug.

43. *Om Nogen Pløyer fra sin Reen Broder:*
 Huilchen Mand som tøkis. at hans Reenbroder skal haue Pløyet fra ham. skal det til kiende giue for sin Oldermænd. og daa skal hand Være forpligte at skaffe ham 6 Mand at forfare, om hand er skeed nogen Vskiel og skicke hannem Ret. om saa findis; findes der daa nogen at haue Pløyet for sin Reenbroder eller Samlet V-til-Børlig steen. daa skal den, som siunet ouer gaar. bøde til Byen 2 skip. Biug.
44. *Om gamle Balke at Bryde:*
 Huo som opbryder gamle Balse. som hauer lagt mellem Reenbroder og anden af gammel tiid og icke findes paa hans eeget, bøde 2 skip. Biug.
45. *Om Wand-sted at Rødde:*
 Naar Nogen tilsiges at Rødde Wandsted. at giøre Broer eller i andre Maader i Byens arbeid. daa skal den, som heste og Vogn hauer Være tilstede der med. og De. som icke Heste og Vogn hauer, skal være tilstede med skoul. spaade under 1 skip. Biug.
46. *Om Dend, som Ligge for Høfden:*
 Huem som findis at ligge for Høfden. hand skal hafue 3 føder Meere en som hans Reenbroder, og skal der giøres i huer Deel en laug høfd. og huem som Drifuer med sin Plog, saa at der paa klagis daa skal den, som siunet ouer gaar. Bøde til Byen 1 skip. Biug.
47. *Om Giæs findes i Hejneden:*
 Dersom nogen Mands giæs findes i Hejneden. som lemmed er. daa maa og den, som dennem finder. icke slaa dem til Døde. Men inddriue dem i gaade-folden, og den godset Eyer betaal skaaden og bøde til Byen, som for skrifuert staar. ligesaa skal holdis med alt quaeg. som findis I Hejneden undertagende

flyendes giæs, huo dennem finder og kaster efter dem og gjør dem skaade, daa haue skaden for hiemgiæld. og der som nogen ouer kommer dem at gienne dem til folds, daa maa mand lemmed dem paa deris Fiere og icke paa Kiødet.

48. *Om V-loulig Veye:*

Skal og ingen her effter gjøre dem V-lofflige Veye, men kiøre ad alfaare Veje, huo som findes at kiøre langs med nogen Mands ager og det kand ham ouer bevises, og blifuer siden gjort nogen Veye der effter, daa skal den, som slig Veye først begønder, giue 2 skip. Biug, og den der effter kommer giue 1 skip. Biug.

49. Huo som Driuer nogen Mands Korn eller Eng med Plog eller Drifft og derpaa klages, bøde 1 skip. Biug.

Om Løvtij:

50. Skal ingen fordriste sig til med sit quæg at driue ouer nogen Løvtij den stund heigned er, først for biudes den stij fra Nørre gyde i Morup og til Morup Løcke-horn, dernest den stij fra Soel Berg til Kierchesteten, den stij fra Morten Laurzøns og til Oesen, den stij fra Morten Laurzøns gaard og til Møllen og fra Rasmus Gunderzøns gaard og til Pøtten, fra Espens Hiørne til Jens Michelsens Mølle, fra Jens Madtzens gaard til gammel Mølle, huilcke stijer forbydis icke at gaa paa, men alleniste med quæg at driue paa, den stund det er I heygned. Jtem forbydes den Løvtij fra Pøtten og til Lundtz-ende ouer agerenden. Alle Løvtijer, som nylig paafunden ere, skal i lige maader for budet Være, huo her Imod gjør endten at age, Driue og bruge

nogen Løvstij og V-loulige Veye i heygneden til skade; skal giue til Byen 1 skip. Biug.

51. *Om Bag-Læder:*

For bydes alle Bag Lede for uden de, som ingen anden Forte hauer, dend Stund heygned Er — At drifue eller lade drifue noget quæg heygneden til skade, findes nogen Mandtz quæg at komme Igiennem samme Leed, være sig huo det til høer, skal den som Bag Leyed eyer om nogen skaade skeer, betaael skaaden og til Byen 2 skip. Biug.

52. *Om Kaanborg:*

Skal Moenige Sogne mend bode Bønder og stand-suenne lade sig finde ved Kaandborg, naar Oldermanden tilsiger, og en huer at giøre deris Luckelser ferdig føre de derfra gaar, under 1 skip. Biug.

53. *Om Løng at skufe:*

Forbydes at Ingen Mand Maa bruge Vor høede med Lyng at skufue, graue eller Ruske, huo dette gjør og kand bevises, bøde 2 skip. Biug.

54. *At ingen Maa bruge høeden til Lyng eller torre før end betald bliuer:*

Ingen Mand Maa bruge Høeden til græs, torre eller Lyng, som icke hafuer betald i heden, end og De hauer Biernig i Marcken, huo det gjør, giue derfor 1 skip. Biug.

Om Quæg at indskriue:

55. Skal huer Bonde om Maria Bebudelsesdag, saa vel som staandsuenne, lade deris quæg Rigtig indskriue i Byens Bog, saa meget som huer Vil hafue til græs, og samme tiid en huer Bonde at lade indskriue huormeget felled hand kand haue liggende Vdørcket udj, huor af kand eractis huormeget de der kand Tyre.

56. *Om Quæg i Auret:*
 Skal ingen, Være sig huo det Vere kand, inddrifue eller inddrifue lade noget quæg i auret, efter at kornet ind høstet er, førend Mønnig Mand Vedtager. huo her imod gjør, skal bøde til Byen for huer hofde hand i saa maader Inddriuer 1 skip. Biug.
57. *Om Stob at Rifue:*
 Forbydes at ingen lader rifue stub Vnder tagen paa sit eget; huo som befindis paa andres Jord at Rifue. gifue til Byen 2 skip. Biug.
58. *Om Staandsuendtz Faar:*
 Ingen staandsuen Maa haue Meere end 10 faar aarlig til græs. 1 gammel gaas og ingen Suin, og skal de drifue deres faar for hyrden, huis det icke gjør, at hirden der ouer skal dennem Faarene for bydis og til Herskabet ouersendes.
59. Forbydes at ingen enten Bønder eller Staandsuene Maae enten age eller bære noget hiem at brende af den giødning, som Vdkjørnis paa Marcken til at giøde Jorden med; befindes nogen her Imod at gjøre. bøde til Byen 1 Tdr. Biug.
60. *Om Suijn at skere:*
 Skal huer Mand lade komme sin Suin tilstede, naar Oldermænden tilsiger, at de skulde skieris, og 2 Mand I huer Rode skiere dem; huis Suin, som daa icke kommer tilsteede og bliuer skaaren, skal gives af støcked 1 skip. Biug.
61. *Om Steen at age:*
 Huo som vil age steen af sin Jord, daa skal hand Enten age dem til stranden eller legge huær mand uden skaade, og dersom nogen klager, daa give til Byen 1 skip. Biug og siden Rense grunden.

62. *Om Hiærd at optage:*
 Naar Mand vedtager med nogen hiærd. daa skal huer mand. naar det dem tilfalder, holde et ferdigt hielp. eller gaa self, om hand er uden forfald. men ingen skal Vogte Vnder 16 Aar gammel; huo som herimod gjør Bøde 1 skip. Biug og skal staand-suennene Vogte huer anden gang saa mange som Koren eller quæg hauer. eller bøde 1 skip. Biug.
63. *Om Quæg at Drifue af den eene Marck paa den anden:*
 Naar saa hender sig. at den søndre Marck er i heygned. og meenige Mand ved tager paa gaadestefne at drifue Noget quæg af den nørre paa Heeden eller af Heeden og paa den Nørre Marck. og nogen forholder deres quæg tilbage og icke forføjer det did. som Vedtagen er. bøde til Bøyen 1 skip. Biug
64. *Om Mercker for hegnedtz gaarder:*
 Skal huer Mand Vere forpligt til at holde mercker for høygnedtz gaarde. Naar de først om Aaret til lugte er og huer gaard. som icke findes at være Mercke fore. bøde 1 skip. Biug.
65. *Om Sær-Hiord:*
 Ingen Mand Maa holde nogen Sær hiord. Vere sig I huo det vere kand. Men skal lade deris quæg Driue for Byens hyrde. paa det at Ey nogen skal tage skaade baade paa sit Korn og Græs. huo der imod gjør. bøde til Byen 1 skip. Biug.
66. *Om Oldermænden drager Byens Erinde:*
 Om saa skeer. at Oldermænden Drager Byens Erinde. enten af Landet eller til tinge. daa maa hand Vdvelge tuende af Sognemendene. huem ham løster. at Være ham følgagtig. og den som sig her udj anholder og Vegrer bøde 2 skip. Biug.

67. Og om Oldermænden tager anden I den sted, skal det dog skee paa Sognedtz Bekostning med skiellig fortæring.
68. *Om Møde:*
Skal huer Mand i Noerby, naar Klocken Ringer Paa gaadestefne, Møde, men saa som Morup er saa langt beliggende fra, at de det ey altid kand Effter komme, saa Men dog i det Ringeste skal de være forpligt at møde ved Klocken huer Søndag om Sommeren eller paa huad sted Oldermænden tilsiger. Findes nogen herudi forsømmelig, daa bøde til Byen for huer gang 2 Sk.
69. *Om Vedtegt:*
Huad som Oldermænden og de fleste af Sogne folckene uedtager til Sognedtz Nøtte, Maa Ey tu eller 3 af de andre kuld kaste, men alt Vije og Vedtægt, som loulig er, skal holdis.
70. *Om Høstens Tind:*
Huilchen Mand, som findis i Marcken om høsten om Natten, skal agtis som den, der icke findis med troskab, uden saa er, hand det med loulig Aarsage aflegger og skal Oldermænden ulegge tuinde Mand som om Høsten skal skiftis till at See sig om, huor til gaar I heyneden om Nattetide.
71. Huem som findes I Marcken enten om høst eller Bygsæd under prædicken, naar gudtztienniste forrettes, bøde 2 Skip. Biug.
72. Aaldermanden skal denne Voris Bye Lou lefueres, naar hand dertil bliuer udlagt, og skal hand holde hinde i god foruaringe, at Ey noget deraf enten afrifues eller i Nogen Maader bliuer Maculeret, saa fremt hand icke Vil Vere i herskabetz Unaade, og skal hand flittig læse og giennem granske den og

legge sig efter at haandthefue og forsuare gudtz gafuer, som I Jorden blifuer Saaed til Menniskens føde og ophold, som hand acter for Gud og Øfrigheden at forsuare, saa hand den Rigtig holder og efter lefuer udi alle sine Artickler, ord og Pungter, aldeeles Vforkrencket, som forskræued staar; hand skal og Være forpligtet til at holde Byens Regenskab Rigtig, om S. Pavli dag Clarere alting for alt huis som udi aaret kand Vere falden, at Ey nogen skal hafue at klage at de Meste, huad de med Rette skulle haue; for seer Oldermænden sig I nogen af disse indmeldte Ponter, daa bøde hand til Byen 1 Tdr. Biug.

Alle disse omskrefne og Indmeldte Ponter, som i denne Voris By Lou findis, bepligte Vij osz Vnderskr: Rigtig at holde og effter Lefue og Veenlig ombedet Voris kiere øfrighed her paa steden med os til Bekrefftelse at Vnder skrifue til Vitterlighed Vnder Voris hender og Boeszmercker her neden Vnder skrefuen.

Datum Norbij d. 2. Februarij

Anno 1697.

In Nomine Jesu.

Er denne Bylov 1721 in Febr: udskrevet. Gud giue her til ald Lycke og Velsignelsze Bode af himmelen og Jorden. Fred i Land og ald Velstand. Ammen!

Efter Begiering underskrives af

G. Niemann.

Jacob
Mortensen
Hollm.

Oldermænd
samme Aar
Jens Jørgenszen.

Michel Ollesen. Søren Jensen Degn. Jens Pedersen.
Jørgen Pedersen. Søren Sø:sen. Rasmus Pedersen.

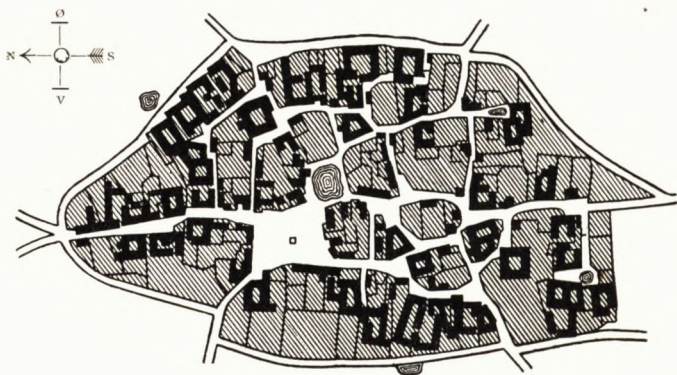
Søren Jensen Skræder Michel Jørgensen. Jørgen Sørensen. Niels Andersen. Søren Søren Lauriszen. Søren Jensen. Jens Michelsen Holm. H. S. S. Jens Michelsen Morup. Jens Togerboe. Søren Michelsen Hollm. Christen Pedersen Smed. Søren Madsen. Søren Sørensen. Jens Pedersen Smed. Rasmus Andersen. Jens Michelsen. Jens Sørensen Kremmer. Olle Christensen. Rasmus Christensen. Clemmend Sørensen. Mathies Jensen. . . . Enke. Rasmus Jensen. Morten Michelsen. Kield Rasmussen. Ib Jørgensen. . . . Laursen. Klemen Kristensen. Søren Ollesen. I. T. S. Jørgen Søren Tonboe. Søren Mortensen Hollm.

(Endvidere findes fra Aaret 1780 indført 65 Navne paa de daværende Bymænd; men da de ikke kan interessere os, udelades de her).

Af hofsføjede Kort over Nordby fra Aaret 1811¹¹⁾ kan man faa et Indtryk af Byens Størrelse; mange af Gaderne havde og har endnu Navne, saaledes: Hjortegyden, Lisegyden, Maren Finds Gyde, Hæderligheds-gyden, Præstegyde, Kræmmergyde, Skræddertorvet, Kassund ofl. Byen var inddelt i 4 Roder, der bar Navnene: »Hæderligs«- »Kasse«- »Søndenbyes« og »Vestenbyes-Rode«. De 6 Byled hed: Vester-Vangeled, Maren Finds-Led, Norden Byes-Led, Pus-Led, Kassund-Led eller Øster-Gab og Sønden Byes-Led. Endvidere var der oprindelig i Byen 5 Brønde, én i hver Rode, samt den femte midt i Byen paa Skræddertorvet; de findes alle endnu og bærer Navn efter Roderne, hvori de ligger, og den paa Torvet kaldes »Skrædderkilden«, men uden findes der nu mange private Brønde. Paa Torvet fandtes Byens Plantebede til Kaalen, og her stod ogsaa Gabestokken, begge Dele kan endnu erindres af gamle

¹¹⁾ Matrikuls Arkivet.

Folk; endvidere havde Byens Klokke sin Plads her, og med den ringes der daglig endnu. — — Som et Tillæg til Byloven nævnes »Byens Bog«, der ogsaa i Nordby er opbevaret endnu og tildels er i Brug den Dag i Dag. Den nævnes allerede i selve Bylovens § 55, og i Aaret 1710 vidner Birkeskriveren Niels Hansen Bang, der beboede en Gaard i Morup følgende¹²⁾: »Ellers er den Beskaffenhed saaledes, at en Bog for Nordby Sogn er

KORT OVER NORDBY 1811.

indrettet, som kaldes »Byens Bog« og ej vedkommer deres Byes Grandelov; herudi haver Nordby Sognemænd efter bemeldte Bogs Fortale at indføre, hvor de det Aar vil indtage deres Ærteløkke og hvad ellers ugentlig Hegnetslavet vedkommende skal foretages, og hvis Bøder derved kan falde haver den, som det Aar er Oldemand, inden sin Fratrædelse og Aarets Udgang at bringe til Rigtighed.« — Den nuværende »Byens-Bog«, der opbevares hos Oldemanden, som tilsiger efter den, er be-

¹²⁾ Thingbog 1708—1714, Fol. 48.

gyndt i Aaret 1781 og er skreven med mange forskellige Haandskrifter og flere Steder vanskelig at læse. Selve Bogen er i aflangt Format og indeholder Aar for Aar, fra den ene Sct. Poulsdag til den anden. Oplysninger om Oldermandsvalget, Vedtægter, Bøder m. m., i Begyndelsen meget udførligt, siden mere kortfattet, og fra Aaret 1876 indeholder Bogen kun Navnerækker paa alle Byens Husmænd, der skal forrette Pligtarbejde, sidste Aar ialt 122 Mand. Paa Bogens første Blad staar: ¹⁸⁾

Aar 1781

om Pauli Dag

blef 12 Mænd udnæfnet til at tage en Oldemand ud og tillige at afsiige alle ting, som i fornæfnte Aar skal bruges. Mændenes Nafne er

Christen Mathiesen, Niels Willadzen, Jens Jensen Gye. Christen Smed, Jens Jensen Farver, Ole Larsen, Jens Madszen, Peder Jensen, Ip Madsen, Jørgen Thunboe, Rasmus Skræder, Michel Ollesen, som alle vare Enige om at Navnet skrives paa denne Bog.

Anno 1781.

Aar 1781 Blev udtagen til Oldemand Michel Ollesen og Vilde ikke være. Bøtte derfor 3 ₤. Dernæst Ole Larsen og vilde ikke, bøtte ogsaa 3 ₤. Dernæst Adam Madsen og vilde ikke, bøtte 3 ₤. Dernæst Peder Kræmer og vilde ikke, bøtte 3 ₤. Dernæst Knud Jensen og vilde ikke, bøtte 3 ₤. Rasmus Pedersen blev udtagen og Vilde ikke, bøtte 3 ₤. Dernæst Peder Bunde og vilde ikke, bøtte 3 ₤. Dernæst Peder Chri-

¹⁸⁾ Originalens Stavemaade er nøjagtig fulgt. For enkelte Udryks Vedkommende har jeg ment at burde give en Forklaring til Oplysning for dem, som ikke er fortrolig med slige gamle Skrifter.

stensen og Vilde ikke, bøtte 3 f . Dernæst blev Rasmus Jensen udtagen og Vilde være. Skaads-Mændene Ere Michel Pedersen og Christen Smed. Bunde Peder og Rasmus Bøyer.

Lycken begyndes Ved det NW Lykke hienne¹⁴⁾ og tværs over di lang ager til Weyen og derop til Arthe Bierg synder paa til Hr. Præstens Arte Biere¹⁵⁾ og der langs op til Nauerskafts og Vesten om Liden floe tværs over flaad til de gamle Grøfter, dér langs op til Peder fogeds Doeholm, dér skins¹⁶⁾ over til Glistrup hav¹⁷⁾ efter forrige aar 1775. Øster Lykke begyndes ved Nor Byegaarden Langs Vejen. dog Østen om Søby Kiær og langs Vejen til Jørgen Holms sæbetaft¹⁸⁾ og tværs Kapel-agrene og dydelsagrene og Krogager til Pet Veyen¹⁹⁾ og vider til Hafet. Og Pløyes som 1775 eller 1769, og Koliken²⁰⁾ det samme, dog skal der nydes paa Glistrup og Kongaards i heelt høvede i Koleken²⁰⁾ forud paa en Otting Jord; til den Vester Lykke at vogte skal nyde 12 β paa Maarup og 6 β paa di andre Marker. og huad Mark, som saar intet, skal og give det samme her efter Nemlig 6 β for Koen. Til Hyrder tilfalt Lars Snedker, Ip Jørgensen, Jens Jensen Gye og Jens Jensen Kiær. Og samme Dag blev Byens Rægensk: til Ende-bragt.

Som Oldermænd Søren Joensen,

R. Povelsen, Peder Foged, Jens Jensen, Peder Christensen.

¹⁴⁾ hienne = Hjørne.

¹⁵⁾ Arte Biere = Ærtebjærg.

¹⁶⁾ skins = skøns.

¹⁷⁾ hav = Have \circ : et Jorddige.

¹⁸⁾ sæbetaft = Søby Toft.

¹⁹⁾ Pet Veyen = Pytvejen.

²⁰⁾ Koliken = Kolykken.

Og med samme blev vedtagen og Samtykt.

1) At Huo, som tager noget fræmede Creatur, skal bøde til byen 1 Rdlr. nemlig paa Heeden.

2) Hvo som Løyer²¹⁾ sin Jord bort og bliver inde-
lugt til Ejen Dom skal miste $\frac{1}{2}$ Hevet²²⁾ paa Fælten,
naar same Jord falder i felledi.

3) Ingen maa Pløje nogen Haf Diiger paa den siide,
som gaarden luckes i, under 1 Rdlr. straf.

4) Degnen skal have som sin formand Enten 2de
Kiør eller ogsaa 1 Koe og 5 Stkr. faaer. og Hvad Han
mere har, skal han betalle som en anden Huusmand.

5) Huo som sælger eller kjøber af Creature efter
Ligning er lagt og intet det giver Tilkiende Søndagen
dernæst for Oldermænden, skal have skade for hiengield.

6) Hvem som Ringer eller Ringe lade bøde til
Klocken 4 β , som Oldermænden opbærer i en Case
for sig selv og skal svare Regenskab for samme.

Om Sct. Pauli Dag, aar 1781 Tilstaar vi S I S.

R. Povelsen, Peder Foged, Jens Jensen, Peder Christensen.

Anno 1782.

1782 Om Sante Poulij blev utagen til Oldermænd
Peder Olesen og vilde være. Til skaarsmænd Ole Lassen,
Jens Jørgensen, Niels Willadsen og Peder Michelsen i
Morup. Lycken at Begynde ved Michel Bachmands og
Langs ud med Olstrup vejen og ud ved den Øster vej
i aageldal ud til Lang Kromus ager og saa skins næd
Norden om Tuuren²³⁾ til Hafet. Kiøren skal have fra
Niels Jydskers føldal og Siden Sonden for og Pløyning
som Sedvanlig.

²¹⁾ Løyer = lejer.

²²⁾ Hevet = Høvede.

²³⁾ Tuuren = Tuerne.

1) Ved at udtage Queg i Morup, da skal en Huer Mand Møde, om hand er tilstæde; i Mangel deraf skal hans bedste bud møde.

2) Skulde der nogen Mand See noget Quæg eller Suin eller Huad det være kand, Haver dend frihed at indsamle og Pante derfor lige saa fult som Pantemændene.

3) Plant Bederne for Bydes at kiøre paa; huo det betræffes bøder 1 Skp. Byg.

4) Til Kiørene at vogte og Øster Lykke have blev Niels imod Halv Løn af det der gaar til Lykken at vogte.

Saa blev Byens Regenskab til ende bragt. Om Sante Pouli Dag.

Rasmus Jensen, Michel Foged. Ras Beyer.

Peder Jensen for Christen Smed.

5) Og til Hyrdens løn ligesom 1770 4 β af hver Otting Jord.

Saaledes fortsættes Aar for Aar. Om Aaret 1800 hedder det:

Anno 1800.

I Aaret 1800 den 25. Januarij Blev udtaget til Oldermand Michel Michelsen Hafkrog i Nordbye og vilde Være. Til Skosmænd Øfter Omgangs Tur Søren Jensen Gaard, Peder Jensen Smed, Søren Christensen Smed. Michel Thunboe i Morup, og same dog blev afsagt, at alle Læin²⁴⁾ skal Være Til Luut²⁵⁾ saa Vel Høst som Sommer. Huo som ikke Lokker Øfter²⁶⁾ sig enten Han kiør Hølder²⁷⁾ Rijder Hølder gaar bøder 1 ₤. Og her

²⁴⁾ Læin = Ledene.

²⁵⁾ Til Luut = tillukket.

²⁶⁾ Øfter = efter.

²⁷⁾ Hølder = heller.

øfter Dags ved Lige Holder Hver Sijnc Læde og giærdsel uden Vijder betalling

Saaledes Er alle Byens Røgenskaber Til Ende bragt. Nordby den 25 Januarij 1800.

Som Oldermænd Niels Jensen, Søren Ollesen.

Ras Jensen, Morten Pedersen, Mickel Ollesen i Morup.

-- Om der i de andre Byer ogsaa har været en »Byens Bog« kan ikke oplyses, der er i hvert Fald ingen af dem bevaret, og jeg har intet Steds fundet Hentydninger til dem. Paa Gadestævnet, der holdtes paa et bestemt Sted i hver By, afgjordes alle Stridigheder og forhandlede om alle Vedtægter, og ofte gav dette Anledning til Skænderi og Slagsmaal, der udartede til Rettergang og lange Stridigheder. I Nordby samledes man paa Torvet, naar Gadeklokken ringede. I Tranebjærg blev Gadestævnet holdt paa Møllebakken og kaldes derfor ogsaa »Højstævne«. I Taftbjærg holdtes det ligeledes paa »Højen«, og i Brundby paa Grandhøj : den røde Bakke, som maaske har sit gamle Navn af at »Grandestævnet« holdtes her. Man ser, at Bymændene ligesom foretrak at være paa et Sted, hvorfra de kunde skue ned over deres By, mens de sad og forhandlede om dens Anliggender. Paa disse Gadestævner førte Oldermændene Forsædet, men alle Bymændene gav deres Bæsyv med, og var der nu en eller anden, som ønskede at føre noget nyt igennem, fik han at mærke, at gammel Vane bider bedst og er vanskelig at ændre. Den personlige Dygtighed og den enkelte Mands Initiativ var der ingen Plads for; alt gik i sin én Gang afstukne Gænge, begrænset paa alle Sider af Vedtægter og Lov, der havde mange Slægtleds Hævd og af Flertallet blev betragtede som uforanderlige. Vovede en eller anden

at kny mod Tilstanden og prøve paa at pirke lidt ved Byloven eller at omstøde Vedtægten, blev der strax stort Røre i Gaden. Saaledes ser vi 1728 Gaardmand Søren Smed i Brundby, der følte sig forurettet af Byens Pante-mænd, træde op mod disse og tale om: »Den gamle og unyttige Bylovs 36 Artikler, som af vore Fædre er sammenskrevet og efter de Tiders Beskaffenhed kan være vel nok indrettet, men langt fra ikke bekvemmer sig paa den nærværende Tilstand og Forandring, som siden er forefalden med vore Avlingers Brug og Markers Inddeling«²⁸⁾ — men Byloven og Vedtægten var stærkere end Søren Smed, han maatte give fortabt, medens de bestod længe efter, at han var »ført ud af det nordre Led« og stedet til Hvile hos sine Fædre paa Tranebjærg Kirkegaard. — — — Var der Vrøvl paa det sædvanlige Gadestævne, saa var det ikke bedre, naar Aarets Regnskab blev gjort op ved det aarlige Sct. Poulsgilde, og her endtes Striden sjældent uden Slagsmaal og Haandgribeligheder, der som Regel var af den Natur, at de fandt deres Afslutning paa Birkethinget, hvorfor vi af Thingbøgerne kan danne os et Billede af den Tids »Morskab«, thi oftest begyndte Slagsmaalet af Kaadhed, naar Øllet og Brændevinen begyndte at virke, eller det opstod i hvert Fald over en ren Ubetydelighed.

Jeg ved ikke, om det er noget, der særlig hører til Samsingernes Karakter, men skulde man optegne alle de Slagsmaal, der gennem det sidste Par Hundreder er bleven afgjort i Retten, maatte man tælle dem ikke i Snese, men i Hundreder! Ved den mindste Fornærmelse kunde Blodet komme i Kog, og da varede det ikke længe, inden den Fornærmede bød Modparten »til Gæst

²⁸⁾ Thingbog 1720—1730 Fol. 411.

paa sin Kniv«, som det hed med et gængs Udtryk. Helt op mod Nutiden har denne Uskik holdt sig. A. Petersen bemærker ved Omtalen af Sct. Poulsgilderne. at disse gærne endte med Haandgribeligheder »hvortil Samsingerne synes at have en sær Tilbøjelighed. Det er endnu (1876) ikke sjældent. at et Par ellers skikkelige og fredsommelige Mænd den Aften og andre. naar de har faaet noget i Hovedet. gaar løs paa hinanden med Næverne; men dog er den Slags »Dueller« nu i Aftagende. -- Men tilbage til de gamle Sct. Poulsgilder. Som et godt Exempel herpaa kan anføres Sct. Poulsgildet i Koldby 1708. hvorom Thingbogen beretter følgende: ²⁹⁾ »Jens Hjulmand af Koldby vandt, at næstafvigte Sct. Poulsdag, som er den Dag om Aaret. at enhver By paa Samsø, undtagen Permelille, gør Regnskab for hvad Straf, Bøder. som nest Aar tilforn falden er og tillige indsamler den Dag af Standsvende og andre, hvis de til Byen efter deres Vedtægter skyldig bleven er og som Søren Kiempe udi Koldby forgangen Aar var Oldermann ibid, saa skede Forsamlingen som sædvanlig hos ham Sct. Poulsdag. Nu hændte det sig ud paa Aftenen. efter at Bymændene havde afgjort deres Sager. at ved det ringe Ølgilde. som den Dag falder, begyndte en og anden at blive noget glædelig, men desværre skedte Forandring derudi, idet det sagdes, at Jørgen Bendrejers yngste Søn, Jens. en liden Dreng, skal have taget Tønnes Sørensens Hue af hans Hoved. da han gik paa Gulvet. som gav Aarsag til at bem. Tønnes gav Drengen et Slag. hvorover dennes Broder Peder strax gik af sit Sæde ud paa Gulvet og greb Tønnes an med vred Hu. Snart laa de paa Gulvet og blev omsider skilt ad. Men saa

²⁹⁾ Thingbog 1702—1708 Fol. 407 ff.

kom en tredje Broder, Erik, i Klammeri med Tønnes og skældte ham for en Ærtetyv, og strax laa de paa Gulvet og droges. Saa gik Lyset ved den anden Ende af Bordet pludselig ud — hvoraf ved ingen — og Manden i Huset, Søren Kiempe, kom ind med et Svøbeskift for at skille dem ad. Da Lyset igen blev tændt, befandtes Tønnes blaa og blodig i Ansigtet, og blev endog antaget for saa godt som et dødt Menneske . . . dog, da Blodet var tørt af ham, kunde han tale og blev fulgt hjem til Sengs.« &c &c. Den Overfaldne blev tilset af Landchirurgen Zacharias Hoph i Onsbjærg og kom sig igen, men af de to Brødre betalte den ene Bartsærløn. Sagens Omkostning og 6 Lod Sølv til de Fattige, den anden tilbød frivillig at rømme Øen, da han intet havde at sone sin Bøde med. — — I Besser havde Bymændene Sct. Poulsdag 1743 indbudt de unge Karle til at drikke en Tønde Øl med dem, naar Regnskabet var afgjort, og ud paa Aftenen kom det som sædvanlig til Slagsmaal. Til sidst var man delt i to Partier, og det ene raabte og skreg: »Her er Besser Drengene, men hvor er Besser Karle?« Saa maatte »Karlene« jo vise sig, og dermed var Slagsmaalet i fuld Gang. Den ene væltede sig ind paa den anden, og vilde Tilraab, som: »Træd ham paa hans Hals den Hund!« hidsede de Kæmpende op, og først da én ogsaa her blev baaren bort »næsten som et dødt Menneske«, faldt Sindene til Ro. Da den mishandlede Karl laa syg i flere Maaneder og dernæst var uduelig til Arbejde et helt Aar, blev Deltagerne af Øvrigheden dømt til at betale Bøder, Lægeløn og andre Omkostninger med ialt 109 Rdlr. samt forpligtedes til at underholde Karlen for Livstid, hvis han ikke igen fik sin Førlighed og kunde tjene for sit Brød.⁸⁰⁾ Exemplet

⁸⁰⁾ Thingbog 1738—1744 Fol. 374.

afskrækkede ikke — Slagsmaal og Strid hørte nu én Gang med til et rigtigt Sct. Poulsgilde — og gammel Vane er ond at bekæmpe.

Vi har nu udførligt dvælet ved Byloven og forskellige af de Forhold, som denne medførte, og gaar dernæst over til andre Omraader af Landbruget. Her maa vi da først standse ved Fæstet, der, som allerede nævnt foran, paa Samsø var afvigende fra det øvrige Land, idet nemlig Samsøs Bønder var Selvejere af deres Gaarde, Haver og Tofter, men Fæstere af Markjorden. Hvorledes dette Forhold er opstaaet, synes ingen at vide, men de fleste anser det for en Begunstigelse, der er bleven Beboerne indrømmet ved Øens Bebyggelse. Endvidere var Maaden, man fæstede paa, heller ikke almindelig, thi Jorden fulgte ikke altid visse Gaarde, men kunde fæstes fra By til By og fra Sogn til Sogn. Denne Ordning kunde man endda forstaa, synes jeg, ved de fleste Byer paa Sønderlandet, der ligger tæt sammen, men der træffes ogsaa Exempler paa, at en Mand i Alstrup fæster Jord paa Nordby-Mark, en Nordby-Mand fæster Jord i Onsbjærg, eller Tanderup Jord fæstes bort til en Mand i Besser. Vejlængden har i disse Tilfælde gjort Arbejdet meget besværligt. Naar en Mand fæstede Jord til sin Gaard, fik han af Herskabet et saakaldet »Fæstebrev«, og som Prøve paa disses Indhold til de forskellige Tider, skal anføres nogle Stykker. Det ældste, jeg har fundet, skriver sig fra 1673, da Jørgen Bjelke var Øens Ejer, og lyder: ³¹⁾

Paa hans Ekcelz: dend høyædle och velbaarne herre Hr. Jørgen Bielche min gunstige hoszbonds veigne hafuer

³¹⁾ Thingbog 1709—1714 Fol. 29.

jeg Sted och fæst, saa som jeg nu ved Kraft dette Stæder och fæster Michel Jensen i Nordbye fiire Ottinger jord. de 2de beliggende paa Maarup march, dend 3die paa Nordbye march och dend 4de paa Glistrup march. Som Chresten Rasmussen af Maarup til forn haffde i fæste och brug og forledet Aar op Sagde, da hand vilde fløtte til Tunøe. Huilche forskrefne 4 Ottinger Jord Michel Jensen hereffter skall maae Niude, bruge och beholde med alle sine rætte tilliggelser, som tilforn tilligget haffuer og med rætte tilligge bør och det imeden och ald dend stund hand der af Aarligen udi Rette tider til god Reede yder och betaller dend deraf gaende skyld och Rettighed, Sambt er Sin hoszbond och hans fuldmæchtig hørig och lydige som det sig bør, alt effter Recessens formelding. I lige maade haffuer jeg och stæd og fæst hannem det aalegaardzstade, som ofuenskrefne Chresten Rasmussen och haffde i brug, huilchet hand och udi sitt begriiff med tilløb och Rum skal niude och maae bruge ald dend stund hand deraf giffuer dets afgaaende skyld eller Landzlod.

Dette til Vitterlighed under min egen hand.

Datum Torup dend 7de Septembr: 1673

Tommasz Fris
manu. p.pria

Fra 1690 stammer følgende Fæstebrev:³²⁾

Sophia Amalia Grefinde til Sambsøe, Frue til Rixdorf, Schiøneweide og Eggede, hafuer Sted og Fest, saasom jeg hermed Steder og Fester Hendrich Sørensen af Haarmarch Een fjerding Jord paa Haarmarch March. som udi forrige tiid af Sl. Niels Jørgensen ibm hafuer

³²⁾ Meddelt af Godsforvalter C. Garde.

været indfest og siden nogen Aaringer Søren Hendrichsen for affgiften skall hafve været henleyet, hvilche bemelte i fdjr Jord forskrefne Hendrich Sørensen her effter maa niude, bruge og beholde. og sig samme udi hans Lifstiid saa nøttig giøre, som hand best Ved og Kand, med saa skiel hand sig hørsommelig forholder effter hans Kongl. Maysts. allernaadigste udgangne Lou og Forordninger. saa velsom pladzen at beboe. hvor forskrefne Jord i forrige tider hafuer tilligged. Og i henseende till Hendrich Sørensens Slette tilstand effter hos følgende Sogne-Presten Hr. Olle Christensens attest. Saavelson dend her effter dags forventende flittighed med Contributioner og andre paaleg udi Rette tiider at erlegge. Er hannem bemelte i fjr. i Steden for dend ordinære Feste = 24 Rdlr. samme bevilget at niude for = 12 Rdlr. som til Forvalteren der samme steds betalles. Under Greflig Haand og Zignet Stadfestis

Kiøbenhavn d. 12te Febr. 1690.

Paa Grefindens Veigne
M. Moth.

Obenst. Stedsmaal tillige med mine foged Penge er med 2de Stude, faderen Søren Hendrichsen herpaa siden Anno 7 og 88 har ladet henstande, Clareret.

Test. H. Mouridsen.

. Efterhaanden kom Fæstebrevene til at indeholde flere og flere Bestemmelser og blev til sidst saa udførlige, at de fylder flere Ark. Et Par Exempler fra den nyere Tid vil vise dette.³⁸⁾

Jeg Friderica Lowisa von Kleist. Enke-Grev-Inde af Danneskjold Samsøe. Stæder og fæster hermed til Hr.

³⁸⁾ Fæsteprotokol 1782—1836. Pag. 39.

Frands Sørensen Lassen to Fjerdinger Jord paa Alstrup Byes Mark, som hans Moder Sl. Mdme Lassen forhen har haft i Fæste, der i Jordebogen under Nr. 1 er anført og bestaar af Hartkorn, nye Matrikel, Ager og Eng 5 Tdr. 7 Skp. 2 Fjd. 1 Alb. Bemeldte Hr. Frands Lassen paa loulig maade i sin livs tid maa nyde, bruge og i Fæste beholde paa følg. Conditioner:

1) At han aarligen deraf i rette Tider og paa sine vedbørlige Stæder yder og betaller alle Kongelige Skatter og Contributioner, som enten allerede paabuden er eller herefter paabydendes vorder.

2) Iligemaade Landgilden eller Jordebogens Afgifter med forordnet Opmaal, item Tienderne efter Loven og hvad Forening eller Akkord derom maatte vorde oprettet.

3) Betaler og forretter sit Hoveri upaaklagelig og saaledes som samme af mig vorder Foranstaltet, og endelig for det

4) At han stedse er mig og min beskikkede Fuld-mægtig hørig og lydig og i alt retter og forholder sig efter Hans Kongl. Majst. Allernaadigste Lov og Forordninger, alt under dette sit Fæstes Forbrydelse.

Til Indfæstning af denne Jord haver Fæsteren betalt mig 60 Rdlr. som Forvalteren udi sit aflæggende Regnskab til 1ste Maj 1783 anfører til Indtægt

Dette til Bekræftelse under min Haand og Grevelige Segl.

Brattingsborg d. 15 Augusti 1782.

Frederica Lowisa von Kleist,
Grevinde Danneskjold Samsø.

L. S.

Ligelydende Fæstebrev haver jeg bekommet og tilforpligter mig herved at opfylde og efterleve samme.

Fr. Lassen.

Jeg Christian Conrad Sophus Danneskjold Greve til Grevskabet Samsøe p. p. Giøre vittterligt at have stædt og fæst, ligesom jeg hermed stæder og fæster til Poul Jacobsen i Østerbye 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding Jord paa bemeldte Byes Mark, som Jørgen Jensen forhen haver haft i Fæste, og som udi Jordebogen under Nr. 3 er anført, bestaaende af Hartkorn nye Matricul Ager og Eng 4 Td. 5 Skp. 3 Fjdk. 1^{56/97} Alb. hvilke Jorder og Hartkorn fornævnte Poul Jacobsen maa nyde og lovlig bruge paa sin og Hustrues | : saa længe hun Enke forbliver : | deres Levetid udi Fæste beholde. imod at han og hun opfylder de Vilkaar, som herved findes trykt ved Fæstet, hvortil han ved Reversal af dette Fæstebrev haver tilforpligtet sig.

Gisselfeldt 1ste Januar 1810.

C. C. S. Danneskiold.

Original Fæstebrev, hvoraf dette er ligelydende Gjenpart, haver jeg Dags Dato imodtaget og forbinder mig herved underdanigst til at opfylde og efterkomme alt, hvad mig i Følge samme er paaliggende.

Poul Jacobsen.

m. p. P.

til Vitterlighed

Nellemann.

Wogelius.

Fæste-Vilkaar.

1) Gaard og Besætning er Fæsterens Ejendom, hvorfor det bestemmes, at naar Fæsteren afstaar eller sælger Gaarden, er Jordlodden fæsteledig fra samme Dato at Afstaaelse eller Salg er skeet, og saaledes er da Jorden igien til dens Ejers fri Raadighed.

2) Inderste maa Fæsteren ikke indtage uden min eller Fuldmægtigens Tilladelse; for saavel ordinære som

extraordinære, personelle og reelle Paabud og Skatter af de i hans Gaard og paa hans Grund værende Personer indestaar og betaler Fæsteren aarlig til de bestemte Tider.

3) For de Kongelige og Herskabelige Afgifter haver Herskabet bestandig 1ste. siger første. Prioritet i Gaard. Besætning samt Fæsterens øvrige Ejendele og hvorfor Fæsteren er forbunden stedse for egen Regning at holde samme i Brandkassen assureret for den Summa. samme af sin Beskaffenhed kan assureres for.

4) Af Jorderne og Hartkornet svarer og forretter Fæsteren aarlig til de lovbestemte Tider alle Kongelige ordinære og extraordinære Skatter og Paabudde, som nu er, eller herefter Allernaadigst paabydendes vorder, saavel som alle Offentlige Paabudde og Præstationer. Tiende. andre Rettigheder o. s. v. intet i nogen Maade undtagen fra 1 Januari 1810 af at regne. Tienden enten efter den Akkord, som herved er gjort eller som den ved Anordning bliver fastsat.

5) Udi Aarlig Afgift af Jorderne leverer og betaler Fæsteren fra 1 Januar 1810 af at regne: Penge 3 Rdl. 66 $\frac{1}{2}$ Skl. Rug 3 Tdr. der efter Resolution bortfalder fra 1 Januar 1815 imod at levere for hver Td. Rug 1 Td. 2 Skp. Byg — Byg 3 Tdr. 6 Skp. Fra 1 Januar 1815 tillægges for Rugen 3 Tdr. 6 Skp. ialt 7 Tdr. 4 Skp. Byg — Havre 1 Tdr. Kornvarerne naar der er indhøstet eller til Martinii af forsvarlig Maal og med Opmaal efter Forord. af $\frac{10}{1}$ 1698. Cap. 4 Art. 9. samt af rene, sunde Kornvarer, eller om Ejeren det et eller andet Aar forlanger betales samme efter Aarets Capitelstaxt saaledes nemlig med 3 Rdlr. pr. Tdr. af alle Slags til Martinii og Resten, naar Capitelstaxten er sat. Udi Smaaredsel leverer Fæsteren ligeledes aarlig imellem Sct. Hans og

Sct. Mortens Dag af gode Fedevarer 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 20 Æg [naar Herskabet vil det, leveres herfor 1 Td. Byg med Opmaal] eller om Ejeren det et eller andet Aar forlanger, betales samme efter den Pris. Ejeren sætter det efter Landekjøb. I Foged-Skiæpper til Forvalteren leverer Fæsteren aarlig 2 Skp. godt, sundt Byg, naar den er Indhøstet, paa Anfordring. Hoveriet til Bisgaard forretter Fæsteren indtil videre, eller til Ejeren anderledes tilsiger, efter den indgaaede approberede Hoveriforening, da Fæsteren ved denne Fæsteaccord er forbunden at forrette Hoveriet til det Sted, jeg befaler det, alt vel og forsvarlig efter Anordningen under Tiltale og Ansvar af ald Skade, som ved dets mislige Forrettelse maatte foraarsages.

6) For Konge- og Kirketiende svarer Fæsteren indtil Ejeren anderledes tilsiger, aarlig Byg 7 Tdr. 4 Skpr. med Opmaal efter Forordningen af $10/1$ 1698, som, hvilket Aar Ejeren det forlanger, betales paa samme Maade som Landgilde-Kornet og leveres og betales paa samme Tider.

7) Saavel Landgilde som Tienden, naar den ydes i Kornvarer, transporterer Fæsteren inden 12 Timer efter Tilsigelse til den Ladeplads paa Landet, som forlanges, og udskiber samme til det Fartøj, der skal modtage det, og det hvad enten det endnu er hos Fæsteren eller afleveret i Magazin.

8) Fæsteren maa ikke udvide sin Byggeplads eller Fortoug og Grønnegaard ved at indtage noget af Gaden eller Fæstejorden dertil, men rette sig efter de Skiel og Korter, som viser det tilfæstede.

9) Al Jagt og Fiskeri forbydes Fæsteren under Tiltale og Straf efter Loven og Jagtanordningen af 18 April 1732.

10) Finder Ejeren, at en ny Udskiftning og Omdeling af de tilfæstede Jorder bør anvendes, retter Fæsteren sig i alle Dele efter den Plan og Indretning, som Ejeren lægger og lader udføre, samt betaler Udskiftnings Omkostningernes Rente med 4 pro Cento. og Fæsteren skal være fornøjet med Jordlodden, hvor den efter Omstændighederne kan henlægges. Finder Ejeren det for godt, skal Fæsteren udlægge 1 à 2 Tdr. Land til et Skovfredingsvænge som indhegnes, og de deri saae eller plantede Træarter skal Fæsteren sørge for bliver fredet og hejet til Fremvæxt og at der intet borttages under Ansvar efter Forordningen af 18 April 1781; for den saaledes indtagne Jord skal Fæsteren nyde Afslag i Hartkorn og Afgift efter Anordningen. Huusmands-Jorden er Herskabet til fri Raadighed imod at Fæsteren oppebærer den ved Aastædsmødet bestemte Afgift eller den, han for Tiden svarer. Fæsteren er pligtig, naar og hvor paa Landet anvises, at oppepløje 12 Skpr. Land til Skovs Besaaning én Gang for alle.

11) Jorderne driver og dyrker Fæsteren vel og forsvarelig, saaledes at den ikke nogensinde uddrives eller udpines, og maa i én Omgang efter Inddeling af 7—9 eller flere Dele ikke saas én Slags Sæd mere end én Gang, og ikke Havre mere end i sidste Kiærv, hvilken altid skal udlægges med god Kløver, ikke mindre end 16 Pd. pr. Td. Land. Ligesom Foering eller Giødske ingenlunde maa afhændes eller komme fra Gaarden og heller ikke brændes, saaledes skal al den Giødske, som aarlig kan samles ved Gaarden, anvendes til at giøde dennes Fæstejord, og skal først giødes den Del deraf, som aarlig indtages til Sæd. Det kan heller ikke være Fæsteren tilladt at bortleje eller lade nogen anden drive og høste noget af Jorden og dens Afgrøde, men alt skal

af Fæsteren høstes til Gaarden og der udtæres til Gjødske.

12) Jordens Indhegning og Hegnets Vedligeholdelse sker af Fæsteren og vedligeholdes i Overensstemmelse med Forordning om Hegn og Fred for Jorder i Danmark af $\frac{9}{10}$ 1794 og saadant Hegn saavidt det vedkommer Jordlodden afleverer Fæsteren ved Dødsfald eller Aftrædelse i forsvarlig Stand under Tilsvar af Manglerne. Fæsteren sørger ogsaa for at paastødende holder lovligt Hegn. Grøfterne beplanter Fæsteren med levende Hegn af Pil eller andet nyttigt og holder samme i Fred og vedlige.

13) Med ulovlig Skovhugst eller Tørveskiæring maa Fæsteren aldeles ikke befatte sig under Tiltale og Ansvar efter Skovforordning af $\frac{18}{4}$ 1781 og staar han til Ansvar for hvad der i saa Maader forøves paa Grunden og ved Ransøgning findes i hans Bolig og Huse.

14) I Henseende til skadeligt Vands Afledning da sørger Fæsteren dels for at saadant ikke bliver staaende paa hans Jorder, men at saadant ved nyttige Hoved- og Brakgrøfter udledes, og dels retter sig efter Forordning af $\frac{25}{6}$ 1790 i den Anledning.

15) De fornødne Veje og Ledde til og fra samt for Lodden holder Fæsteren i forsvarlig Stand, ligesom han saavel i Henseende til de almindelige Veje paa Landet retter sig efter de paa Anordningen grundede Inddelinger og sætter den Del deraf i Stand, som Øvrigheden anviser.

16) I Almindelighed rætter Fæsteren sig iøvrigt efter Lovanordningerne.

17) Udi Indfæstning betaler Fæsteren 150 Rdlr. og til Fogedpenge 15 Rdlr. samt desuden den ved Forordningen af $\frac{8}{2}$ 1810 paabudte Afgift.

18) Holder Fæsteren ikke dette Fæstebrev, skal det paa hans Side være forbrudt, og han pligtig derefter at fravige den fæstede Jord og erstatte hvad, der ikke efter dette Fæstebrev er opfyldt.

Alle ældre Forfattere roser Samsingerne for den Umage, de gør sig med deres Agerbrug; ja, Pontoppidan siger endogsaa 1764 i »Danske Atlas«, at de ikke spilder saa megen Jord, som en Vogn kan vende paa! Nogle Exempler paa Jordens Drift vil give os et Billede af Dattidens Dyrkningsmaade. Ved en Strid om Tiendeydelse in natura i Aaret 1750 vidner mange Bønder om deres Avl og deraf kan mærkes:³⁴⁾ Peder Bødker i *Tranebjerg* har til sin Gaard 1½ Fjerdings Jord; han saar aarlig 3—4 Tdr. Rug, 15—20 Tdr. Byg, 5—6 Tdr. Ærter og 8—12 Skpr. Havre. Der er 2 Marker til at skifte med ti Sædeland, men ofte maa der lægges noget ud til Græsning til Kvæget. Han ved ikke, hvor meget han avler, da han aldrig tæller Kærvene, men for det meste kan han hjælpe sig uden at købe Korn. Han lejer Græsning hos Forpagterne paa Brattingsborg og Bisgaard til Kvæget og havde sidste Aar kun 4 Køer hjemme. Endvidere havde han 8 Bæster — 6 til Ploven og 2 til Harven — samt Opræk af Føl og Plage, 14—16 Faar og 6 Svin Jens Sørensen i *Tranebjerg* vidner: Til hans Gaard hører 2 Fjerdings Jord, hvori han aarlig saar 24 Tdr. Byg, 6 Tdr. Rug, 10 Tdr. Ærter og 2 Tdr. Havre. *Tranebjergs* 2 Kornmarker drives paa følgende Maade. Naar de først har haft Rug i Jorden efter Gødning ét Aar, bliver den liggende til Græs det 2det Aar, det 3die Aar indtages den til Byg, det 4de til

³⁴⁾ Thingbog 1750—1757 Fol. 155 ff.

Ærter, det 5te til Byg og det 6te Aar hviler Jorden igen, og saaledes hviler Jorden hvert 4de Aar og bliver saaet med Ærter hvert 6te Aar. Han har 5 Køer hjemme, hvoraf 2 blev græsset i Haven, og hans unge Fæmon, 7 Høveder, var i Skoven paa Græs for Betaling. Hans Byg giver gjerne 3—4 Skæpper i Traven Caspar Jørgensen i *Brundby* har til sin Gaard 1½ Fjerding Jord af Hartkorn 4 Tdr. „ Skp. 2 Fjdr. 2 Alb. Han saar aarlig 4 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg, 4—6 Tdr. Ærter og 8—10 Skp. Havre. Han kan græsse 6 Høveder og har 8 Heste, 12 Faar og 5 Svin. Græsningen til Byen er kun ringe, og alle sætter Kvæg paa Græs hos Forpagterne, selv har han i Aar i Skoven 1 Stud. 2 Kalve, 1 Klod og 2 Føl. Han pløjer med 4 Bæster, men paa Bakkerne med 6. I *Brundby* besaar de deres Jord temmelig stærkt, tykkere end de fleste Steder, og de har derfor ogsaa gjerne godt Korn. I Almindelighed avler han aarlig 80—100 Tdr. Byg, undertiden lidt mindre. . . . Fra Nordlandet vidner Mathies Degn i *Nordby*, at han har 2 Tdr. Hartkorn og saar aarlig 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, Ærter vil ikke godt gro, men undertiden saar han dog 1 Td. deraf, og ½ Td. Havre. Af Hø har han saa godt som intet — aldrig mere end han kan bære paa sin Ryg, og oftest slet intet. En anden Nordbyer vidner det samme, kun saar han tillige lidt Boghvede, og erklærer, at man i *Nordby* er paa Søen om Somren for at forbedre sine Kaar. »thi ved Avlingen gaar de fleste mere tilbage end frem.« — Paa *Brattingborg* var Udsæden samme Aar 24 Tdr. Rug, 126 Tdr. Byg, 22 Tdr. Ærter og 12 Tdr. Havre. Paa *Wadstrupgaard* var Udsæden 1777³⁵⁾ 11 Tdr. Rug, 32 Tdr.

³⁵⁾ Auktionsprotokol 1756—1795 Fol. 218.

Byg, 15 Tdr. Ærter, 7 Tdr. Havre, 4 Skpr. Vaarhvede, 1 Skp. Boghvede, 2 Skp. Hørfrø. Hamp for 1 Rdl. og Sennop for 2 Rdlr. Høavlingen var 18 Læs à 5 $\frac{1}{2}$ Læsset; ellers var Høhøsten mangelfuld for de fleste paa Øen, og fra Skoven og Moserne blev der derfor købt Stargræs, Dige- og Mosehø, som solgtes ved Auktion. — — Selve Markens Inddeling voldte stor Tidsspilde ved Arbejdets Udførelse, thi hver Gaard havde sin Jord paa et halvthundrede Steder, der ofte laa i lang Afstand fra hverandre. En Gaard i Brundby havde 1737^{*} sin Sæd i Byens Mark paa 58 forskellige Steder, hvert Sted med nogle faa Skæppers Udsæd, kun et Par med over 1 Td. Udsæd, og Agrenes Navne viser, at Gaardens Lodder laa spredt paa alle Sider af Byen. Ved en Strid om noget Jord i Morup 1710 opgives Maalene paa de omtvistede Agre saaledes: ³⁶⁾

Langager . . .	940	Alen lang og	24	Alen bred,
Didelsager . .	791	— — —	21—25	— —
Krogager . . .	306	— — —	17	— —
Kapelager . . .	588	— — —	18	— —
Hvermesager	342	— — —	16—23	— —

o. s. v. o. s. v. Som man ser, lange smalle Strimler, der var spredt paa flere Steder, hvorved Arbejdet jo besværliggjordes i høj Grad. For det meste lønnedes den paa Jorden anvendte Umage med et godt Resultat, dog meldes af og til om Misvæxt, naar Vejrliget havde været ødelæggende for Afgrøden, og i saadanne Tilfælde gik det jo særligt ud over den daarlige Jord i Nordby Sogn og de vestlige Byer paa Sønderlandet, men Herskabet traadte saa hjælpende til med Laanekorn og Afslag i Ydelserne. Saadanne Misvæxtaar omtales f. Ex. 1709—

³⁶⁾ Thingbog 1708—1714 Fol. 69.

1721—1733—1737—1751 o. fl. og Nordby Bønder vidner den 14. Sptbr. 1737:³⁷⁾ »At de aldrig kan mindes saa slet en Tid og saa stor en Misvæxt i Nordby Sogn; thi de kan ingen Steder faa den halve Udsæd igen, og af Foder er der saa lidt, at det næppe er en Trediedel mod det almindelige. De fleste bliver nødt til at skille sig ved deres meste Kvæg, og mange har hverken at æde eller saa. Somren har været tør med Blæst og Solhede, der afsved Markerne fra Sct. Hansdag.« Paa deres Bøn fik de Laanekorn og Skatteeftergivelse af Herskabet. — — Kreaturholdet i disse Dage var vidt forskelligt fra Nutidens. A. Petersen skriver i sine Optegnelser: »Samsø Kvæget var i gamle Dage lille af Væxt, smalt, navnlig af Bækken, med stærkt afskydende Kryds, svagt udviklede Mælkeredskaber, men med tynd Hud og svage Farver, hyppigt graat eller sorthjelmet, af og til ogsaa blegrødt.« Endvidere mener baade han og J. Sørensens, at den gamle Samsø-Kvægrace uddøde ved Kvægsygen 1745 efter de Beretninger at dømme, som de forskellige Stedsagn endnu melder. Dette tror jeg ikke kan siges, thi ganske vist døde der et meget stort Antal Kvæg baade 1745 og andre Gange, men der har altid været saa livlig Handel baade med Sjælland og Jylland, at der fra begge Landsdele aarlig blev indkøbt mange Køer til Øen — efter Thingbøgenes Udsagn — saa Racen har vist næppe haft noget særligt Præg. I Griftenfeldts Jordebogsregnskab 1674 meldes »at Staldøxne falder ikkun smaa her paa Landet.« og 1716 udstedte Herskabet følgende Befaling:³⁸⁾

»Efter som jeg nu først har fornømt, at mine

³⁷⁾ Thingbog 1730—1738 Fol. 407.

³⁸⁾ Hof- og Stadsrettens Arkiv. Prtk. I Nr. 43 (1810—11).

Under-Saatter paa Samsøe gandske har afskaffet dend gamle Sædvane at drive deres Auling med Stude. som dog ei alleniste var dem til største fordeel, saavel for deres Marcker, som i fremtiden at faa dem vel betalt. i Stæden at di mange Bæster de nu holder | : kons for at fortsætte Pløyetiderne desto hastigere, som er mangen fattiges rouin : | Merckeligen og efter deres egen tilstaaelse forringer deres tilforn hafde gode Auling. Skulde det nu herefter have fremgang, kunde det være Landet højst skadeligt. Hvorfor da alle mine Under-Saatter hermed befaller | : formedelst de icke paa Samsøe har lange eller mange Reisser at gjøre : | En deel af deres Bæster at sælge og afskaffe; der i Steden Studer at kiøbe eller tilligge, som efter undertegnede dato inden femb Aars forløb skal være i brug, og at de ickuns beholder de til deres liden Kiørsel heyfornødne Hester. Skulle imod forhaabning findes nogle herudi Motvillige eller opsetzige, da haver min forvalter det mig at tilkiende give, som ogsaa videre er befallet dermed at have inseende og aarlig forklare hvad Quægs formeerelse. der paa saa maader skeer, hvor mange Studer hver Bunde aarligen kiøber eller tillegger.«

Datum Egede d. 22 Julij Anno 1716.

S. A. M. G. til Samsøe.

Denne Befaling blev thinglæst og bekendtgjort paa Øens Kirke- og Sognestævner, og man ser af Skiftebøgerne, at Paabudet blev efterlevet de følgende Aar. idet der tillægges et Par Stude paa hver Gaard — men ret længe varede det ikke, før man vendte tilbage til det gamle, og 1724 forbød Forvalteren at holde mere end 5 Heste paa hver Fjerding Jord. Thura skriver derfor ogsaa »at der paa Samsø 1758 var ca. 2200 Heste, hvoraf kun faa sælges, da Beboerne behøver de fleste til

deres Avlings Brug; thi i Stedet for at de tilforn brugte Stude til at pløje med, saa bruger de nu alle Heste, men er derfor ogsaa langt tidligere færdig med Sæd og Høst end paa andre Steder.« — Kvægets Farve var for det langt overvejende Flertals Vedkommende sort eller sortbroget. Ved at undersøge Farveangivelsen i Skiftebøgerne fra 1700—1800 kommer man til det Resultat, at over tre Fjerdedele af Kvæget var sortbroget. Resten havde alle mulige Farver som: hvid, gul, graa, rød, grimet, draget, randet, hjelmet o. s. v. Af Brattingsborgs Studebesætning 1755, der ialt var 104 Stykker, var de 73 sorthjelmede, 25 graagrime, 3 hvide og 3 røde. Gaardens 12 Køer og 1 Tyr var alle sorthjelmede. — Kvægssyge grasserede flere Gange paa Øen, og der fortælles i mange Stedsagn, hvorledes hele Byers Besætning uddøde. I Pillemark — siger Sagnet — bortreves 1745 alt Kvæg paa en Kvie nær; paa Bisgaard levnedes kun en Ko og en Stud; i Nordby stod de fleste Stalde tomme, og mange andre Byer delte samme Skæbne. Disse Sagn viser os ved deres Overdrivelse, at Sygdommen slog ned for Fode, og Thingbøger og Skiftebøger giver os ogsaa et Billede af denne Landeplage. I Langemark døde 1730 af smitsom Sygdom en Del Kvæg, skønt det blev behandlet med Medikamenter. Byen mistede ialt 50 Køer, Remplinger og Stude.³⁹⁾ Da Kvægssygen rasede paa Øen 1745 døde et meget stort Antal Kvæg i alle Byer, men Thingbogen nævner intet Tal, kun føres der en Del Stridigheder om at faa de døde Kreaturer nedgravet, da Folk nødigt vilde have med det at gøre og kaldte det »Rakkerarbejde«; men Nøden tvang Bønderne til at udføre Arbejdet. Af Skifte-

³⁹⁾ Thingbog 1730—1738 Fol. 67.

bøgerne kan man derimod se, at der de paafølgende Aar kun findes et Par Køer i hver Gaard, og om nogle af disse bemærkes det udtrykkeligt, at de har gennemgaaet Kvægsygdommen. I Aaret 1750 rasede Sygdommen atter paa Øen; paa Brattingsborg døde saaledes mellem Mortensdag og Jul 76 Stude af Besætningen, der ialt var 108 Stykker.⁴⁰⁾ Endelig rasede Kvægsygen igen 1763—64, men bortrev denne Gang ikke saa mange Kreaturer som tidligere. Hvilke Midler Folk anvendte mod Sygdommen meldes ikke, men 1730 nævnes jo »Medikamenter«. Under Kvægsygen 1745 rejste der jyske »Hestegildere« rundt paa Øen, vistnok af Tater-slægt; de medførte Kvinder og Børn og faar ikke noget godt Skudsmaal. I Aaret 1759 fik Hestegilder Poul Schou fra Jylland Bevilling til at maatte drive sin Haandtering paa Samsø, og 1795 udstedte Greven en ny Bevilling for en anden jysk Hesteskærer, Holger Friderichsen; 1799 omtales en »Kursmed« Jens Andersen i Ørby, og endelig 1830 nedsatte exam. Dyrlægge Krebs sig i Ørby.

Herskabet gæstede kun sjældent Øen; af og til opholdt det sig om Somren nogle Dage paa Brattingsborg, hvor »Herskabets Logementer« stod møblerede, dog yderst tarveligt efter den Beskrivelse, der flere Gange gives af disse Værelser, men Gaardens gamle Bindingsværksbygninger var jo heller ikke egnede til at afgive nogen herskabelig Lejlighed. Som oftest lagde Herskabet Vejen over Øen, naar det var paa andre Rejser, og Forvalteren udstedte da gærne i Forvejen Befaling om at istandsætte Landevejene. »saa det naadige Herskab kan passere dem — thi Øens Landeveje bliver i Datiden skildret som

⁴⁰⁾ Thingbog 1750—1757 Fol. 55.

ufremkommelige den meste Tid af Aaret. Som Fuldmægtig for Greven boede her en Forvalter, der blev betragtet som Øens fornemste Embedsmand, da han paa Grevens Vegne besørgede Amtmandens Forretninger. Han mødte paa Thinget, og med ham blev alle Kontrakter sluttet, og om hans Mening blev der spurgt i alle Tilfælde. Forvalteren boede fra ældste Tid paa Brattingsborg, men i Aaret 1751 blev Skovriderboligen »Ørnslund« indrettet til Forvalterbolig, og som saadan er den jo brugt til 1881. Den nuværende Godsforvalter har sin Bolig i Tranebjerg. Følgende Forvaltere har bestyret Godset paa Samsø:

- Thomas Friis* var Forvalter paa Samsø 166.—1674.
Laurids Nielsen Fogh 1674—1683.
 Var tillige »Kongl. Majestæts Tolder« paa Samsø, blev derefter Brygger i Kjøbenhavn, hvor han 1735 døde som Raadmand og Kvæsthusdirektør.
- Hans Mouridsen* 1683—1717,
 derefter Forpagter af Kallundborg Ladegaard.
- Hans Jørgensen Tanck* fik 1713 Expectancebrev paa Tjenesten, naar Hans Mouridsen døde eller godvillig oplod ham Embedet, men om han kom til at virke i Embedet er tvivlsomt; i hvert Fald har det kun været som Hans Mouridsens Medhjælper.
- Gert Niemann* 1717—1723,
 blev derefter Forpagter paa Brattingsborg og senere paa Bisgaard.
- Simon Jessen* 1723—1730,
 derefter Apotheker i Nakskov.

- Rasmus Stær* 1731—1733.
dernæst Købmand og Raadmand i Aarhus.
- Anders Nielsen Dørup* 1733—1740,
derefter Birkedommer paa Samsø til sin Død
1755.
- Thor Rud* 1740—1754.
blev Dørups Efterfølger som Birkedommer.
men døde ogsaa 1755.
- Rasmus Michelsen* 1754—1771.
blev saa Tolder paa Samsø til sin Død 1782.
- Poul Henckell* 1772—1780,
boede siden i Pillemark, hvor han ogsaa døde; to
af hans Brødre var Præster paa Samsø sam-
tidig, henholdsvis i Nordby og Tranebjerg.
- Anders Boesen* 1780—1784.
derefter Gaardejer i Besser til sin Død.
- Christian Westergaard* 1784—1786.
rejste derefter til Aarhus.
- Frederick Sann* var adjungeret Forvalter under Wester-
gaard; blev dernæst Færgemand og byggede
senere »Sannholm« og levede som Sagfører
paa Øen til sin Død 1819.
- Peder Diderich* 1786—1792.
- Johannes Friis* 1793—1808.
- Niels Juel* 1808—1815.
Var Branddirektør paa Øen til sin Død og ejede
en Gaard i Pillemark.
- Johan Fr. Em. Stahl* 1816—1820.
Blev Branddirektør og døde som saadan i
Ørby 1824.
- Jens** *Knudsen* 1820—1839.
derefter Prokurator i Sjælland og Ejer af
forskellige Gaarde s. St.

- Hans William August Kruse* 1839—1881.
 Født 8de Marts 1804. Død 10de Maj 1881
 paa Ørnslund. R. af Dnbg. Forf. af Sangen:
 »Samsø, o Samsø, du grønklædte Ø.«
- Carl Christian Garde* 1881—19 . .

I det hele taget maa man sige, at Samsingerne har haft »et mildt og naadigt Herskab,« hvad der ogsaa mange Gange vidnes i Thingbøgerne. Til Tider kunde der selvfølgelig opstaa Stridigheder, og der er ført adskillige Retssager om Tiende, Arbejdspenge, Hoveri o. a. l., men Afgifterne var taalelige og Hoveriet lempeligt. Godset var i lang Tid meget vanrøgtet, og Besidderens Evne som Følge deraf meget svag til at yde nogen Hjælp. Forvalterne fra Henckell til Stahl havde maaske nok Vilje, men manglede ganske Evne til at administrere Godset, og de maatte derfor alle forlade Bestillingen. Som et Bevis paa Herskabets Velvilje kan maaske anføres følgende Dokument blandt flere lignende; i hvert Fald har det jo sin Interesse, da det viser os det unge Mandskabs bundne Stilling ved Fødestavnen.⁴¹⁾

Jeg Frederik Christian Greve af Danneskjold og til Grevskabet Samsøe, Ridder, Hans Kongl. Mayestæts Camer-Herre, og Directeur i General Post-Amtet, gjør hermed bekiendt, at nerverende Peder Jensen Alrøe, som er barnfødt paa mit Grevskab Samsøe i Tanderup Bye i Onsberg Sogn, om sin Dimission fra min Staun haver gjort Ansøgning, og som han har Forhaabning til sin Forbedring og Velfærds Forfremmelse, saa har jeg ikke villet negte saadan hans begiering og Forlangende, men

⁴¹⁾ Thingbog 1750—1757 Fol. 327.

hannem hermed fra Staunen aldelis entlediger og be-
 afskediger, saa han maa rejse, flytte og fare, hvorhen han
 lyster og bedst eragter sit Brød og Lykke til hans Vel-
 færds ydermere befordring at vinde, uden Tiltale af mig
 og mine Arvinger eller efterkommende Grevskabets
 Possessorer, siden han nu herved fra Grevskabets Gods
 og sin Føde-Staun saaledes er dimittered. Til hvis yder-
 meere Bekræftelse Jeg denne hans Afskeed egenhændig
 haver underskrevet og med mit Grevelig Zignete besejlet.

Datum Gisselfeldt d. 16de Septembris Ao. 1755.

F. C. Danneskiold-Samsøe.

L. S.

Brattingsborg og Bisgaard blev begge i Aaret 1723
 bortforpagtede, og flere af Forpagterne sad ved Gaarden
 en lang Aarrække og tog livlig Del i alle Øens Anlig-
 gender. Som den mest bekendte af disse maa nævnes
 Morten Quistgaard, der var Forpagter af Brattingsborg
 1756—1760, hvorefter han købte nogle Herregaarde i
 Sjælland, hvis Fæstejord han med stor Dygtighed lod
 udskifte. Han var Medlem af »den store Landbokommis-
 sion« 1786, og døde som Godsejer og Justitsraad 1798.
 Til disse Forpagtere ydedes Hoveriet efter fastsatte Regler,
 saaledes at Bønderne for hver Fjerding Jord, de havde i
 Fæste, maatte til Hove pløje, saa, harve og hjemhøste
 10 Skpr. Land paa den Hovedgaard, de hørte under.
 Husmændene gjorde lidt Hoveri med Digers Oplukkelse
 om Hovmarken o. l., men gamle og svage Folk var fritagne
 derfor; for en Del af Husmændenes Vedkommende
 blev Hoveriet forandret til en Pengeafgift, der kaldtes
 »Arbejdspenge« og beløb sig til 3 ₤ aarlig for hver
 »naar Standsvenden er i nogenledes Tilstand og Næring
 — hedder det 1763 — men hvis de er i armelig Til-

stand, men dog kan arbejde, skal de i Stedet for Penge gøre Hoveri som sædvanlig ved Digers Oplukkelse om Hovmarken, men de som beviser, at de til saadant Arbejde ere for svage og skrøbelige, bør baade for Pengeafgift og Arbejde være befriede.«⁴²⁾

Den 31. Juli 1788 blev der paa Samsø Thing læst »Forordning om Staunsbaandets Løsning fra Godserne for Bondestandens Mandkiøn i Danmark, af Dato 20. Juni 1788.« — og hermed indledes den nye Tid, der bragte Bønderne bedre Vilkaar baade i materiel og aandelig Henseende. Samsingernes Arbejde i de følgende Aar, inden det gamle Aarhundrede randt ud, viser os, at der blev taget fat med Iver og Mod; ganske vist blev en Del forfejlet, men det faar tjene Datidens Bønder til Undskyldning, at det altid er lettere bagefter at sige, hvordan man skulde have gjort, end netop i selve Øjeblikket at gøre det rette.

Udskiftningens Tid og Aarene derefter: »Kun de, der levede paa den Tid, kan forestille sig det Røre, som der var i Byerne baade blandt Bønder og Husmænd før Udskiftningen endelig gik for sig,« skriver P. Michelsen, og

⁴²⁾ Thingbog 1757—1776. Fol. 218. Denne Dom blev afsagt paa Samsø Thing af Birkedommer *Hans Christian Lips*, der beklædte Embedet fra 1756—1777. Han beboede en Gaard i Tanderup og var en meget dygtig Landmand, der endogsaa flere Gange fik Landhusholdningsselskabets Belønninger, saaledes ^{29/1} 1773 en Præmie paa 50 Rdlr. for den største Mængde Pil og Karbaand, og Selskabets større Sølvmedaille »for hans udmærkede Flid og Duelighed i nyttige Anlæg Samsøs Indbyggere til Exempel.« I Følge Traditionen indførte Birkedommer Lips Kartofflen paa Samsø. — Se: Kjøbenhavns Adressekontors Efterretninger Nr. 76. Aarg. 1773.

man faar af Thingbogen ogsaa Indtryk af, at de nye og ukendte Forhold, som man var i Færd med at gaa over til, satte Sindene i heftig Bevægelse og gav Anledning til mangen Ordstrid. Allerede 1783 var Udskiftningen paa Samsø begyndt; i dette Aar fik nemlig Ørby, Tandrup, Selsinggaard og Wadstrup deres Marker taxerede og udskiftede af Fællesskabet; men saa blev Sagen stillet i Bero — uvist af hvilken Grund — thi jeg har intet fundet til Oplysning derom, og først 10 Aar efter tog man igen fat, idet Pillemark, Alstrup og Stauns 1793 lod deres Marker udskifte. Nu fulgte alle de andre Byer Exemplet i de følgende Aar; 1797 Nordby og Morup, og som den sidste kom Agerup 1798. Men Udskiftningen var — vidner Prof. Gr. Begtrup 1808 — helt maadelig, og Grunden hertil var, at Bønderne som Selvejere af deres Bygninger i Byerne ikke vilde flytte disse ud, men saa til Gengæld maatte tage deres Marker paa flere Steder eller i en lang, smal Strimmel fra Byen til Markskellet. Før en Byes Udskiftning gik for sig, blev der ved mange Sammenkomster af Bymændene talt for og imod Sagen; den 15. Septbr. 1793 var Tranebjerg Bymænd samlede, og tillige var Birkedommer Astrup og Forvalter Friis kommen til Stede for at drøfte Byens Udskiftning. Ved Forhandlingen om deres Markhandel opstod der Strid, og man delte sig i to Partier, hvoraf Birkedommeren holdt med det ene, og Forvalteren med det andet. I Stridens Hede fór Forvalteren ind paa Birkedommeren, gav ham et Par Øredask og smed ham baglænds ud af Døren, saa Parykken fløj af ham og han selv rullede hen ad Stenbroen og fik en Næsestyver saa Blodet løb »ret som det kunde være ud af en Tappe.« siger Thingbogen.⁴³⁾

⁴³⁾ Thingbog 1793—1809 fol. 4.

Som man ser, kunde Forhandlingerne bringe Blodet i Kog; men omsider blev man jo færdig i alle Byer, og hver Mand kunde nu prøve sine Kræfter som han lystede uden at være hindret af en fælles Vedtægt. A. Petersen har i sine Samlinger en Afskrift af Udskiftningsplanen for Pillemark 1793, hvilken med egne Ord bedst kan vise os den hele Fremgangsmaade.

Plan

*Hvorefter Pillemarks Jorder udskiftedes
af Fællesskabet 1793.*

Efter det højgrevelige Herskabs naadigste Resolution, bliver Hartkornet lignet saaledes, at til hver Fjerding bliver ligemeget. Pillemark Byes Hartkorn, Birkedommer Astrups Hartkorn iberegnet, er 81 Tdr. 7 Skpr. 2 Fjdkr. $1\frac{1}{2}$ Alb. Naar Tyrejordens Hartkorn 3 Skp. 2 Fjdkr. 2 Alb. fradrages, og det øvrige lignedes, bliver til 2 Fjerdinger 5 Td. 2 Skp. $2\frac{31}{32}$ Alb. — til $1\frac{1}{2}$ Fjerding 3 Td. 6 Skp. 2 Fjdk. $\frac{93}{128}$ Alb. — og til 1 Fjerding 2 Td. 4 Skp. 1 Fjdk. og $1\frac{31}{64}$ Alb. Hartkorn. — Til en Fællesdrift udlægges Fogedmarken, Vibe-, Nord- og Bregensbjerg Løkken, Vesten Hvidmoseager og vesten for Stengaardsager, samt Tuemoseagre, saa at det gamle Dige, som nu er imellem Fogedmarken og de øvrige Jorder, østeh for Vester-Gaastigaard, skal være Skelfolden og Indermarken indtil det nordvestlige Hjørne af Nørre-Gaastigaard, hvorfra i lige Linje afsattes lidt sønden for det sydvestlige Hjørne af Lerkærager og derfra i lige Linje i Nord til Tanderup Skel vesten for Agrene. Udi den fælles Drift græsses de Kreaturer, som er bestemte til Husmændene, og hvad flere Kreaturer, som efter Taxation kunne græsse af de indsatte, enhver Gaardmand

beregnet efter Fjerdings, Birkedommeren mediberegnet, og Tyrejorden efter sit Hartkorn. — De øvrige Pillemark-Jorder, Ager og Eng, samt Birkedommer Astrups Jorder, som ham forhen var tillagt, og som efter hans Begæring er taget med under bemeldte Pillemark Jorders Udskiftning, deles og udskiftes som følger:

No. 1. *Birkedommer Jens Astrups Hartkorn*, $1\frac{1}{2}$ Fjerdings, tillægges de Jorder, som han forhen har haft, og hvad mere han efter Maal og Taxation kan tilkomme, udlægges ham for vestre Ende af hans Mark, og sønder og nørre Daalykke.

No. 2. *Morten Skomagers Hartkorn*, 1 Fjerdings, tager sin Lod vesten en Linje fra det sydvest Hjørne af store Buelykke, og i Nord ungefær efter Vejen til Selsinggaard. Skellinjen for sydvest Siden begynder noget Vesten for det nordøstlige og yderste Hjørne af Haugegaarden ved vester Toft og drages i lige Linje ungefær efter Skadekær, og skal denne Lod ikke gaa længere i Vester end til den store Bugt ved Skellet paa Ærtebjerg, hvorfra Linien igen drages i Sønder.

No. 3. *Friderick Simonsens (Kokandschys) Hartkorn*, $1\frac{1}{2}$ Fjerdings, tillægges sin Lod sønden for sidstmeldte Skillevej og i Vester langs med Tanderup Skel ned til Fællesdriften. For Søndersiden begynder Skellinjen ungefær 75 Favne langs Haugediget, Sønden for det nordvest Skel, hvorfra Skellet i lige Linje drages i Nordvest ud til Fællesdriften, saaledes at der Norden for samme kan blive saa meget, som han efter Maal og Taxation kan tilkomme.

Saaledes fortsættes ved hver Gaard, hvilket dog her udelades:

No. 4. *Morten Skippers Hartkorn*, $1\frac{1}{2}$ Fjerdings.

No. 5. *Rasmus Bødkers Hartkorn*, $1\frac{1}{2}$ Fjerdings.

No. 6. *Jens Sørensens Hartkorn*, $1\frac{1}{2}$ Fjerdings.

- No. 7. *Jens Willumsens Enkes Hartkorn*, 1 Fjerding.
 No. 8. *Ole Bryders Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.
 No. 9. *Søren Rugaards Enkes Hartkorn*, 1 Fjerding.
 No. 10. *Jens Spinders Hartkorn*. 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.

De øvrige Beboere tildeles deres Jorder i tvende Lodder. Til den indre Lod udlægges hvad som er Norden Haarmark Mose og Dyrbjerg Bakke, 5 à 6 Favnes Brede undtagen, og i Øster til en Linje, som ungefær efter det nordvest Hjørne af Dyrbjerg drages i lige Linje over Oxe Mosen og efter sydøst Hjørnet af Engen i Skidentok, Sønden for og Østen om Hav Korns Mose og længere i Nord til ungefær Østen for Hjørnet af Skellet ved Ærtebjergs Holmtokker, hvorfra det igen drages i Vester til forbemeldte Hjørne. Hvad som da er Vesten for dette Skel, som løber i Sønder og Nord, nemlig til Morten Skomagers Lod og til Byen, samt til Jens Spinders Lod, deraf udlægges til Tyrejordens Hartkorn saameget, der efter Maal og Taxation, kan tilkomme. Af det øvrige tildeles efter Taxation enhver ligemeget efter Fjerdinger, som udlægges saaledes som følger:

- No. 11. *Søren Erichsens Hartkorn*. 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.
 No. 12. *Ole Nielsens Hartkorn*, 2 Fjerdinger.
 No. 13. *Jørgen Mahlers Hartkorn*. 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.
 No. 14. *Morten Klejses Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.
 No. 15. *Jacob Snedkers Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.
 No. 16. *Morten Snedkers Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerding.

No. 17. *Tyrejorden* udlægges Sønden for sidstmeldte Skel og bliver det øvrige af Tofterne ved Byen tillagt samme, samt det lidet, som er indelukt til Friderick Simonsens Have. Resten af det søndre Skel begynder ved det nordøst Hjørne af den østre og nordre Have og drages i lige Linje til Skellet for Inderlodderne.

- No. 18. *Espen Nielsens Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerdings.
 No. 19. *Niels Laboes Hartkorn*, 1 Fjerdings.
 No. 20. *Jørgen Skippers Hartkorn*, 2 Fjerdings.
 No. 21. *Klemmen Rugaards Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerdings.
 No. 22. *Jens Friers Hartkorn*, 1 $\frac{1}{2}$ Fjerdings.
 No. 23. *Hendrik Erichsens Hartkorn*, 1 Fjerdings.

De yderste Lodder tages saaledes at alle Skellinjer bliver lige Linjer og løber ungefær i Øster og Vester. Søren Erichsen tager den nordligste Del ved Tranebjærg Skel . . . Ole Nielsen tager saa Lod næst ved; derefter Jørgen Mahler, saa Morten Klejs o. s. v. o. s. v. . . .

Følgende Veje skulle herefter finde Sted, og de udlægges med 12 Alens Bredde. De blive, hvor de nu ere, med mindre nogen bekvemt kunne lægges mellem tvende Lodder. Vejen fra Pillemark til Selsinggaard og Tanderup, til Tranebjærg, til Brundby, til Permelille og til Haar-mark. Vejen fra Tranebjærg til Brundby og fra Brundby til Permelille. Endvidere hermed indbefattet den Vej, som løber ind ved Morten Klejses, samt ved Jens Wil-lumsens Enkes Gaard og Søndens om Byen til Ledet ved Hendrik Erichsens. Til Kirkesti til Koldby og Vejen til Haar-mark Mose udlægges 6 Alen. Til Kirkesti til Trane-bjærg 3 Alen. Til Vej fra Søren Erichsens Inderlod til hans Yderlod 4 Alen. Til en Drift til Fællesgræsningen udlægges 24 Alen i Bredden . . . Vejen til Tranemose og til Havet bliver som den forhen har været . . . Vejen over Bobjærg og de vestre Tofter bliver ikke mere, da samme anses for ufor-nøden. De 2de Møllepladser bliver, hvor de nu er afpælede og tilhører ikke den Lod, hvoraf de omgives. Vejene til de bemeldte Møller bliver hvor de nu er og godtgøres med 4 Alen Bredde. Til en *fælles Ler- og Sandgrav* udlægges det, som nu er gravet udi og desuden ved den vestre Ende af samme 2 Skpr.

Land. Til at lægge Tørv paa ved Tørvemosen udlægges 13—15 Favne i Bredden og enhver tildeles saa meget af bemeldte Læggeplads, som falder lige for hans Tørvelod, hvilket dog afkortes i hans Agerlod . . . Til *Vands Afledning fra Moser og Enge* forbliver alle Render, som forhen har været, da samme ikke er beregnede til Lodderne, hvori de ligge. Til Renden fra Oxemose og Eskemose er udlagt 8 Alen i Bredden, den gamle Rende iberegnet. Til *Thingplads og Thinghus* udlægges ungefær paa samme Sted, som det forhen har været, 2 Skpr. Land. *Tørvemoserne og Tørvejorden* deles saaledes . . . (de forskellige Skifter betegnes ved Navn og Maal). Til *fælles Vandsteder* udlægges Asmusdam, Vandstedet norden Morten Snekkers og Vandstedet østen Jørgen Malers . . . De af Pille⚡ Beboere, som hører til Tranebjærg Kirkesogn udlægger til Brundby Skole saa meget Jord som de i Forhold til de øvrige Beboere, som høre til samme Skole, kan tilkomme, og dette udlægges af Kors-Røgels Fællede næst ved Brundby Mark . . . Samtlige Pillemark Beboere blev enige om, for ikke at fornærme dem, som have Tørvejord udi deres Lodder, at de alle udi forestaaende Foraar skære Tørv udi Vestre Tranemose, enhver udi den Lod, som bliver hans Del. For det øvrige bliver Pillemark Byemænd udi Fællesskab indtil hvad, som allerede er saæet eller bliver saæet i dette Foraar, er indhøstet, efter hvilken Tid da *al Fællesskab ganske skal ophøre og enhver tiltræde sin tildelte Lod.*

Pille⚡ 4. Marts 1793.

Skibsted.

Imod denne Plan har vi, Pillemarks Beboere og Jordbrugere, ikke noget at indvende, men er alle hermed fornøjede, tilstaar:

Pille⚡ d. 4. Marts 1793.

I. A. Astrup. Jørgen Rasmussen. Rasmus Nielsen. Morten Skipper. Friderich Simonsen. Morten Skomager. Ole Nielsen. Jørgen Mahler. Morten Klejs. Jacob Snedker. Morten Snedker. Jens Willumsens Enke mødte ikke, og hendes Laugværge Ole Nielsen vilde ej underskrive. Espen Nielsen. Jens Søndergaard. Jørgen Skipper. Klemen Rugaard. Jens Frier. Hendrick Erichsen. Christen Rugaard. Jens Spinder. Ole Andersen. Søren Erichsen.

At denne Copie er ligelydende med Originalens Plan tilstaar

Skibsted.

I Aaret 1793 den 11. Juni var forsamlede i Pilleff Skole Hr. Forvalter Friis, Landmaaler Skibsted og samtlige Bymænd i Pilleff, fordi bemeldte Pilleff Jorder nu efter foranstaaende Plan er udskiftet, og Lodderne tydelig afsatte og afpælede, at forespørge om samtlige Bymænd ere fornøjede med deres Lodder, saavel i Agerlandet som i Tørvejorden.

Alle erklærede sig fornøjet med de afsatte Lodder og underskrev herpaa.

[Alle ovenstaaende Navne].

I Aaret 1789 blev Forpagtningen af Brattingsborg fra 1. Maj 1790 tilbudt Bønderne, »da det høje Herskab helst ønsker at kunne overdrage Godsets Bønder. Landets Indvaanere, samme, saa bekendtgøres sligt herved, paa det, at naar der var Interessentere nok, de da kunde melde sig og forhandle derom.«⁴⁴⁾ Der maa imidlertid ikke have været Interessenter nok, thi Gaarden blev forpagtet af en

⁴⁴⁾ Thingbog 1786—1793 Fol. 405.

Cancelliraad Jens Bing. I Aaret 1797 fik Greven kongelig Tilladelse til at maatte afhænde Bøndergodset, og han tilbød saa Samsingerne deres Jord til Købs, men ikke mange Bønder modtog Tilbudet, skønt Vilkaarene var gode, enten man nu var bange for Udgiften eller nærede andre Betæneligheder ved Sagen. Jørgen Sørensen meddeler nogle Smaatræk, der ved mundtlig Beretning er overleveret, om Folks Betæneligheder ved Tilbudet. I Stauns boede Vinteren 97—98 en Skibskaptajn, hvis Skib laa i Vinterhavn ved Langøre; han hørte ofte paa Bøndernes Samtaler og deres Betæneligheder ved at indlade sig paa Købet af Frygt for ikke at kunne svare Afgiften. En Dag lod saa Kaptajnen Bønderne vide, at hvis de ikke købte deres Fæstjord nu, saa købte han den. Det hjalp; alle Stauns Bønder købte deres Jord strax. Erich Kjær i Agerup kunde for en graaskimlet Hingst have købt Agerup Marker, men blev fraraadet at indlade sig paa Handelen. Rasmus Sørensen Farver i Tanderup vilde købe sin Jord, ja havde endog i Sinde, da han var en rig Mand, at købe hele Tanderup og Selsinggaard Marker. Han var i Tøjet, og Hesten var sadlet, saa han kunde ride til Forvalteren og ordne Handelen, men da blev han omringet af By-mændene, der indstændig bad ham om at lade være og ikke bringe dem i Ulykke . . . Saa vidt nogle af disse Sagn, som paa deres Maade lader os se Folks Betæneligheder. — Nogle Bønder indlod sig som sagt paa Købet, og den 16. Septbr. 1800 blev der udstedt 17 Skøder paa det første Selvejendom paa Samsø, for hvilket Prisen var 250 Rdlr. pr. Td. Hartkorn.⁴⁵⁾ Af disse 17 Gaarde laa 4 i Stauns, 1 i Onsbjærg, 4 i Langemark og 8 i Besser. Købesummen fik Lov til at indestaa i Gaarden mod en

⁴⁵⁾ Thingbog 1793—1809 Fol. 366.

aarlig Rente af 4⁰/₁₀, uopsigelig fra Grevskabets Side, og Prisen androg f. Ex. for en Gaard i Stauns 1122 Rdl. 7 β, for en i Lange 1796 Rdl. 3 ƒ 1 β, for en i Besser 1451 Rdl. 3 ƒ 6 β o. s. v. — — — Den 11. Juni 1802 fik Captain Jens Stougaard von Petersen Skøde paa Wadstrupgaards tilliggende Jorder bestaaende af 9 Tdr. 7 Skpr. 2 Fjdk. Hartkorn med Tiender. Jagt og Fiskeri for Købesum 2881 Rdlr. 5 ƒ 4 β⁴⁶⁾, og samme Dag blev der udstedt Skøder paa 3 Gaarde i Besser paa samme Betingelser som for dem i Aaret 1800, og hermed blev saa Salget standset; idet en Højesteretsdom, som blev afsagt 14. Novbr. 1799 havde givet Greven samme Rettighed over Øens Fæstegods som andre Godsejere efter Loven, uanset at Bønderne paa Samsø var Selvejere af deres Gaarde. — Samsøs Landbrug faar af Professor Begtrup følgende Omtale i Aaret 1808⁴⁷⁾: »Samsingerne inddele deres Jorder i 8 Dele. Den lerede Jord drives med 6 Aars Brug og 2 Aars Hvile, nogle lader den hvile i 3 Aar. Den sandede Jord drives i 5 Aar og hviler i 3 Aar. Enkelte Stykker Jord drives bestandig uden Hvile. Der gives Jorder ved Gaardene, som have baaret i 30 Aar bestandig Byg uden Afvexling med anden Sæd. Den herskende Sædfølge er: 1ste Aar Byg, Bygstubben gødes og besaas med Rug, derefter Byg, saa Ærter, atter Byg, derpaa Havre med Kløver, og den hviler sædvanligen i 2 Aar med Kløver, hos nogle i 3 Aar og hos enkelte Mænd kun i et Aar paa visse udmærkede Marker. Nogle have begyndt med 3 Aars Drift og 2 Aars Hvile, og Marken er da inddelt i 10 Dele til dobbelt Drift.

⁴⁶⁾ Thingbog 1793—1809 Fol. 429.

⁴⁷⁾ Gr. Begtrup: Agerdyrkningsens Tilstand i Danmark 1808. 5te Bind.

Bonden besaar af sin Jord de $\frac{6}{8}$; han brakker ikke, men han renser sin Jord med Ærter og udlægger den bestandig med Kløver. Der saas meget tykt; af Rug, Ærter og Byg en Skæppe i 1000 □ Alen og vel tykkere; det er 14 Skpr. paa en Tønde Land geom. Maal. Man angiver til Forsvar for den tykke Udsæd, at Sæden kan kvæle Ukrudtet og give sig selv Ly i Vaaren for de strenge Vinde. Man høster i Almindelighed kun 4—5 Fold efter Udsæden og yderst sjældent 8 Fold; men efter saa stærk en Drift, saa liden Hvile og saa tyk en Udsæd, er det godt avlet! Samsingerne behandle deres Jord med megen Flid, de pløje ofte og net. Jorden trepløjes til Byg og med smalle Furer, som er kun 6 Tommer brede, og den harves overmaade fint. Sæden saas tidligere end i Jylland; i de første Dage af Maj saas Bygget, derfor er deres Høst og tidligere. Til Gødningens Formerelse betjener man sig i Nordby Sogn af Kløvertangen, der i Mængde opskylles paa Strandbredden; hver Gaardmand opkører 50—100 Læs Tang aarlig. Tangen strøs paa Stenbroen i Gaarden og udenfor Porten, hvor der falder Kørsel, at den kan blive kort, og derpaa blandes den med Gødningen. I de øvrige Sogne er Tangkørsel ikke saa almindelig. Kløveren saas for det meste i Avner og lykkes fortrinlig godt. At mergle har Pastor Hammer i Koldby begyndt med, og i Somren 1807 opkørt 400 Læs. At brakke til Vintersæd bruges paa Brattingsborg og Bisgaard og var meget at anbefale her paa Landet, da Sæden er i høj Grad fuld af Hejre, Klinte, Agerkaal, Knop, Skrad og Brombær m. m. Da Sæden saas tykt, saas paa en Gaard omtrent lige saa mange Tdr. Sæd, som den har Tdr. Land geom. Maal. Har en Gaard af Agerjord 70 Td. Land geom., saas aarlig 12 Td. Rug, 36 Tdr. Byg, 12 Td. Ærter og Vikker og 10—12 Tdr.

Havre. Disse 72 Tdr. Sæd saas paa 54 Tdr. Land, og 18 Td. Land bliver lagt til Græsning og Hø. Paa en sliq Gaard holdes 10 Heste, 8 Køer, 6—8 Unghøveder og 12—16 Faar, 2 Faar i hvert Tøjr. Køerne holdes inde til Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni. De Køer, som ej have kælvet, holdes inde til ind i Juli Maaned, ligeledes holdes Hestene inde af mange. Derved spares Græsningen og Gødningen vindes. For Ungkvæget lejes Græsning hos Forpagterne eller de Bønder, som have Græsning i Bakkerne, og der gives 1 Rdl. for en Aaring, 2 Rdl. for en Toaring og 3 Rdl. for et fuldvoxent Hoved i Græspenge. Til nærmere Oplysning om Landets Jordbrug skal anføres tvende Expl. paa Landmænd, som dyrker deres Jord paa Landets sædvanlige Maade, men passer deres Avl vel, og derfor have en god Indtægt af samme. [Nordby og Tranebjærg Præstegaardes Avl beskrives; vi nøjes her med at anføre den sidste, som den Gang ejedes af Præsten Johan Fredrik Henckell, der var Præst i Tranebjærg 1782—1818].

Tranebjærg Præstegaard. God muldleret Jord. Præstens Lod er paa 134 Tdr. Land geom. Maal, Ager og Eng. særdeles god Jord, der drives efter Landets Skik, nemlig med 6 Aars Brug og 3 Aars Hvile. Besætningen er 12 Heste og 18 Køer, det fornødne af Ungkvæg og Faar. Den aarlige Udsæd er omtrent 14 Tdr. Vintersæd, 50 Td. Byg, 12—14 Tdr. Ærter og 16—20 Tdr. Havre. Af Kløversæd og Hø avles i et Middelaar 60 Læs. Tranebjærg Sogns tiendeydende Hartkorn er 326 Tdr. og det bedste paa Landet. Vinterhvede er ej omtalt, da deraf først i de senere Aar er saæet et Par Tønder. Man ser af hosstaaende Exempel Forskellen paa Aarene.

Kornvarerne paa Samsø ere meget gode, men maa harpes vel, da de ere meget skidne, i Særdeleshed megen

Beregning over Præstegaardens Avl i Tranebærg fra Udskiftningen 1793.

Aar	Rug			Byg			Ærter			Havre		Hø	Kornvar.
	Udsæd		Op- maalt	Udsæd		Op- maalt	Udsæd		Læs	Traver	Læs		
	Td.	Skp.		Td.	Skp.		Td.	Skp.				Td.	Skp.
1794	15	2	95	52	374	257	14	6	52	21	132	30	410
1795	15	118	85	54	400	264	19	2	66	24	160	28	452
1796	16	4	148	54	533	229	18	2	90	18	136	51	475
1797	16	3	139	61	569	288	16	5	74	18	164	111	420
1798	16	3	117	53	385	251	20	2	69	22	116	76	467
1799	14	5	117	52	455	295	18	2	86	18	126	66	510
1800	15	4	136	51	450	285	13	3	105	21	150	95	491
1801	14	6	90	47	509	242	12	1	85	21	129	65	470
1802	11	6	104	48	450	229	13	4	86	17	122	68	415
1803	14	136	69	45	430	232	12	6	83	16	130	63	484
1804	14	2	124	48	358	180	11	6	63	19	140	60	362
1805	15	2	200	49	600	205	14	2	68	18	143	65	390
1806	11	6	63	53	401	259 ^{1/2}	13	3	67	17	120	62	502

Hejre i Rugen. Af Vinterhvæde saas noget hos Forpagterne og af Personer udenfor Bondestanden. Af Vaarhvæde saas lidt til eget Brug af Bønderne. Af østersøisk Rug fra Danzig ere nogle Tønder saaede hos Forpagteren paa Bisgaard i Aaret 1806; den stod ypperligt, var længere i Vippen og paa Straaet end den danske Rug. Af Byg saas mest, det er sædvanligt dansk Byg. Præsten Hr. Hammer i Koldby saar flere Tønder af det toradede Himmelkorn, som er den bedste af alle Bygsorter. Risbyg findes ogsaa her paa Landet. Byg er Hovedsæden paa Samsø, det er temmelig vægtigt og tyndskallet og anses derfor ligesaa godt som det bedste Sjællandske. Af gule Ærter saas en stor Mængde, af Vikker en Del. Af Havre ej mere end til eget Forbrug og i Forhold til de øvrige Sædarter mindre end andetsteds. Af Hør saar hver Mand et Par Skæpper, enkelte 4—6 Skp. Hørren saas i Grøn-jord efter én Plovfure og luges ikke. Af Hamp, Sennop og Kommen saas noget. En Frugttræhave, hvori findes noget Grønkaal, men faa Kartofler, er til enhver Bondegaard.

Af Heste holdes en stor Mængde; man kan i det mindste regne $1\frac{1}{2}$ Hest paa hver Td. Hartkorn; det er ikke formedelst Hoveriet, men fordi alt Arbejde med Pløjning og Høst drives med usædvanlig megen Kraft og Ilfærdighed her. Pløjes til Byg, som er Hovedsæden her paa Øen, da lægges med én Plov med 4 Heste tre Td. Bygland om Dagen. Der pløjes uden Hvile fra Klokken 4 om Morgenen til Klokken 9 om Aftenen. Ploven hviler aldrig, men man skifter Heste fire Gange om Dagen, og et Bed varer 4 Timer. Paa denne Maade kan en Mand efter 2 Plove saa i 2 Dage 12 Tdr. Byg. Køresvenden har det strængest; thi han maa løbe, og er det ikke en stor Dreng, som kan udholde det, maa han ride.

da Hestene gaa bestandig i stærkt Skridt for Ploven. . . I Høsttiden er Skyndingen lige saa stor. Med enhver Mejer følger en Optager og en Rivesvend, og hvor der er 3 Mejere, da desuden én, som sætter Kærvene ind.

I enhver Bondegaard er der i det mindste 3 Loer med Porte, som under Agningen staa aabne og der køres Læssene ind. Kærvene kan paa begge Sider i Hast stakkes af. Vogn og Heste rykkes igen ud for ny Hentning og under bestandig Trav . . . Fodringsmaaden er god og usædvanlig. Hele Vinteren, saalænge Tærskningen varer, fodres hos Bonden 4 à 6 af de bedste Heste med smaat Foder, som Tærskeren ryster af Kærven førend den lægges for Plejlen. De øvrige Heste nøjes i den Tid for det meste med Halm. Naar Tærskningen hører op, da fodres med Hælmtter, hvilke Tærskeren paa hver Lo, hvoraf Bonden sædvanlig har 3 til 4, saaledes daglig maa samle. Han tager Overfejningen, noget Smaafoder og et Par græssede Kærve, finskærer alt, lægger det i et Afelukke, hvoraf der findes ét ved hver Lo, hvor det da efterhaanden trædes sammen og bliver liggende urørt indtil Foraaret, da Foderkarlen herfra daglig henter det fornødne til Hestene, hvilke deraf finde Foder 10—11 Uger. Med dette præparerede og fasttraadte Foder i Hælmtbingen, hvori er nogen Kærne, som beholder sin Kraft og ej kan skæres af Utøj, fodres mod Foraaret, i Pløjetiden og indtil Hestene kommer paa Græs, som er meget sildig, hos mange først ind i Juli Maaned. Først paa Vinteren fodres ogsaa med Kløver og fin Ærtehalm. . . . *Hestene* er ikke af stor Væxt og er urene af Ben, hvilket kunde afhjælpes med gode Stutterihingste, da ingen i Særdeleshed holde Hingst og beflitte sig paa den Ting. Der burde være én Hingst i hvert Sogn . . . Pastor Hammer i Koldby har beflittet sig paa en smuk

Skimmelrace. *Hornkvæget* er af en bekendt god Art som Malkekvæg betragtet. Det er dybt i Kroppen, fordi det gives om Vinteren daglig 2de Gange Balle 3: en Portion af Klid, Avner og Hakkelse vædet med Vand. De Køer, som ej har kælvet, holdes inde til ind i Juli Maaned, til Kløveren er slaæet. Der strøes ikke under Køerne om Vinteren, men der holdes rent. Kalve fedes ikke til Salg, da der ingen Afsætning er paa dem. *Smørret* er formedelst den gode Græsning, meget godt og i høj Pris; det koster om Efteraaret 20—24 β pr. ₤. Landets *Sødmælksoste* ere fortrinlig gode og betales med 14 β pr ₤. Af Smør og Ost udføres lidet. Af Køer udføres til Sjælland henved 300 Stkr. om Aaret, den gangbare Pris er paa Øen 18—24 Rdl. for en Ko paa 6—8 Aar. Køerne malke godt her paa Landet, de give sædvanligen 6 Kander Mælk daglig i Forsommeren, mange giver 9, enkelte 12—14 Kander. Af Stude have Bønderne i Nordby Sogn nogle To-Trearinger; de købes af Forpagterne, som græsse og fodre dem og derpaa afsætte dem til Sjælland. *Faarearten* er forbedret ved langhalede Faar fra Sjælland, Fyn og Jylland, især ved den gode Art fra Løvenborg i Sjælland, som Forvalter Friis har bragt til Øen og videre udbredt. Af *Svin* holdes kun faa og blot til eget Husbrug. Arten er den Sjællandske eller den Jyske fra Skovengen; et overfødt Svin kan veje 8—10 L₤ og fedes med 2 Tdr. Ærter. *Gæs* haves i Mængde, 12—16 Stkr. i hver Gaard, og derover, *Ænder* ligeledes, enkelte Bønder have *Kalkuner* til eget Brug, og af *Duer* holde alle en Mængde. Den Samsingske Bonde har mange Fjer-Kreaturer, og han sælger intet deraf, da det anses for en Skam, men fortærer det selv. Samme Tænkemaade har Husmanden, og spørger man om Aarsagen, anføres, at de ej kan undvære sligt for Fjerenes Skyld.

I Indfæstning svares af en Bondegaards Jorder efter dens Godhed og Størrelse fra 80—100—200 Rdl. Hoveriet er meget lempeligt, da Godset bestaar af henved 300 Bøndergaarde, og disse kun have at drive 2 Gaarde, Brattingsborg med 9 Marker paa 27 Tdr. hver, og Bisgaard med 9 Marker paa $23\frac{1}{2}$ Td. Land. Desuden maa Forpagterne forrette meget Arbejde selv. For at tærskere de befriede mod at svare visse Tærskpenge. Anslaaes Hoveriet til Penge à 4 ŷ for en Spanddag og 1 ŷ for en Gangdag, skal dette kunne udgøre 6 Rdl. pr. Td. Hartkorn; men Bønderne vilde næppe vurdere deres Hoveri til 3 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Deres Landgilde er ansat til Byg og er ikke engang 1 Td. Byg af Td. Hartkorn. For de to Parter af Korntienden, Kongens og Kirkens, svares til Herskabet omtrent 1 Td. Byg af Td. Hartk. for hver Part. Grevskabet har 464 Husmænd; disse svarer i Arbejdspenge som en Grundskat 1 Rdl. pr. Hus aarlig, men i Nordby Sogn kun 4 ŷ , og videre have de ej at svare til Herskabet. Husmændene eje selv deres Huse, Grunden, Havepladsen og undertiden smaa Vænger, som kaldes Grønnegaarde. Hvor Husmændene have Jord i Marken, svare de til Gaardfæsterne en vis Pengeafgift af Jorden efter frivillig Forening, dog med Herskabets Samtykke. Saaledes har i Onsbjærg Gaardmændene udlagt et Stykke sandet Udmarksjord paa over 100 Td. Land til Husmændene mod en aarlig Afgift af 90 Rdl.; i Brundby er udlagt et Stykke Jord, omtr. 12 Skpr. Land geom. Maal til hver Husmand, hvoraf der svares 16 ŷ til Gaardbeboerne. I Ørby er udlagt til hvert Hus 1 Td. Land, hvoraf svares 8 ŷ . I Pille ŷ er udlagt til hvert Hus et Stykke Jord, som anses for tilstrækkeligt til Græsning for 4 Faar eller en Ko, hvorfor Husmanden betaler til Gaardmanden aarlig 40 β . —

Bønderne deler deres Jorder i Fjerdinger, halve Fjerdinger og Ottinger. Efter denne Inddeling nævnes Bønderne paa Landet to Fjerdingsmænd, halvanden Fjerdingsmænd o. s. v. Efter denne gamle Inddeling i Fjerdinger og Ottinger ere de 4 søndre Sogne, som staa for 982 Td. Hartkorn, ansatte for $371\frac{1}{4}$ Fjerding; men Nordby Sogn, hvis Hartkorn er 149 Tdr., er ansat for $113\frac{1}{8}$ Otting. Et Par Explr. vil give Oplysning om Bøndergaardenes Ansættelse til Hartkorn og Fjerdinger.

	Hartkorn				Fjerdinger Jord
	Td.	Sk.	Fj.	Alb.	
En Gd. i Traneb. By	7	3	3	1	2
en do.	5	7	3	2	$1\frac{1}{2}$
En Gd. i Brundby	3	7	3	2	$1\frac{1}{2}$
en do.	5	2	2	»	2
En Gaard i Ørby	4	»	1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$
en do.	2	5	2	$\frac{5}{6}$	1

Man ser heraf, hvor højst ulige den Ansættelse er, og at den tjener blot til at betegne Gaardens Størrelse. Den Samsø-Bonde anfører i daglig Tale bestandig sin Gaard efter Fjerdinger og Ottinger, og derefter fæster han. Han siger: Jeg har fæstet 2 Fjerdinger Jord — men ikke saa og saa mange Tønder Hartkorn.«

Saavidt Begrup, hvis Skrift indeholder mange flere interessante Meddelelser om Tilstanden paa Samsø ved forrige Aarhundredeskifte. — Krigen 1807—14 virkede hæmmende paa Samsøs Landbrug og voldte stadig Af-

bræk i Jordens Dyrkning, da det meste af Øens Mandskab blev indskrevet i »Samsø-Landeværn« og maatte gøre Vagttjeneste og møde til Exercits. Ligeledes var der i alle Gaarde Indkvartering af fremmede Soldater, jyske og fynske Tropper, som var oversendt til Øens Forsvar, da man frygtede for fjendtligt Overfald, og Handelen og Skibsfarten hindredes ved at Øens Skuder udtoges til Krigsbrug som Transportfartøjer. — I syv Aar var Samsø som en lille Fæstning, og da endelig Budskabet om Fredslutningen kom, følte man det som en Befrielse, og strax da Kommandanten, Kammerherre Moltke, den 31. August 1814 nedlagde Kommandoen og drog bort, begyndte man af alle Kræfter at udslette Krigens Spor og bringe de gamle Forhold i Lave — men saa kom Følgerne af Statsbankerotten, og Landets fortvivlede Pengevæsen fortsatte nu Besværlighederne i mange Aar, saa baade Tyverne og Trediverne var haarde Tider for Bønderne. Godsforvalter Knudsen faar det Lov, at han af alle Kræfter søgte at gavne Øens Landbrug i disse trange Tider, og Pastor Hansteen i Tranebjærg vidner følgende om ham ⁴⁸⁾: »I de uheldige Aar, da Kornpriserne var meget lave, og Kornets Afsætning til andre Steder end til Norge næsten var umulig, fordi de danske Kornvarer var kommen i Miskredit, forsøgte Knudsen til Gavn for Landmændene paa Samsø at forskaffe de Samsøeske Kornvarer et bedre Marked ved at paatage sig at besørge gode Kornvarer solgte ved Handelshuse i Kjøbenhavn efter Vægt, og han vedblev i flere Aar med saadan Kraft og Iver at virke for denne gode Sag, at navnlig Samsø-Byg blev baade i Kjøbenhavn og Hamborg, solgt til de højeste Priser som det bedste Byg i Danmark.« — —

⁴⁸⁾ Thingbog 1840—1848 Fol. 388.

Endelig lysnede det igen for Landbruget, og man ser strax Virkningen, idet Folk fik ny Fortrøstning og begyndte at indføre Forbedringer i Driften og anskaffe nye Redskaber som Svingplove, Svenskharver og Kornrensemaskiner. Man indførte Brakken, begyndte at rydde Sten bort fra Markerne, udtørrede og opfyldte Mosehuller, afledte skadeligt Vand, merglede samt drænede. Paa Bisgaard afholdtes 1838 den første Præmiepløjning, og ved de nævnte Forbedringer fremskaffede man Betingelserne for Dyrkningen af bedre Kulturplanter som Hvede, Raps, Kartofler, Rajgræs o. s. v., og endelig lagde man ved Stiftelsen af »Samsø Landboforening« i Aaret 1842 Grunden til den Virksomhed, som i de forløbne 60 Aar har gjort sit til at opmuntre og vejlede Landbruget paa Øen og for en stor Del kan tilskrive sig Æren for det Standpunkt, som dette nu indtager. —

Den nyere Tid. »Samsø Landboforening«, som for Øjeblikket har et Medlemsantal af 418 og er den af Danmarks Landboforeninger, som i Forhold til Folkemængden i dens Virkekreds har det største Antal af Medlemmer, blev stiftet paa et Møde, der blev holdt i Onsbjærg den 22de Febr. 1842 under Forsæde af Pastor Hansteen i Tranebjærg, der saaledes maa betragtes som Foreningens Fader ⁴⁹⁾.

⁴⁹⁾ *Niels Lunde Hansteen* er født i Næstved 30. Januar 1788 (Søn af Skovrider Melchior Folsach Hansteen). Han blev 1813 theologisk Kandidat og næste Aar Huslærer hos Grev Danne-skjold-Samsøe paa Gisselfeldt; 1818 blev han kaldet til Sognepræst i Tranebjærg paa Samsø, hvilket Embede imidlertid blev besørget af en Pastor vicarius i 4 Aar, medens Hansteen vedblev at være Huslærer paa Gisselfeldt; g. m. Elisabeth Marie Sorterup 1821. Deltog i de skandinaviske Naturforsker-

Foreningen fik Navnet »*Samsø Velfærds Selskab*«, og dens Formaal var temmelig alsidigt, og der blev i Foreningen drøftet alle Spørgsmaal af almindelig Interesse for Øen. Den 31te Marts 1857 forandredes Navnet til »*Samsø landøkonomiske Selskab*«, og dets Formaal blev nu af ren landøkonomisk Art, og den senere fulgte Virksomhed begyndte. Endelig fik Foreningen 6. Juli 1867 sit nuværende Navn »*Samsø Landboforening*«, der enstemmig blev vedtaget som mere dansk og bedre stemmende med Selskabets Virksomhed. Formænd for Landboforeningen har følgende været:

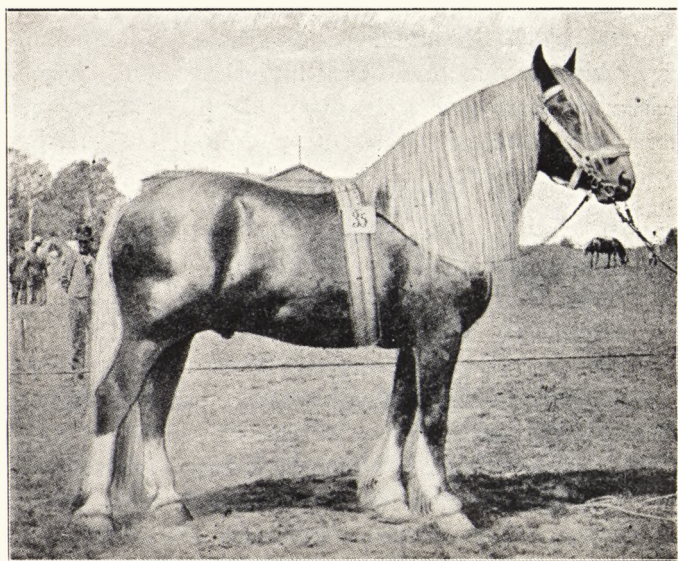
- Pastor N. L. Hansteen* i Tranebjærg 1842—1849.
Pastor J. G. A. V. Bang i Onsbjærg 1849—1851.
Godsinspektør A. Kruse paa Ørnslund 1851—1857.
Pastor H. P. T. Krebs i Koldby 1857—1861.
Købmand L. Rasmussen ved Ballen 1861—1864.
Forpagter O. E. Friderichsen i Wadstrup 1864—1875.
Hs. Excell. Grev Danneskjold-Samsø paa Brattingsborg
 1875—1877.
Gaardejer Ole Øster i Haarmark 1877—1881.
Gaardfæster Clemens Holm i Wadstrup 1881—1883.
Dyrlæge Andr. Petersen i Pillemark 1883—1885.
Gaardejer P. Chr. Jensen i Østerby 1885—1886.
Gaardejer M. S. Holm i Besser 1886—19. .

Foreningens Virksomhed og dens Betydning for Øens Landbrug vil ses af følgende Oplysninger ⁵⁰⁾. —

møder 1842-44-47 og 56 og gav ved Mødet 1847 sit Bidrag: »Om den Samsøeske Øgruppes geognostiske Forhold«, der er trykt i Forhandlingerne S. 572-83. Død i Tranebjærg den 8. Juni 1858.

⁵⁰⁾ For de fleste af efterfølgende Oplysninger skylder jeg Landboforeningens Formand, M. S. Holm min Tak. —

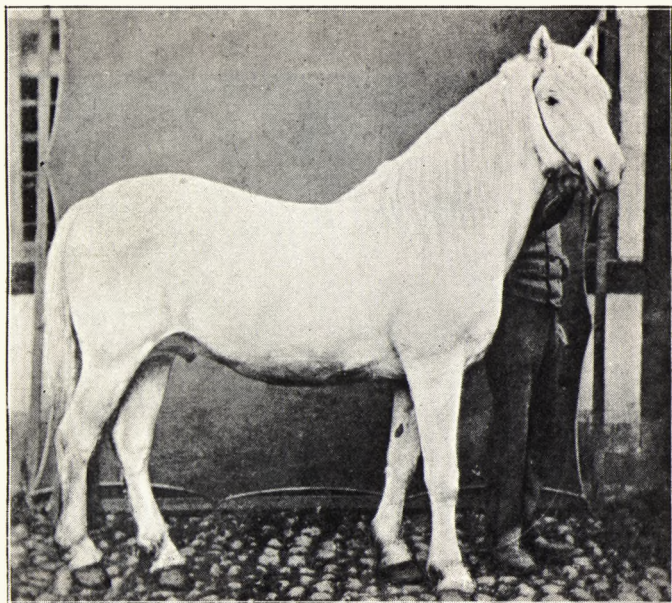
I Aaret 1842 stiftedes en *Sparekasse*, som traadte i Kraft ved Kongl. Resol. af 12. Oktbr. s. Aar. Forpagter Lassen paa Bisgaard stillede samtidig Forslag om *Premiering af Husmandslodders Dyrkning*, og et Udvalg blev nedsat 1843 til at tage sig af denne Sag, der siden er

»SAMSØ-MUNKEDAL«.

ført frem til Gavn for Husmandsbruget. I 1844 dannedes den første *Hesteavlforening*, som indkøbte Hingsten »Gorm« af ren, jysk Race; senere købtes Hingsten »Albek«. og 1864 købte et Konsortium Hingsten »Konstantin«. En ny Forening købte 1879 Hingsten »Samsø I« og 1883 »Samsø II«. Endelig stiftedes 1888 den nuværende Hesteavlforening, der Aaret efter anskaffede Hingsten

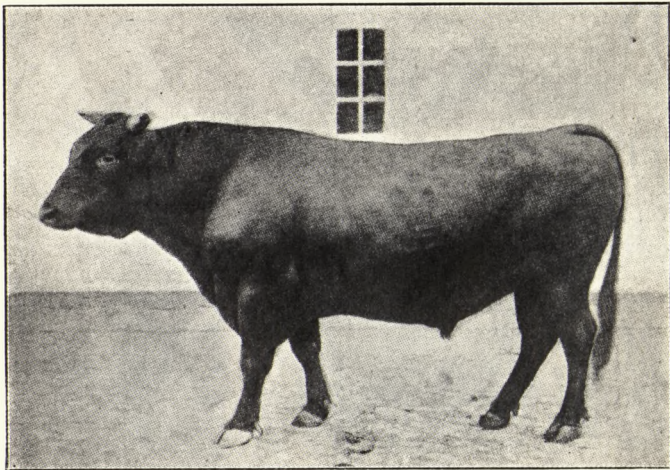
»Guldfaxe«, 1895 »Samsø Munkedal« og 1899 »Peder Skram«. Alle disse Hingste i Forening med enkelte privat indkøbte jyske Hingste har haft en heldig Indflydelse paa Udviklingen af Samsøs Hestebestand, der nu helt igennem har faaet Præg og Størrelse som den jyske Hest.

»ASLAK«, født hos Søren Holm i Stauns 1860.

Samsø Kvægrace var ved Landboforeningens Stiftelse af lille, forkrøblet og ildebygget Væxt, men havde imidlertid ret god Ydeevne og blev derfor meget søgt af Sjællandske Mejerigaarde. Foreningen optog 1845 en Forhandling om Kvægracens Forbedring og fik samme Aar af Hertugen af Augustenborg foræret 2 Tyre til Brug

for Medlemmerne; næste Aar sendte Hertugen igen 4 Tyrekalve til Samsø, alle af en stor, broget, formentlig frisisk Race, men skønt man stadig forhandlede om Kvægets Udvikling og bragte store Ofre ved Indkøb af fremmede Racer som nordslesvigsk, Angler og Ayrshirekvæg, saa frugtede alt dette dog kun lidet, saalænge Jordens Frugtbarhed tillod den udstrakte Korndyrkning. Først i

LEO DEN VI. f. 1892 paa Fyn, tilh. Besser og Omegns Tyref.

Slutningen af Tredserne, da Jorden begyndte at blive udpint af den stærke Rovdrift, og man blev klar over, at der skulde skaffes mere Gødning for at bevare Jordens Frugtbarhed, henvendte Foreningen sine Bestræbelser paa at udbrede Kendskab til Mejeri og en dertil svarende Fodring og Pleje af Kvæget.

Det første *Dyrskue* blev holdt paa Samsø 1857 og blev en Spore til den stadige Udvikling af Husdyrbruget,

der særlig tog Fart i Begyndelsen af Halvfjerserne, da Foreningen ved en Vandrelærer lod Folk belære om Mælkens Behandling for at yde Smør og Ost i bedre Kvalitet end hidtil. At disse Bestræbelser satte Frugt, ser vi bedst af den Kendsgerning, at der 1870 kun ud-

Tyr, gammel Samsø-Race, tillagt hos J. N. Snedker, Holmegaard.

førtes 5 Td. Smør fra Øen mod 616,095 ₤ i 1900! (Se nærmere i Tabellen ved Søfart) og der findes nu et Andelsmejeri i hvert af Øens 5 Sogne.

--- I 1885 dannedes den første *Tyreholdsforening*, som 1890 blev efterfulgt af syv andre, og 1895 af en *Kontrolforening*. —

Den stedlige Kvægrace, som i Fyrrene krydsedes

med fremmede Racer, findes nu kun paa Vestborggaard, en af Grevens Sædegaarde; og Ayrshirekvæget, der i Halvtredserne indførtes af Pastor Hansteen i Tranebjerg og Forpagter Lassen paa Bisgaard, og senere af Gd. Søren Jørgensen og hans Søn Jørgen Sørensen, begge i Østerby, og som vandt stor Udbredelse paa Øen, findes nu kun i et Par smaa Besætninger, samt som en Stamme paa Brattingsborg.

Fra det i Trediverne og ofte senere indførte Anglerkvæg tilligemed det senere indførte nordslesvigske og fynske Kvæg, stammer det meste af Øens nuværende Kvægbestand, der meget fremmes og udvikles ved Tyreholdsforeningens Virksomhed.

Den oprindelige *Svinerace* var stor og ret trivelig; den blev i Tredserne krydset med indførte engelske Orner og er nu et Krydsningsprodukt, hvor Yorkshire-racen er ret kendelig. I 1899 blev der oprettet 3 Avlscentre for Landsvin, og Udførselen af Svin er fra 27 Stkr. i 1870 gaaet op til 6280 Stkr. i 1900! (Se nærmere i Tabellen ved Søfart). *Faarene* blev allerede i Halvtredserne krydset med Dishlyvædre, som indførtes af Gd. Søren Jørgensen og senere af hans Søn Jørgen Sørensen i Østerby. —

Eftersom Husdyrbruget gik saa stærkt frem i Udvikling, havde man Opmærksomheden henvendt paa en dertil passende Udnyttelse af Jorden ved forøgede og forbedrede Afgrøder, særlig Rodfrugter til Vinterbrug og gode Kløver- og Græsmarker til Sommerfoder. Man var allerede tidligt begyndt at forsøge sig med Kunstgødning (Perugano), men først i de seneste Aar er Brugen heraf bleven almindelig, efterat Kendskaben til denne Gødningsmaades Virkninger ved Forsøg er bleven udbredt, og Fællesindkøb giver Tryghed for gode Varer.

Sædskifterne paa Øen har været brugt som følger:

Før Brakkens Indførelse:

Byg — Rug — Byg — Ærter — Byg — Havre —
Tre Aars Græs.

Efter Brakkens Indf. i Midten af Aarh.:

Brak — Rug eller Hvede — Byg — Ærter — Kar-
toffer — Byg — Tre Aars Kløver og Græs.

1860—1880:

Brak — Rug eller Hvede — Byg — Havre -- To
Aars Kløver og Græs

eller

Brak (delvis dyrket) — Rug eller Hvede — Byg —
(Blandsæd, Ærter, Vikker, Kartofler eller Roer) —
Havre — To Aars Græs.

1880—1900:

Brak -- Rug eller Hvede — Byg — Roer og Kar-
toffer — Havre -- 2 Aars Kløver og Græs

eller

Grønjordshavre — Kartofler, Staldfoder og Ærter
— Vintersæd — Byg — Roer eller Havre — Byg
eller Havre

eller

Halvbrak og Vikkehavre — Vintersæd og Rodfrugter
— Byg — Roer — Havre — To Aars Kløver og
Græs.

I Aaret 1863 tilbød Grevskabet at sælge Bønderne deres Jord til *Arvefaste*, hvilket Tilbud blev modtaget, og Salget tilendebragt 1868. Prisen var rigtignok langt højere end ved Salget til Ejendom 1800, idet der nu blev betalt 1080 Rdlr. pr. Td. Hartkorn, men denne For-

andring har alligevel været gavnlig for Øens Landbrug. og Øen har siden da faaet et helt andet Udseende, idet der nu findes en Mængde Gaarde og Huse udflyttede paa Marken, hvorved en mere omhyggelig Behandling og Pasning kan blive Jorden tildelt. Endvidere blev 1898 Husmandsjorden solgt til fri Ejendom. —

Landboforeningen har ogsaa haft sin Opmærksomhed henvendt paa Havebruget og Plantningssagen. og en ikke ringe Del af den talrige Frugttræ-, Læ- og Landevejsplantning skyldes Foreningens Virksomhed. I 1894 stiftedes en særskilt *Plantningsforening*, hvis Formaal er at beplante Øens Strandbakker med Naaletræer, samt fremhjelpe Plantning paa alle Arealer, særlig Bakker og Skrænter, som ikke egner sig til Dyrkning. Endvidere har Landboforeningen givet Stødet til en *Hesteforsikringsforening*, *Fællesindkøbsforening*, *Æggeexportforening* og en *Tyendespareforening*. og i Slutningen af Halvtredserne var *Skolesagen* stærkt fremme ved Foreningens Forhandlinger. hvor Lærer Blegvad i Thorup indbragte Forslag om at oprette en *højere Bondeskole*. der ogsaa i 1865 blev sat i Gang med en Lærer Enemark som Leder — men Forsøget blev desværre meget mislykket.

Foreningen har i de sidste 20 Aar lagt særlig Vægt paa *ren landøkonomisk Oplysning* og har af den Grund aarlig ladet afholde mange Foredrag, der især gaar ud paa at bringe Medlemmerne Kendskab til de ved Statens Forsøgsstationer indvundne Resultater. Fra disse Møder spredes Oplysningen rundt til Øens Hjem, hvor de givne Raad prøves og frugtbargøres i det daglige Liv, og man maa derfor ønske Landboforeningen Held og Lykke til vedblivende at være den Kilde, hvoraf der som hidtil flyder Næring og Kraft til *Samsøs Landbrug*.

Haandværk.

Om Haandværkets Stilling paa Samsø i ældre Tid lader der sig ikke meget sige, da der kun har været faa og sparsomme Oplysninger at finde derom i det Materiale, der har staaet til min Raadighed; men det følger af sig selv, at Haandværkernes Antal ikke har været stort, og at kun de Fag, der daglig var Brug for, var repræsenterede. Alle kunstfærdige Genstande maatte man selvfølgelig købe udenfor Øen, men dette var der jo ogsaa rig Lejlighed til ved den stadige Søfart. Paa det gamle »Høns-Føns-Marked«, der hvert Aars 14de Oktober blev holdt i Onsbjærg, indfandt der sig Haandværkere fra Jyllands og Fyens Købstæder og falbød deres Varer. I Tiden omkring 1750 kom der til Stadighed Kobbersmedde fra Horsens til Samsø og leverede Brændevinstøj, senere hen kom de særlig fra Kjørteminde og det helt op mod Nutiden. Et Vink til at dømme om hvilke Haandværkere, der i gamle Dage var bosat paa Samsø, kan man faa ved at efterse Navnene paa Datidens Skattelister, hvor Haandværkerne gjerne nævnes med Fornavn efterfulgt af Standsnavn; herefter findes f. Ex. Skræder 1424, Smed og Snedker 1598, Møller, Skomager, Bundtmager, Hjulmand, Murmand og Suder 1658, Skibbygger, Glarmester og Spinder 1676 o. s. v. For bedre Overblikks Skyld vil vi betragte hvert Fag for sig og høre, hvad der kan være af Interesse at meddele om nogle af disse.

Bager. Naar der i gamle Dage nævnes en Bager paa Samsø, hvor alle Beboerne lige til Nutiden selv bager det meste til Husets Brug, da maa det nærmest antages, at vedkommende har været, hvad vi nu kalder Konditor; i Aaret 1702 døde Elias Simonsen, Bager i Onsbjærg, og da denne By den Gang var Øens »Hovedstad«, har han vel der fra forsynet Folk med finere Bag-

værk. Han var gift med en Datter af »Landchirurgen« Zacharias Hoph, Samsøs første Læge. Derefter nævnes ingen Bager paa Øen før 1803, da en Bager Wendelboe fra Kjerteminde fik Bevilling til at drive Bageri i Brundby. At Folk ogsaa fik Bagværk sendt fra de omliggende Købstæder ses ved flere Lejligheder. saaledes fik Provstinde Svane paa Bisgaard 1650 fra en Bager i Aarhus sendt »fiin Huede Semle, fiin Rou Semle och Kringler.« og Birkedommer Dørups Enke i Onsbjærg fik 1781 fra Vejle sendt en Æske med »Jødekager, Sukkerbrød, Mandelbrød og Hvedebrød«. — Den 8. Juli 1796 udgik Cancelli-Skrivelse til Grev Danneskjold-Samsøe, som Øens Amtmand, hvorved bevilgedes: »at Rugbrødsbagere og Ølbryggere maa til Bekvemmelighed for de fattige Landboere nedsætte sig overalt paa Landet med den Indskrænkning, at under Udsalget af Brød og Øl intet Værtshushold eller Udskænkning foretages.«¹⁾ I den engelske Krig 1807—14 blev der fra et Bageri paa Klejstrupgaard leveret Brød til Soldaterne, og da Karantænen paa Kyholm blev oprettet 1831, forsynedes ligeledes Holmen med Brød fra Klejstrupgaard. P. Michelsen angiver 1849 Bagernes Antal paa Samsø til 4, men nu findes der en Bager i de fleste Byer, og i Tranebjærg boer der 2 Bagere, som tillige driver Konditori.

Bogbinder og Boghandler. Som saadan nedsatte Jacob Chr. Thune sig 1857 i Tranebjærg, hvor Forretningen nu drives af hans Søn. Før den Tid var der ingen Boghandler paa Øen, men »Kathekismusser«, »Abeseter« og Psalmebøger forhandlede af Kræmmerne, som man kan se det af deres Varefortegnelser.

Brygger. Ligesom de allerfleste Folk indtil de sidste

¹⁾ Thingbog 1793—1809 Fol. 198.

Aar selv har bagt, saaledes har de ogsaa selv brygget til Husbehov, og det er først i den nyere Tid, at der er anlagt Bryggerier paa Samsø. Paa Sannholm var der 1807—14 indrettet et Bryggeri af Provst Hammer, som havde Gaarden i Forpagtning; herfra forsynedes Soldaterne med Øl. I Langemark har der i den sidste Menneskealder været et Bryggeri, som for nogle Aar siden flyttedes til Tranebjerg; dette forsyner Flertallet af Forbrugerne, og desuden findes der to mindre Bryggerier i Brundby og Ørby. Ved aabent Brev af 28. Juni 1602²⁾ fik Samsingerne Paalæg om, at de herefter skulde give den sædvanlige Told, som Købstæderne gav, naar de til Øen indførte »Rostocker øll, Wismer øll eller anden fremmed drick«, hvilket de hidtil havde indført toldfrit. I gamle Dage var Samsø bekendt for sit gode Øl; Christiern Pedersen siger 1531 i sin Bog »Om Børn at holde til Skole«: »Och wi kiøbe alligeuel fremmede Ware oc koste der store Penninge paa, som er Tydsk øll, Rostockis øll, Pryssing, Mumme och Samsøes Fledije oc andet saadant«;³⁾ og da Biskop Dr. Jacob Mathiesen i Aarhus 1653 gjorde sin Datters Bryllup, fik han fra Præsterne paa Samsø sendt »2 Tønder Samsing Øl«.⁴⁾

Bødker. P. Michelsen angiver 1849 Bødkernes Antal til 15, hvis Arbejde særlig bestod i at lave Brugsgenstande til Husholdningen. Da Mejerierne for nogle Aar siden blev oprettede, gav disse Bødkerne Arbejde med at lave Smørtræer, hvoraf Øens fem Andelsmejerier jo forbruger ikke faa om Aaret.

²⁾ Sjællandske Registre XIV. 380—81.

³⁾ Danske Magazin I. 48.

⁴⁾ Danske Magazin I. 224.

Drejer nævnes 1690 og »Bendrejer« 1717, men om der er nogen Forskel. ved jeg ikke. Ved den forhen saa store Husflid brugtes der i hvert Hus flere Rokke. hvis Forfærdigelse vel nok var Drejernes Hovedbeskæftigelse og derfor gav dem Navnet »Rokkedrejere«, der endnu alm. bruges.

Farver. Om dette Haandværk findes der stadig Oplysninger i Thingbøgerne. men rigtignok kun saadanne. der viser os. at Øens Farvere sad i fattige Kaar og ikke kunde leve af det. der var at fortjene hos Beboerne. særlig da disse sendte en Del af deres Arbejde udenfor Øen. Ved et Skifte 1694 nævnes Farveren i Onsbjærg. og i Aaret 1723 klager Farveren Michel Bondo i Täftebjærg over. at Bønderne ikke efterkommer det ham af Herskabet givne Privilegium. men sender deres Tøj udenfor Øen og derved betager ham sin Næring. »endskønt Michel Bondo haver forpligt sig til at gøre det saa godt som paa andre Steder og nok saa billig.« Beboerne advares paa Thinget om ikke at føre Tøj udenfor Øen til Farvning. hvis de da ikke vil lide Tiltale af det høje Herskab — men kort Tid efter rejser Bondo fra Øen. da han ikke her turde haabe paa at finde sin Næring. Nogle Aar senere bosatte Farver Andreas Herbst sig i Tanderup. og der vidnes »at han har anvendt stor Bekostning ved Farveriets Indretning her paa Landet«; men Forretningen gik kun daarligt. og 1738 forlader ogsaa han Øen. I 1749 kom Farver Peder Ovesen Møller fra Horsens til Samsø. hvor han fæstede en Gaard i Tanderup og indrettede Farveri. hvortil han af Herskabet fik Tilsagn om Træ i Skoven til en Farverpresse. naar han selv vilde lade en Eg fælde. save og køre hjem. Ret godt gik Farveriet ikke. thi to Aar efter maatte han gaa fra Gaarden og flytte ind i et Lejehus. hvor han

imidlertid drev Forretningen til 1770, da alt bortsolgtes ved Auktion og han selv formodentlig forlod Øen. I 1780 træffer vi en Farver og Trykker, Ditlev Sommer, i Pillemark, der stadig stævnes for Gæld og efterhaanden flytter rundt i flere Byer, men vedbliver at være paa Øen til sin Død 1823, da han drev Forretning i Lange-mark. Noget videre havde han vist ikke at bestille, thi samtidig boede i nogle Aar en Farver og Trykker Peder Moss i Onsbjærg, og Farver Asmussen i Kallundborg lod 1794 paa Samsø-Thing læse sit Privilegium paa at være ene Farver i Kallundborg og Holbæk Amter, derunder Samsø, hvorhos han bekendtgør, at Færgekarene i Brundby modtager Tøj og bringer det atter tilbage fra ham. Efter 1800 bosatte der sig flere Farvere paa Øen. 1815 Hans Emmerleff i Selsinggaard, 1823 Niels Nielsen i Thorup. 1833 Frands Neidhardt i Tranebjærg og 1840 Frederik Frigast i Brundby, men alle gaar de snart Fallit og kan ikke finde deres Næring her. Ved »Lange-mark Sø« blev der 1833 anlagt en Stampemølle af Jens Bolderslev Lorentzen, der imidlertid ikke drev den mange Aar; siden blev Møllen nedlagt igen 1851. Endelig ned-satte Rh. Lund sig 1847 i Tranebjærg og fik Bevilling som »Farver og Trykker paa Samsø«, og for ham lyk-kedes det, som ingen af alle de andre havde opnaet, nemlig, at faa Forretningen til at gaa. Farveriet i Trane-bjærg drives nu af hans Søn og er vedblivende det eneste paa Øen; det drives nu ved Damp og omfatter tillige Uldspinderi og Manufakturforretning.

Gartner. Samsingerne har fra gammel Tid beflittet sig paa Havedyrkning, saa der ved alle Gaarde og Huse fandtes en »Abildhave« og en »Kaalgaard«, og de ældre Forfattere fremhæver alle, at Øens Byer paa Frastand tager sig ud som smaa Skove, da de er vel tilplantede

og hegnede. Da Griffenfeldt 1675 lod foretage en Ombygning af Brattingsborg, blev der ogsaa anlagt en Have ved Gaarden, og en Regning melder, at der er betalt til »Erich Urtegaardsmand i Callundborg for it Urtequartier at anlegge 4 Rdlr.« Af de gamle Toldregnskaber ser man, at der 1708 udførtes Æbler til Norge, selv om det ikke var mange. I Aaret 1702 nævnes Laurits Urtegaardsmand i Onsbjærg, men Gartneri er ellers ikke drevet som selvstændigt Haandværk paa Øen før i Nutiden. Et Handelsgartneri er for nogle Aar siden anlagt i Tranebjærg, men før den Tid var der — og er vedblivende endnu — rundt i Byerne enkelte Husmænd, som giver sig af med Havearbejde, planter, poder og anlægger Haver.

Garver. Det gamle Navn paa en Garver var »Skinder«, og 1702 nævnes paa en Skatteliste to Husmænd, der befattede sig med Garveri. Laurids Skinder i Permelille og Jens Skinder i Besser, men det har selvfølgelig kun været i ubetydelig Grad. Ved Aaret 1800 nævnes en Svensker, Anders Florin, som »Anders Garver« i Pillemark, og 1821 blev der endelig af Jens Poulsen anlagt et Garveri i Brundby, der efterhaanden udvidedes og beskæftigede flere Folk og er drevet indtil for et Par Aar siden, da det af hans Sønnesøn blev nedlagt. Øens Skomagere maa nu forskrive deres Læder fra en eller anden Købstad.

Glarmester. Paa »Brøjedablik« ved Ørnslund fandtes forhen en Samling malede Ruder, som Godsinspektør Kruse havde erhvervet sig fra gamle Samsøhjem⁵⁾ og paa Folkemusæet i Kjøbenhavn findes ogsaa enkelte Ruder fra Samsø, paa hvilke staar Aarstallene 1611—1630—1638

⁵⁾ Se: Samsø af —m, i Dansk Maanedsskrift 1864.

og 1690. Disse Ruder blev i Fortiden brugt som Brudegaver, og et Fag Vinduer af den Slags repræsenterede en ikke ringe Sum. Fra 1675 findes en Regning paa Glarmesterarbejde udført af Morten Glarmester i Lange-mark for Herskabet: Gjort et Vindu til Koldby Kirke 1674 = 1 Dlr. Et nyt Vindue til Besser Kirke 1675 = 1 Dlr. 2 fl o. s. v., og af Regnskaber fra 1780 ser man, at den almindelige Pris for en Rude den Gang var 2—4 β . I 1842 nedsatte Fritz Hegewald, en Tysker, sig i Brundby som Glarmester, senere hen drev han tillige Malerhaandværket, og nu befatter de fleste Malere paa Øen sig gjerne ogsaa med Glarmesteriet, og der findes derfor ingen, som udelukkende ernærer sig som Glarmester paa Øen nu.

Maler. Navnet Mahler forekommer 1706, men den første, jeg har truffet, som virkelig drev Haandværket, er Johan Batto, der døde i Brundby 1810. Der fortælles i Skiftet efter ham, at han tilforn har »faret til Søes og sejlet paa Kina og Ostindien« — saa hans Dygtighed som Maler har vel været mindre bevendt, og hans Bo vurderes da ogsaa kun til 4 Rdlr. 5 fl 8 β . De malede Paneler, der endnu findes fra gammel Tid, er sandsynligvis malet udenfor Øen og hjemført af Skipperne. A. Petersen fortæller, at der i en Gaard i Koldby, før Branden 1848, fandtes en Stue med malede Paneler hvorpaa var fremstillet Scener fra Himmerig! og rundt i flere Gaarde paa Øen findes endnu malede Paneler, der særlig illustrerer visse bibelske Lignelser og Fortællinger, samt bærer Billeder forestillende Evangelister og Apostle, forsynet med Bibelsprog og passende Vers, men en Mængde af disse gamle Sager er opkøbt af Antikvitets-handlere og bortført fra Øen.

Murer. Naar man i gamle Dage byggede Huse paa

Samsø, blev Murerarbejdet i Fællesskab udført af Byens unge Karle og Piger, der »klinede« Væggene op og som Vederlag fik et »Klinegilde« med Gildesmad og Dans bagefter. Der var derfor kun Brug for rigtige Murere, naar der skulde bygges Mur af brændte Sten, og dette Materiale anvendtes ikke meget. Ved de Byggeforetagender, som 1675—76 blev udført paa Brattingsborg findes et Par Regninger fra Erik Murmester (»Muurmand«) i Tanderup; paa den ene kvitterer han for »effter nøyeste Tingning at hafe bekommit for it nyt husz paa Brattensborg at indmure mellem Stolperne = 15 Rdl. 2 ƒ«, og paa en anden: »for 6 Fag dobbelt Skillerum imellem Stalden och den Syndre Port at opmure, hvortill er brugt 1000 Mursteen och 8 Tdr. Kalch = 3 Rdl.« — Ca. 1780 blev der af Grevskabet antaget en Tysker, Martin Hentzell, der kaldes »grevelig Murmester« og havde Bolig i Besser med en fast aarlig Løn af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 70 Rdl.; men større Arbejder ved Herskabets Gaarde og Kirker blev ofte udført af Murmestre fra Kallundborg. Da nu alle Huse opføres af Grundmur, findes der flere Murere paa Øen, der om Somren beskæftiger ikke faa Folk.

Møller. Paa Samsø-Thing blev der i Marts-April 1661 ført lange Forhandlinger om »Møllsagen«, og Ridefogeden Jens Brun i Søllemarkgaard tilbød at »rejse af Landet« og »supplicere til Ko. Ma. och Rigen Drost da Folket paa denne Udøe icke kand undverre deres Querne, efterdi der ingen Vandmøller eller Hestemøller er, som udi andre Lande.« Da Jens Brun kom tilbage fra sin Rejse til Kjøbenhavn, kunde han meddele Samsingerne, at han havde faaet »et mildt og naadigt Svar«, at enhver maatte beholde sine Haandkværne og hjemme i Huset male Gryn og Malt til Husbehov, men Rug og

Ærter derimod skal sendes til Vejrmøllerne og deraf skal gives Accise. Ved samme Lejlighed er alle Øens Møllere stævnet til Thinge, og deres Antal er 20. Blandt nu nedlagte Møller kan nævnes: en Mølle paa Brattingborg, en liden Vandmølle i Krogsgaard, Provstens Mølle paa Bisgaard, en i Østerby og en i Nordby, hvor der ialt var 3 Møller.⁶⁾ Resen nævner 1675 kun 15 Møller paa Øen. Vandmøllen i Krogsgaard omtales 1709, da der var Strid om dens frie Vandløb og Dæmning, thi den havde kun tilstrækkeligt Vand om Vinteren; endnu 1728 nævnes den og kaldes ved en Synsforretning »en Græsmølle«, d. v. s. at dens Stibord skulde tages op 1. Maj og ikke sættes igen før Høsten var endt,⁷⁾ saa Vandmanglen tiltog, og Møllen er sikkert nedlagt kort Tid efter. Af Møllerne ydedes en vis Afgift til Herskabet, og Jorden, hvorpaa de stod, fæstedes som anden Fæsteland, hvad følgende gamle Brev viser:⁸⁾ »Kiendis jeg underskrefne och hermed vitterlig gjør at have paa min Øfrigheds Sl. Højfornemme Riigens Drostis⁹⁾ samtblige Arfvingers Veigne og gode Behag bevilget, undt og tilladt, saasom jeg og ved dette bevilger, forunder og tillader, Morten Jørgensen udi Brundbye at maa paa sin egen Bekostning lade opsette en Weiermølle paa Grandhøj, som er beliggende udi bemelte Brundbye paa Byens Forte, hvor ingen Mand er til nogen Hinder eller Skade. Hvilcken fornefnede Grandhøj med fri kjørende og gangende Vej till og fra hand hereffter maa nyde og beholde til en Mølle-høj eller -Sted, imedens og ald den Stund, hand aarligen til hver Ste Mortens Tiider udgifver

⁶⁾ Thingbog 1657—1661 Fol. 170.

⁷⁾ Se Danske Lov V. II. 2.

⁸⁾ Thingbog 1702—1708 Fol. 192.

⁹⁾ c: Joachim Gersdorff, der en kort Tid var Ejer af Samsø.

og betaller til Øfrigheden eller dens betroede udi Grund-
leye: Een Rixdaller, og haver nu givet og betalt mig
udi Fæstepenge af meerbemeldte Møllested Grandhøj een
Rixdaller, hvorfor jeg hannem vil have quitteret og
kravesløs holden.

Til Bekræftelse under mit Zignet og egen Haand.

Datum Tranbjerg 15de Martij Anno 1668.

Thomas Friis.

L. S.

Thura nævner 1758 20 Møller paa Samsø; dette
Tal holdt sig i mange Aar og gav Anledning til Ord-
spillet »Samtlige Møllere paa Samsø er Tyve« — en
Fejl, der jo ofte blev tillagt Møllerne i gamle Dage. I
en Orkan som 24. Novbr. 1824 rasede paa Samsø blæste
Møllerne i Koldby, Haarmark og Pillemark om. meddeler
A. Petersen, og 1849 angiver P. Michelsen kun 16 Møller
paa Øen, 8 Stubmøller og 8 hollandske. Nu findes der
ialt 15 Møller, foruden at enkelte Bønder har indrettet
sig en Mølle, som er anbragt paa Udhusene og tjener til
at drive Tærskemaskine o. l.

Skibbygger. Af Toldregnskaberne ses det, at der i
Fortiden blev drevet ikke saa lidt Skibsbyggeri paa Samsø,
og af de paa Fortegnelsen 1728 under Søfarten nævnte
18 Fartøjer, er de 13 byggede paa Øen. I Skøde- og
Pantebøgerne ses yderligere Vidnesbyrd herom, da der
ofte ved et Fartøjs Salg anføres »tømret her paa Landet«;
særlig dreves Skibsbyggeri i Besser og Haarmark (Dalle-
bæk?) I Nutiden drives der kun Skibsbyggeri ved Bal-
len, hvor der i de senere Aar er bygget adskillige Skibe,
mest Smaaajagter og Baade.

Skomager. Det gamle Navn for en Skomager var
»Suder«. Efter Skifteprotokollerne at dømme var de
fleste Skomagere i ældre Tid indvandret fra Jylland. Af

en Bevilling udstedt 1837 til Skomager C. F. Haagensen i Tranebjerg, ses, at han af Greven fik Tilladelse til at ernære sig som Skomager i Tranebjerg Sogn — »dog med Berettigelse til ogsaa at maatte arbejde for de andre Sognes Beboere.« P. Michelsen angiver 1849 Skomageres Antal til 22. Nu indføres der meget færdigsyet Fodtøj til Øen, hvor det ikke alene forhandles af Skomageren selv, men ogsaa af de fleste Købmænd.

Skræder. At »Kød skaber Heste, og Klæder skaber Folk« er jo en gammel Sandhed, og Skræderne har derfor altid hørt til de mest uundværlige Haandværkere. Skræderne paa Øen gik forhen rundt til Folk og udførte Arbejdet, men nu er denne Skik omtrent bortfalden, maaske fordi mange Folk nu ikke selv laver hjemmegjort Tøj mere, men køber Stoffet, og flere af de Handlende har nu Ud salg af færdigsyet Tøj, der bruges af ikke faa. I Tiden omkring 1800 kom en Del svenske Skrædere til Øen og bosatte sig her, saaledes Carl Gustaf Bang og Peter Aaberg, hvis Slægt endnu lever her.

Smed. Smeden var i gamle Dage en Slags Embedsmand og fik af hver Bymand en fast aarlig Løn, der paa Samsø bestod af 1 Trave Byg og $\frac{1}{2}$ —1 Td. Rug for at vedligeholde en Gaards Avlsredskaber og Hestebeslag. Smaareparationer og Bygningsarbejde betaltes extra, og Bonden lagde selv Kul og Jærn til, naar han var til Smødje. Denne Skik bortfaldt midt i Aarhundredet, for enkelte Byers Vedkommende lidt senere. Siden Landbruget har begyndt at bruge forskellige Maskiner, er der opstaaet »Maskinsmedde« og Veteranen blandt disse paa Øen er Poul Nielsen i Østerby, hvis Maskinværksted i over en Menneskealder har forsynet Øens Landmænd med gode Redskaber; desuden er der for nogle Aar siden oprettet et Maskinværksted og Jærnstøberi i Tranebjerg.

Snedker og Tømrer. Dette Haandværk har fra gammel Tid været det, der har haft flest Medlemmer paa Øen — P. Michelsen angiver 1849 Tallet paa dem til 70 — men kun enkelte holder Lærlinge og Svende. I Samsø-Lands Regnskab for 1676 findes en Del Regninger paa Tømmerarbejde ved Ombygningen af Brattingsborg: »Hafuer jeg Peder Jensen, Tømmermand udi Brundbye. giort Reigennskab med velfornemme Mathis Nielsen Fogh. forvalter ofuer Samsøe, om Arbeitzløn for it nyt Øxenhuus. jeg hafuer for Hr. Riigs-Cantzeler [Griffenfeld] ophugged, huortill blef brugt 30 store Furbielcker. 60 store Sparre. 30 Hanebielcker och 700 Lechter; derfor til Arbeitzløn fiire och Tresindstiuge Rdlr. bekiender under min Hand.«

Datum Brattingsborg 1 Julij 1675.

P. I. S.

Ingen af Regningerne giver os imidlertid Besked om Daglønnsens Størrelse den Gang, men derimod vidner Thingbogen 1797 at det mindste en Snedker faar om Dagen er 1 Ƴ og Kosten, men de fleste tager 24 β og i travl Tid 2 Ƴ . En Svend faar $\frac{1}{2}$ Rdl. om Ugen samt Kosten. I de gamle Skiftebrevs Angivelse hedder det stedse: Snedkeren for Kisten at gøre 1 Rdlr. — undertiden mere, men 1 Rdl. var almindelig Pris for en Ligkiste. De fleste af de gamle udskaarne Paneler og Kister, som findes paa Øen, skal være indkøbt i Flensborg, hvorfra Skipperne om Efteraaret førte dem hjem, naar Bønderne efter en god Høst havde Raad og Lyst til at pynte op i deres Gaarde.

Stenhugger. Ved en Strid i Aaret 1797 vidnes i Thingbogen, at en Stenhugger i Onsbjærg, Sejer Andersen, har udhugget de fleste af de Ligsten, som i de senere Aar er lagt paa Gravene; en Del nævnes, og man

ser, at det er de fleste af de store, smukke Sten, der endnu dækker Gravene, som han har været Mester for. Disse Ligsten maa altsaa være ført hjem af Skippere og saa siden tilhuggede af Sejer, der for hver Sten tog 6—7 Rdl. og Kosten, mens Arbejdet stod paa. Allerede 1730 kaldes en Stenhugger i Koldby »Billedhugger«, saa han har sandsynligvis ligeledes tilhugget Ligsten den Gang.

Træskomand. Man siger jo, at Jyderne fødes med Træsko paa, og da Samsingerne er Jyder, er Træsko selvfølgelig deres Fodtøj fra smaa af. Medens Træskomændene paa Sønderlandet laver Træskoene i deres Hjem, gaar de i Nordby — eller gjorde det idet mindste forhen — omkring til Folk og laver Træskoene dér. Folk sender blot Bud efter Træskomanden, der saa kommer og laver saa mange Par Træsko, som man har Brug for i Øjeblikket, og herfor modtager han Kost og Dagløn som en anden Haandværker.

Tækkemand. Ved Arbejdet paa Brattingsborg 1675 fik Tækkemanden 1 ₤ om Dagen og Kosten, og 1790 var Prisen stegen til 24 β om Dagen.

Samsø Haandværkerforening

blev stiftet 1874 ved et Møde i Onsbjærg paa Initiativ af Snedker Chr. Thomsen i Koldby, der altsaa maa regnes for den egentlige Stifter af Foreningen. Dennes Formaal var fra først af nærmest af understøttende Art, hvorthos Medlemmerne ofte samledes til selskabelige Sammenkomster, ved hvilke det gode Forhold indenfor Standen styrkedes. Formænd for Foreningen har i den forløbne Tid været:

Farver Rh. Lund i Tranebjærg 1874—1877.

Garver C. Poulsen i Brundby 1877—1879.

Farver P. Møller i Pillemark 1879—1880.

Købmand L. Rasmussen ved Ballen 1880—1881.

Murer R. Jørgensen i Tranebjerg 1881—1887.
 Guldsmed C. Jürgens i Tranebjerg 1887—1890.
 Skomager A. E. Haagensen i Tranebjerg 1890—1897.
 Drejer S. Alfast i Tranebjerg 1897—1901.
 Snedker og Billedskærer B. Olsen i Brundby

1901—19..

Foreningen stod nogle Aar ligesom i Stampe, men heldigvis vaagnede Medlemmernes Interesse igen, og nu er baade dens Medlemsantal og dens Midler i stadig Væxt, og Formaalet er efter de nye Love »at skabe en intelligent, og kundskabsrig Haandværkerstand paa Øen, samt understøtte gamle og trængende Medlemmer.« Til Støtte for det første har Foreningen bygget en *teknisk Skole* i Tranebjerg, der blev indviet i November 1900 og strax begyndte Undervisningen med ikke faa Elever. Bygningen er opført efter Tegning af Arkitekt Rosen.¹⁰⁾ Arbejdet blev taget i Entreprise af Bygmester Madsen i Høng, men udførtes af Øens egne Haandværkere. Skolen har med Grunden indbefattet kostet 17.000 Kr., og den er indrettet med 4 lyse og rummelige Stuer, samt en Lejlighed ovenpaa. — Maatte Foreningen se sit Ønske opfyldt, at der fra teknisk Skole maatte udgaa »en intelligent og kundskabsrig Haandværkerstand« til Gavn og Pryd for Øen!

Fiskeri.

Som en Mellemtning af en Haandværker og en Sømand staar Fiskeren; men paa Samsø har Fiskeriet aldrig indtaget nogen fremskudt Plads, skønt Havet byder rig Lejlighed til Fangst, og Fisk kunde danne en Afvexling

¹⁰⁾ I Ill. Tidende 25. 11. 1900 findes et Billede af Skolen.

paa den daglige Føde. Grunden til denne Forsømmelse af en Indtægtskilde er ikke let at paavise, men Efterladenheden er ikke af ny Dato; alle ældre Forfattere omtaler den. — Kingo skriver 1675:

Omskiønt ey striden Aae sig gennem Landet skyder,
 Omskiønt ey fersken Søe sit Fiske-fang opbyder
 Til Bondens Mad og Bord; Belt giver ene nok
 Til meer end deris tarv udaf sin Fiskeflok.
 Der seyler runden om de Fisk-armeer mange
 Som udi Sættegarn sig lader værf og fange.

Dend lekker-spitted Torsk, dend søde-kiøded Hvilling,
 Dend bliant-klædde Sild, som gavner daglig Skilling,
 Blød, fiin og feed Makreel og Krabben harnisk-klæd,
 Dend smudrig-haled Aal og flade Flynder med,
 Ja tusind flere der af Finne-Vinged Fiske
 Stiltiendes omkring i Belte-Fiorer liske

Thura skriver 1758: »Indbyggerne beflicte sig kun lidet paa Fiskeri, uagtet dertil er god Lejlighed, men da de have deres rigelige Ophold af Landet, forsømme de Fiskeriet og bekymre sig kun lidet derom.« Dette Thuras Udsagn bekræftes af Skiftebøgerne, idet man der sjældent finder Fiskeredskaber nævnt, og hvis de anføres, da er det næsten altid i Nordby Sogn, hvor Jorden er magér, og Fiskeriet derfor har været drevet som Biindtægt baade af Bønder og Husmænd, men mere end en Biindtægt har det aldrig været, dertil er det drevet for sparsomt. Paa Aalegaardsstader blev der udstedt Fæstebrev ligesom paa Jorden; Indfæstningen var i Almindelighed 1 Rdlr. og den aarlige Afgift 4 ŷ , som blev betalt til Mortensdag. Godsforvalter Knudsen søgte at op- hjælp Fiskeriet og opmuntrede Folk til at beskæftige sig

dermed. men uden blivende Resultat. Dog ser man af den »Danske Statstidende« Nr. 134 for Aaret 1829. at det kongelige Landhusholdningsselskab dette Aar uddelte en Præmie paa 130 Rdlr. til Husmænd paa Samsø. der i Foraaret 1828 har fanget tilsammen over 15.000 Torsk. som Knudsen har købt og ladet tørre og behandle som Stokfisk. der dels blev afsat i Kjøbenhavn og dels paa Samsø. Selskabets Agtelse bevidnes derhos Inspektør Knudsen. og Navnene paa Husmændene anføres: »Jens Skolemester af Sildeballe og Morten Strandrider af Besser fik hver 25 Rdlr. Peder Panny af Besser og Søren Stjerne af Thorup fik hver 20 Rdlr. Jens Skipper af Langemark. Niels Alstrup af Besser. Jens Piil af Tranebjærg og Christen Jensen. eller som han sædvanlig kaldes. Nøgel-Christen af Brundby fik hver 10 Rdlr.« I Aaret 1866 oprettedes »Samsø-Fiskeriselskab.« et Aktieselskab paa 5.000 Rdlr. fordelt paa 100 Aktier. men dets Virksomhed varede ikke længe. I den allernyeste Tid synes det, som om Fiskeriet bliver omfattet med større Interesse end hidtil. men denne Erhvervsgren kunde sikkert give Arbejde og Fortjeneste til langt flere af Øens Beboere end den nu gør.

Søfart.

Det er en Selvfølge. at Søfart og den dermed forbundne Handel fra gammel Tid har spillet en meget stor Rolle for Samsingerne; thi Havet er jo den eneste Forbindelsesvej med de omliggende Lande, og alt. hvad Øen ikke selv frembringer. skal hentes andre Steder fra. saa Søfart har sikkert fra de ældste Tider sysselsat Fler-tallet af Beboerne. Den ældste Efterretning om Samsøs

Søfart findes hos Arnt Berntsen, der siger om Samsø: Landet er aff alle slags Sæd meget fructbar. saa Indbyggerne deraff, foruden deris egen forraad, hele Skibs-Ladninger kunde hafve at afhende, som de gemenligen udi deres egne Skuder til Tyskland, Norge oc andre Stæder selff udføre . . . oc dem ey lade forskrecke for Hafvet at giennem-pløye, idet de med deris egne Skibe oc Skuder, atskillige vit fraliggende Lande beseigle, oc deris Handel til Søes, med hvis de aff deris Lands Grøde kunde til veye bringe, til deres Fordeel drifue.«¹⁾ I Thingbogen 1657—61 nævnes ogsaa flere Gange Søfarten, saaledes paabyder Ridefogeden Jens Brun i Søllemarkgaard den ⁹/₉ 1657, at alle, der ejer Baade, skal lægge dem ved Vagthusene, og ingen Steder fare hen med dem uden Øvrighedens Forlov; og ¹⁹/₉ 1660 forbyder Jens Brun alle og enhver at sejle fra Samsø med Skuder, Skibelag eller Baade enten til det ene eller andet Sted, førend de har været i Søllemarkgaard for at angive det og taget Toldseddel paa Ladningen »at Kongl. Maysts, Told icke skall blifue forsincket eller fordylt.« Ligeledes forbydes det at bortføre noget »Ufrids-Menniske« eller nogen, der har begaaet Lejermaal, før de har udstaaet Kirkens Disciplin og betalt deres Bøder til Kongen; ej heller maa Betlere og »uærlige Folk« føres til Øen. »Landet til Skaade oc Besucring«, men enhver, der fører Baad, skal vide at rette sig herefter eller ogsaa lide tilbørlig Straf. — Kingo skriver 1675 følgende om Samsøs Søfart:

— — — Fem hundred Bønder bryder
Med Jerne-næsed plou dit frugtbar Sæde-land.

¹⁾ *Arant Berntsen*: »Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed.«
Ao. 1656. I. Bog, pag. 55—56.

De ogsaa Kiøbmandsskab tør drive paa dit Vand.

Saa hafver brugen og Naturen vist at lære
 Hin flittig Bonde-mand, hvor hand sig best kand nære.
 Muld-fiælen skiær i Jord, Beeg-fiælen skiær i Hav,
 Brød, Klæder, Penge, Guld hand faar i beggis grav.
 Vil ikke Landets Skov hans Kakkel-oun optende,
 I Vinters frost og kuld, hand skiær sig Tørve-brende
 I Moosens svamped bug, og hvad hand der ej faar,
 Hand derom med sit Skib til næste Lande gaar.

Og endelig siger Resen samme Aar i sin latinske Samsøbeskrivelse pag. 45:

»Samsingerne driver ikke blot Agerbrug, men gør sig tillige Umage med Købmandsskab og Handel, idet de med deres Skibe søger til Østersøens Byer, saasom Danzig, Stralsund, Riga, Reval, Lybeck og Wismar.«

Saaledes er de ældre Forfattere alle enige om at fremhæve Øens Søfart, men uden disse Vidnesbyrd vilde vi ogsaa kunne slutte os til, hvor udbredt den var, af de Privilegier, som Samsingerne fra Tid til anden har modtaget, hvilke tildels findes anført baade hos Resen og Thura. Det ældste Privilegium er givet af Christian den 3die og lyder: »Wi Christian med Guds Naade Danmarkis, Norgis, Wendis og Gottis Konning, Hertug udi Sleszvig, Holsteen, Stormarn og Ditmersken, Grefve udi Oldenborg og Delmenhorst, gjøre alle vitterligt, at vore kiere Undersaatter, Bønder og meenige Almue, som paa Samsø boende og bosiddende er, hafver nu ladet berette for os, at dennem skal legges uvanlig Besvering paa med Told og anden Deel, dersom de henter deres Tømmer

og Ildebrand, som dennem behof giøres, ydermeere end som af Arrilds Tiid sedvanlig været hafver, dennem til stor Skade og Forfang. Thi forbiude vi alle, hvo de helst er eller være kunde. særdelis vore Fogeder, Embedsmænd og alle andre fornefnde vore Undersaatter med Told eller nogen anden U-vanlighed at besværges, ydermeere end som af Arrilds Tiid været hafver. Under vor Hyldist og Naade!

Gifvet paa Vort Slot Kiøbenhafn. Tiizdagen nest efter Vor Frue Dag Visitationis 1550.

Frederik den 2den udstedte følgende Brev den 22. Juli 1582: »Wi Friderick &c giøre alle vitterligt, at eftersom vore Undersaatter, meenige Bønder og Tienere paa vort Land Samsøe, hafver underdanigst ladet gifve os tilkiende, hvorledis dennem til des af Arrilds Tiid hafver været frit fore og ubehindret tilladt udi Vort Land Nørre-Jydland, og synderlig udi Vor Kiøbstad Aarhus at kiøbe Kul, Wed og hvis sligt de til Ildebrand behof hafve. Samledis Hjul, Vender, Biugnings-Tømmer og andre saadanne Bønder-Vahre, som dennem til deris Huusis Ophold kunde behof giøris, og beklage at dennem nu skal være formeent samme Kiøb og Handel udi Aarhus, hvilket, dersom det skulde hafve Fremgang, vilde være dennem til stor Skade, Forderf og Undergang, efter at de der paa Landet icke hafver nogen Skofve, deraf de det til deris Nødtørft kunde hafve. Da hafve vi af vorris synderlig Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Bref unde og tillade, at det skal være vore Undersaatter paa Samsøe herefter frit fore og ubehindret tilladt at maa kiøbe og dennem tilforhandle udi Vort Land Nørre-Jylland udi vor Kiøbstad Aarhus, saa og udi alle andre Kiøbsteder eller paa Landet sammesteds, hvor deris Lejlighed sig begifver, Biugnings-Tømmer,

Wed. Kul. Ildebrand. Wender. Hiul og slige Bønder-Vahre, som de til deris Huusis Ophold behof hafve, og det u-forment og u-besværget at skulle mue føre af Landet til fornefnde Samsøe. Dog hvad rette Kiøbmands-Vahrer er, som til Kiøbsted føris og til Borgerne bør at sælgis, som Korn, Smør eller andet saadant, det eller nogen anden sliige Kiøbmands-Vahre, skulle fornefnde Vore Under-saatter af Samsøe udi Kiøbstederne af Bønderne icke mue kiøbe, men dersom de noget saadant behøfve, skulde de det kiøbe af Borgerne, som det haver tilkiøbs, og icke bruge nogen Forprang, Borgerne til Skade og imod deris Privilegier. Herefter sig alle og enhver saavel Borge-mester og Raadmend udi Kiøbstederne, som vore Under-saatter paa Samsøe, vilde og skulde vide at forholde. Cum inhibitione solita. Actum Aufven Søe den 22. Julij Ao. 1582.

— Omtrent ligelydende Breve som dette udgik $\text{c: } \frac{2}{2}$ 1591, $\text{c: } \frac{9}{4}$ 1598, $\text{c: } \frac{27}{7}$ 1632, $\text{c: } \frac{11}{7}$ 1648, og endelig blev alle gamle Privilegier stadfæstet af Christian den 5te ved følgende Brev: Wi Christian den Femte af Guds Naade &c giøre alle vitterligt, at Vi af synderlig kongelig Naade og Bevaagenhed imod Vorris Undersaatter paa Vort Land Samsøe, efter deres derom allerunderdanigst giorte Ansøgning og Begiering allernaadigst hafver confirmeret og stadfæst, saa og hermed confirmerer og stadfæster, alle de saavel Geistlig som Verdslig der samme-steds i Almindelighed af Voris Elskelige kiere Hr. Fader og andre Voris Forfædre Sal. og Høylofflig Konger. Allernaadigst forundte Privilegier, Friheder og Benaad-ninger, saa vidt de ej mod Voris Jura Majestatis, abso-lutum Dominium, Souverainitet og Arfve-Rettighed be- findes at stride. Forbydendes &c. Hafn: 30. Julij Ao. 1671.

Den 24de December 1686 udstedte Christian den 5te følgende Handelsprivilegium for Samsø²⁾:

Wi Christian den Femte af Guds Naade Konge til Danmark og Norge &c Wor Synderlig Gunst tilforn. Efttersom det Skiøde. som Wi os elskelig Høj- og Velbaarne Frue Sophia Amalia Moth. Grevinde til Samsøe. Frue til Rixdorff. Schiønneweide og Egede, paa Samsø-Land dend 1ste Junij Ao. 1676 allernaadigst meddelt haver. iblandt andet melder saaledes: »At ihvad Forandring enten ved dend Nye Told-Rulle eller hellers i andre Maader enten allerede kunde være eller herefter vorde gjort. Indbyggerne paa bemeldte Ø og Land Samsøe. som Skiberom eller noget Fartøj haver. dog des uagtet dermed maatte nyde deres frie Søefart her efter som tilforn og fra Landet til hvilcke Stæder dennem lyster udføre hvis Wahre der falder. og igien fra fremmede Stæder indhente dem. som de behøve kunde. ubehindred og uformeent i alle Maader« — Da er Worres allernaadigste Willie og Befaling. at I strax dend Anordning gjør. at fornefnte Samsøe-land og des Indbyggere nyde og beholde samme frie Seyladz her efter som tilforn uforanderlig. saa at Worres nye udgangne Told-Rulle. eller hvad Anordning eller Forbud her efter kunde gøres. dennem deri hverken nu eller i Fremtiden i nogen Maade skal hindre eller noget i forskretne Frihed betage! Dermed skæer Wor Willie. Befalendes Eder Gud! Skrevet paa Vort Slot Kjøbenhavn den 24de December 1686.

Under Vor Kongl. Haand og Cammer-Zignet.

Christian.

C. Schøller.

²⁾ Efter en Afskrift: »Copier af de Kongl. allernaadigste Privilegier, som Indbyggerne paa Samsø Tid efter anden ere givne. (Sjællands Provinsarkiv).

Forskrefne er en ret Copie af Hans Kongl. Maysts. Allernaadigste Befaling angaaende dend Frihed, som Indbyggerne paa Samsøe, der Skiberom haver, allernaadigst er bevilged, hvor efter Kongl. Maysts. Tolder paa Samsøe. Lauritz Nielsen Fogh, sig allerunderdanigst haver at rette, og derhos i Agt tage, at hvis Gods, som fra fremmede Stæder til Samsøe med Landsens egne Skiberomme bliver indført, at det samme Gods icke igien der fra Landet vorder udført til andre Hans Kongl. Maysts. Provincier eller Kiøbstæder udi Danmark eller Noÿge, mens der til Landsens Fornødenhed forbliver, og at der ingen Underslæb skeer, som I og Toldbetienteren agter at tilsvare og staa til Rette for, om anderledis fornemmes. Datum Kongl. Maysts. Rente-Cammer den 28. Decbr. 1686.

P. Brandt. A. Bendzon. Fried. Giese.

J. Elers. J. Worm.

Thura nævner 1758, at Samsingerne, som har Lyst til Søen, undervises i Navigationskunsten, saa at mange af Øens Indbyggere er vel forfremmet i Fædrelandets Tjeneste paa Rejser til Øst- og Vestindien, Island og flere Steder, men, tilføjer han, »da Krigen og Fjenden skilte Indbyggerne ved en stor Del af deres Fartøjer, bleve de fleste kiede af Søefarten og anvendte hellere deres Flid og Formue paa Agerdyrkningen.«³⁾ Med Krigen og Fjenden, som Thura anfører, mener han Krigen 1709—20, thi at Samsø i den led store Tab er vitterligt og viser sig i alle Beretninger fra Samtiden, ja Øens Skibsfart fik i Aarene 1709—16 et Knæk, den aldrig forvandt. Af de i Rigsarkivet opbevarede Toldregnskaber fra Samsø⁴⁾

³⁾ Thura: Samsøbeskrivelse Ao. 1758, pag. 11.

⁴⁾ Samsøes Toldregnskab, Antegnelser, Generalextracter og Copiequittancer 1699—1837 (3 Pakker).

ser man, at Øens Handel særlig dreves paa Norge og Hertugdømmerne, og de Byer, Samsingerne mest sejlede til paa nævnte Steder, var: Arendal, Kragerø, Holmestrand, Frederikshald, Risør, Christianssand og Bergen, samt Flensborg og Lybeck.

Samsøs Omsætning 1708. Aaret før Danmark kom med i Krigen, beløb sig til følgende:

Samsøs Udførsel 1708.

til *Norge*: 3444 Td. Byg, 5 Td. Havre, 6 Td. saltet Aal, 1737 Td. Malt, 6 Td. Byggryn, 1 Td. Kød, 213 Td. Rug, 77 Td. Boghvedegryn, 2¹/₂ L[⊗] Ost, 2132 Td. Ærter, 52 Td. Æbler, 24 Ankere Kornbrændevin;

til *Lybeck*: 120 Td. Byg, 30 Td. Ærter;

til *Flensborg*: 82 Td. Byg, 203 Td. Ærter;

til *Danmark*: 3112 Td. Byg, 8 Td. Byggryn, 3 Td. Smør, 5 »Wole« Hønsæg, 5¹/₂ Td. Malt, 6 Td. Mel, 1 L[⊗] Ost, 4 Td. Rug, 23 Td. Æbler, 3 Td. Kød, 1145 Td. Ærter, 3 Td. Aal, 6 L[⊗] Flæsk.

Samsøs Indførsel 1708.

fra *Norge*: 3 Læster og 2 Td. Stenkul, 13 Sk[⊗] Jærn, 81 »Woger« Tørfisk, 945 Tylter Tømmer, 13 Td. Tjære, 4¹/₂ Td. Torsk, 650 Favne Brænde, 40¹/₂ Td. Sej⁵⁾);

fra *Lybeck*: 191¹/₂ [⊗] Specerier, 2 Ris Papir, 2 Gros Tobakspiber, 2 Ankere fr. Vin, samt en Del Alenvarer, saasom: Klæde. Barat. Bay. Rye og Kirsey o. s. v.;

⁵⁾ Sej = Graasej, en stor Fisk af Torskenslægten.
En Wog = 36 [⊗].

fra *Flensborg*: 13 Td. Stenkul. 800 Mursten;
 fra *Danmark*: 462 Favne Brænde. 20 Td. Stenkul. 16 L. Ⓔ
 Kobberarbejde o. s. v.

Til at besørge denne Ind- og Udførsel ejede Øen selv følgende Skibe i Aaret 1711:

2 Krejterter	paa 18—16	Læster hver	Summa 40 Fartøjer.
10 Skuder	- 14—13—8—6	— -	
5 Jagter	- 4—3—2	— -	
23 Baade	- 1—1½	— -	

Samme Aar lossede og ladede syv fremmede Skibe ved Øen.

Tolder Ursin indgav 1728 følgende Fortegnelse over de ved Samsø Toldsted hjemmehørende Skibe, hvis Antal Krigen har reduceret til 18.

<i>Summa paa Fartøjerne.</i>	<i>Bygning og Navn.</i>	<i>Drægtighed.</i>	<i>Alder.</i>	<i>Stedet hvor den er bygget.</i>
Krejterter 3	»Løven«	16 L.	16 Aar	Samsø.
	»Fortuna«	16 L.	48 -	Horsens.
	»Pellikanen«	9½ L.	35 -	Samsø.
Bregantine 1	»Thrundhjem«	9½ L.	{ Har været Hs. Maysts. Fartøj!	
Skuder 1	»Macrellen«	9½ L.	14 Aar	Samsø.
Galiother 2	»Haabet«	15 L.	18 -	Faaborg.
	»Sct. Johannes«	8 L.	14 -	Faaborg.
Jagter 4	»Fortuna«	8 L.	14 -	Samsø.
	»Sct. Peder«	8½ L.	7 -	Ærø.
	»Sct. Anna«	3½ L.	5 -	Samsø.
Baade 7	»Haabet«	5 L.	10 -	Samsø.
	uden Navne	1-2½ L.	6-20 -	Samsø.

Samme Aar lossede og ladede følgende 15 fremmede Skibe ved Samsø Toldsted:

fra Kallundborg 3, fra Aarhus 3, fra Horsens 1, fra Thunø 1, fra Kjøbenhavn 1, fra Flensborg 1, fra Slesvig 1, fra Bergen 2, fra Øster-Risør 2.

Hvor urolige Tider det var i Krigen, og hvor usikker Handel og Vandel var for Samsingerne, faar man et Indtryk af ved at læse de Breve og Thingsvidner, der anføres i disse Aar.

I en Indberetning fra Tolder Christian Merckell d. $\frac{1}{8}$ 1716 hedder det, at Fjenden har taget 9 af Øens Fartøjer ⁶⁾ og i Skifteprotokollen klages der flere Gange over »de ulykkelige Krigstider«, der forringer Ejendommens Værdi; saaledes — for at nævne et blandt de mange Exempler — ved et Skifte i Brundby ^{25/11} 1715, ⁷⁾ hvor det hedder: »Mens som bekjendt er at nerverende Krigstiders store Besuering fattige Bønder som Peder Povelsen, der hafuer en Del smaae Børn og ej andet til sig og dem at søge Næring af end dend bare Marck-Aufling, mere setter tilbage end frem, i dend Henseende helst som sidst afdøde Hustrue Bodild Olufsaater ickuns lidet udi Boet indbragte« — — — Eller ved et Skifte i Nordby ^{5/2} 1710 ⁸⁾ hvor Skibet »Kong David«, der ligger ved Langøre Pæle, skal vurderes, og Synsmændenes Udsagn lyder: »mens naar mand eftertencker den fredelig Tiid, Skibet blef kiøbt udi, og den nuværende Krigstiid, saa understaar obenmeldte Skippere og Wurderingsmænd

⁶⁾ Historisk Tidsskrift 5 R. 3 B. S. 94.

⁷⁾ Skifteprotokol 1713—17 Fol. 192.

⁸⁾ Skifteprotokol 1707—12 Fol. 159.

ey høiere at taxere den Sahl. Mands Sjettepart i »Kong David« end som 180 Rdlr.« — Foruden Krigen kom tilige Forbud og Afspærring i Anledning af Pesten, der 1711 rasede saa frygteligt i Kjøbenhavn, at den der bortrev $\frac{1}{3}$ af Indbyggerne. Allerede om Efteraaret 1709 blev der paa Samsø Thing oplæst Paabud om, at »Alle Kiøbmands-Vahrer, Møibler og Klæder, der enten findes udi Fade. Tønder, Pakker. Kister, sammenlagt, bunden, knippet eller indsyet, skal som alle andre mistænkte Vahrer forblifue paa Kiholmen udi 40 Dage, dér at forsees, udspreadis og igiennem vindes.« og Forvalteren fik Befaling til at bygge et »Pesthus« paa Kyholm. Hvilken Frygt, man nærede for Sygdommen, kan man se af den Ilfærdighed, hvormed man tog sine Forholdsregler. Samsøs rette Thingdag var den Gang Løverdagen, og da man Løverdag $\frac{5}{10}$ 1709⁹⁾ var samlet paa Thingstedet, overbragte en Skipper fra Østerby, der lige ankom til Øen, et Brev fra »de højbydende Herrer til Fru Græfinde Samsøe«, om at Fiskere, Landboere og Udroere paa Samsø, som plejer at fare med Baade, skulde tages i Ed paa ej at misbruge deres Baade til at sætte Folk og Varer i Land, som kom fra smittede Steder. Forvalteren Hans Mouritzen sammenkaldte strax til extraordinært Thing, der blev holdt allerede Mandag den 7. Oktober, og her mødte efter Tilsigelse alle, der kom ind under Paabudet, og gjorde deres Ed paa ej saalænge Forbudet varede at overtræde det, og hvis de ikke holdt Eden, da at miste »Ære, Liv og Gods«. Ialt aflagde 302 Mænd Eden, og deres Antal fordeler sig i de forskellige Byer paa følgende Maade, saa man ser, at Fler-tallet af Øens Mænd befattede sig med Søfart og havde en Del af deres Næring deraf.

⁹⁾ Thingbog 1709—14 Fol. 354 ff.

Koldby 17 Mænd, Haarmark 9 Mænd, Pillemark 19 Mænd, Tanderup 15 Mænd, Selsinggaard 1 Mand, Onsbjærg 32 Mænd, Taftebjærg 15 Mænd, Alstrup 6 Mænd, Stauns 4 Mænd, Agerup 2 Mænd, Besser 35 Mænd, Thorup 7 Mænd, Østerby 7 Mænd, Langemark 7 Mænd, Brundby 30 Mænd, Ørby 19 Mænd, Permelille 1 Mand, Morup 15 Mænd, Nordby 61 Mænd.

Tranebjerg, Vadstrup og Krogsgaard nævnes ikke paa Listen. Til Slutning blev Plakaten underskrevet af Forvalteren og »derefter paa Thinget til alles Læsning oplagen og med Søm befæstet, saa Landets Indbyggere kan vide sig derefter at rette.« Endvidere forbødes alt Samkvem med Thunø, da man dér endnu ikke havde taget Forholdsregler mod Pesten, og elleve Mænd og Kvinder, der sidstafvigte 21. Septbr. havde været om Bord paa et Rostockerskib uden for Samsø og handlet med dets Besætning, »skiønt Handelen ey var stor, fordi de ey tilfulde hverandres Sprog forstod«, blev dømt til at arbejde en Maaned paa Kyholmen for at faa Pesthuset færdigt, og hvis de vægrer sig herved, »da aarsagis Forvalteren til at sende dem til Kiøbenhafn som Fanger, at de Høye og veledle Herrer dem sielff kand lade straffe«. Endvidere blev Øen inddelt i flere Distrikter, og Strandvagt udtaget til at passe paa baade Nat og Dag, men Anstrelgelserne blev ogsaa kronet med Held — Pesten naaede ikke Samsø; Krigen alene gjorde ogsaa Ulykker nok. —

Den $\frac{7}{4}$ 1712¹⁰⁾ blev Postbaaden imellem Samsø og Refsnæs opbragt af en svensk Skærbaad; Færgemanden Peter Sørensen i Brundby og Baadens to andre Mænd blev ført til Gøtheborg, hvorfra de senere kom hjem.

¹⁰⁾ Thingbog 1709—14 Fol. 240.

Baaden derimod huggede Fjenden Hul paa og lod den drive med Strømmen, efter at de havde bemærget sig dens Indhold, »den norske Postsæk«, der var kommen fra Fladstrand, samt 102 Rdlr., som Tolder Merchell skulde indbetale paa Kallundborg Amtsstue. Handelsskibene dristede sig kun med Nød og næppe ud og aldrig uden flere i Følge, saa de kunde yde samlet Modstand. I Septbr. 1712 afgik 4 Skibe til Lybeck med Korn; paa Vejen løb de ind til Nyborg for at forhøre om Havet var fri for fjendtlige Skibe, og herfra sender den ene af Skippørne, Søren Michelsen Holm i Nordby, følgende Brev til Forvalteren ¹¹⁾:

Høytærede Hr. Forvalter Sr. Hans Mouritzen
paa Samsøel

Lader jeg Eder vide, at vi vel er kommen til Nyborg, og lengere tør vi intet seyle Synder paa, for de siger, det er icke raadeligt at gaa til Lybeck, for dend Svenske Flode ligger under Borrenholm, og hans Fregatter gaar og krydser under dend Pommerske Køst. Transport-Floden ligger her endnu, som var lat med Roug for Muschofvitterne, og maa icke gaa herfra førre de faar andre Aardre. Voris Flode er endnu intet gaaen ud fra Dragøe, ellers venter Tolderen Bref herom med første Post, om der blifver nogen Lejlighed at seyle til Lybeck. Faar vi icke visse Tidender, saa kommer vi tilbage igien. Anthoni Rytter gick herfra igaar og var kommen fra Spanien og gick til Flensborg. Nyt er her intet at skrifue om. Intet videre end jeg vil hafve Eder med Kiereste og Børn i den Høyestes Beskiernelse og forblifuer Eders velvillige Tiener

Nyborg den 22. Septbr 1712.

Søren Michelsen Holm.

¹¹⁾ Thingbog 1709—14 Fol. 191.

Købmand Oluf Sletting i Besser, Provstens Søn. der ogsaa var med Skibene i Nyborg, sender ligeledes Forvalteren daarlige Tidender ¹²⁾).

Edle Hr. Forvalter!

Jeg lader hannem vide, at vi samme Dag, som vi sejlede fra Samsø, kom Gudskelof om Aftenen Klocken 7 lykkeligen til Nyborg, hvor vi fandt Søren Michelsen Holm af Nordbye, som endnu her ligger; thi Hr. Forvalter tengte vel, at hand hafde verit udi Lybeck, mens Tidingerne ere her altfor slette, thi her spargeris, at der skulde være Kappere udgaaen fra Wismar, dog har vi i Sinde i Morgen at fortsætte voris Reyse, hvortil Gud give os en god Lycke! Her ligger en Flode aff Coffardi-Skibe, som skal til Gribswald, hvilcke fick Tidende udi Aftes, at skulde begifve sig ad Grønsund, hvor de Confojen skal bekomme. Hvem der turde vofve at gaa op med, saa gjorde mand en god Reyse, thi der er meget dyr Tiid — — — — — Vilde Hr. Forvalter være saa god og lade dennem viide hjemme, at vi med alle 3 Skiberomme er kommen hertil. Ombedis vorres fligtig Respect at formeldis til gode Venner.

Forblifuer hans beredvilligste Tiener

Olluf Sletting.

Nyborg den 26 Septbr. 1712.

De 4 Skibe dristede sig derefter paa Vej til Lybeck, men Mickelsdag opbragte svenske Kapere de tre af dem, kun Søren Holm undslap og kom hjem til Samsø med Ladningen i god Behold. Saaledes kunde der fortælles mange Exempler paa Søens Usikkerhed, og hjemme paa

¹²⁾ Thingbog 1709—14 Fol. 192.

Samsø var der ogsaa Uro; endnu i Septbr. 1714 lod Forvalteren udgaa Befaling om at Krigsbaunerne vedblivende skulde være besat med fornøden Vagt, og desuden skulde der udredes Krigsstyr og forskellige Afgifter. saa Udgifterne var store, medens Indtægterne var smaa og usikre, og man kan ikke undre sig over, at der i Krigsaarene finder mange Opbud Sted, hvor Ejendommens Beskrivelse lyder over al Maade trist, som i Onsbjærg ^{10/4} 1714¹³⁾. »Ti Rejsninger Hus vesten i Gaarden med Port og Portrum = 10 Daler; de øvrige 4 Rejsninger findes nedfalden. Fem Rejsninger Hus sønden i Gaarden à 3 R ; det østre Hus, 5 Rejsninger, er for 2 Aar siden nedfalden og nu ganske bort!« — Eller et Opbud i Haarmark ^{27/3} 1715¹⁴⁾, hvor Gaarden er saa daarlig, at det hedder: »Fem Rejsninger Hus i sidste Fastelavns-Søndags Storm nedfalden = 3 Daler 8 β . Stedet saa forfaldent, at dets liige af Ringhed ey paa Samsø findes, og Eyeren ængstes for Creditorernes Kraf, og han har derhos intet at æde eller saa.« Selv ved Skifter, hvor der er rigelige Midler til Deling, klages der dog over »de vanskelige Krigstiider, hvorudi vi lefue«, saaledes ved et Skifte i Alstrup ^{10/7} 1716¹⁵⁾, skønt her er 4000 Rdlr. til Deling, deraf i rede Penge og udlaante Midler 2500 Rdlr. og Skibsparter for 400 Rdlr. — Efter Krigen kom der igen rolige Forhold, og med dem bedre Tilstanden sig paa Øen snart igen; men Skibsfarten blev aldrig saa betydelig mere, selv om ogsaa en Del Bønder vedblev at drive Handel og eje Part i et eller flere Skibe, saa ofrede man sig nu mere for Agerdyrkningen, og den blev efterhaanden Hovederhvervet. —

¹³⁾ Skifteprotokol 1713—17 Fol. 114.

¹⁴⁾ Skifteprotokol 1713—17 Fol. 168.

¹⁵⁾ Skifteprotokol 1713—17 Fol. 242.

Hvor stort et Tab, Samsø led i Krigen, lader sig nogenlunde udregne af forskellige Beretninger, der er afgivet derom. Jeg har før nævnt, at Tolder Merckell i Aaret 1716 indberettede, at Samsø havde mistet 9 Skibe. Den $10/3$ 1721 indsendte Forvalter Gert Niemann paa Brattingsborg en »Specification over en Del af Samsø Indbygges fratagne og forulyckede Fartøjer fra Svenske Kriigs Begyndelse«¹⁶⁾, hvori han nøje fortæller om hvert Skibs Størrelse, Ladning og om Omstændighederne ved dets Tab. Samme Liste anfører tillige det Tab, Thunø led i Krigen, og Resultatet er, at Samsø har mistet 7 Skibe, der tilligemed det tabte Gods repræsenterer en Sum af 9826 Rdlr., Thunø 3 Skibe til en Værdi af 3000 Rdlr.¹⁷⁾; men Tabet har sikkert været langt større. Ser man nemlig Antallet paa Skibe 1711, da finder man det angivet til 40, hvilket Tal ved Opgivelsen 1728 er bragt ned til 18 og endnu har været mindre, idet flere af de nævnte Fartøjer er bygget efter Fredsslutningen.

Samsø har fra meget gammel Tid haft Toldopsyn, og Kongens Interesser varetoges af Ridefogeden paa Søllemarkgaard, senere hen af egne Toldere, dog var Embedet en Tid lang forenet med Birkedommerens. Tolderens Løn angives Aar 1700 til 40 Rdlr. aarlig, og Toldbetjentens Løn til 20 Rdlr.

¹⁶⁾ En Pakke »Frederik IV Krigsforhold« C. i Rigsarkivet.

¹⁷⁾ Til Sammenligning kan anføres, at *Aarhus* i Tiden fra 1711 til Krigens Slutning tabte en Snes Skibe med deres Ladninger, *Horsens* 12 Fartøjer, *Randers* 7, *Grenaa* 9, *Æbeltoft* 10, *Mariager* 4, *Hobro* 3, *Hadsund* 7 . . . ialt Skibe og Ladninger til en Værdi af — 130,000 Rdlr.

[E. Holm: Danmarks og Norges indre Historie 1660—1720. II S. 366.]

Indtægten ved Samsø Toldsted var ¹⁸⁾:

1701 = 476 Rdl. 32 β	1750 = 435 Rdl. 48 β
1710 = 265 Rdl. 69½ β	1759 = 394 Rdl. 40 β
1721 = 316 Rdl. 5½ β	1770 = 283 Rdl. 50½ β
1730 = 359 Rdl. 90 β	1780 = 353 Rdl. 37½ β
1740 = 226 Rdl. 15 β	1790 = 152 Rdl. 63 β

Den vigtigste Havn og Ankerplads var Langøre, om end man ladede og lossede rundt hele Kysten, saa overvintrede Skibene dog ved »Langøre Pæle«, og hertil gik de fleste Skippere, naar de kom fra Norge. Jørgen Bjelke indgav $\frac{2}{5}$ 1671 en Memorial i Skatkamret¹⁹⁾ hvori han ansøger, om at Samsingerne maa blive fri for Provinstold. »Og som Landet næsten paa alle Kanter« — hedder det heri — »kan besejles, hvorover E. K. M. Tolder og Toldbetjente beklage ikke saa vel, som de skulde, kan have tilbørlig Inspektion, hvorom velbem. Jørgen Bjelke og tillige gjør Forslag om efterskrevne Havne alleene til Losning og Ladning maatte bruges og ingen anden der for Landet, nemlig: Kragmose, Brundbyballe, Langøre, Selvig, og udfor Søllemarkgaard, paa det E. K. M. Toldindkomst desbedre kunde iagttages, hvilket vi og befinde til E. K. M. Tolds desto rigtigere Indbringelse allersikrest at være. Hvilket henstilles til E. K. M. allernaadigste Villie og videre Befaling.« — Kongen billigede Forslaget, men 1733 klager alligevel Toldbetjenten over, at Skipperne ikke alle søge Havn: »men ligger rundt om Landet for at besvige Hans Majestæt og derved søge egen Interesse; thi det er os umuligt dennem at oppasse, formedelst Landets Vidtløf-

¹⁸⁾ Samsøs Toldregnskab i Rigsarkiver.

¹⁹⁾ *Werlauffs* og *Nyerups* Samsøbeskrivelse pag. 237.

tighed, saa her under begaas megen Dolus (Svig), som er os uafvidendes! Dette er saa udi Sandhed, saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

Christian Carl Stadeliin.²⁰⁾

Om Stadeliins Klage hjalp, skal jeg ikke kunne sige, men jeg tvivler; thi at narre Toldvæsenet blev jo snarere betragtet som en rask Handling end som Snyderi, og langt op mod vor Tid har denne Mening holdt sig.

Hvad Skipperne førte fra og til Øen med deres Skuder nævnes flere Steder, saaledes i Toldregnskabet 1705—06, hvorfra vi kan tage et Par Exempler.

Skipper Hans Svane af Alstrup agter sig til Norge med 200 Tdr. Byg, 200 Tdr. Malt, 33 Tdr. Rug og 70 Tdr. Ærter. Da han kom tilbage fra samme Rejse, medførte han til Samsø 9 Tdr. Tran, 4 Tdr. Tjære, 20 Voger Tørfisk og forskellige andre Smaating.

Skipper Ib Holm af Nordby agter sig til Norge med 50 Tdr. Rug, 90 Tdr. Byg, 123 Tdr. Malt, 24 Tdr. Ærter, 1 Td. Boghvedegryn og 1/2 Anker Brændevin. Han hjembragte 9 Tdr. Torsk og Sej, 15 Tdr. Sild, 1 Td. Tran, 2 1/2 Td. Spover, 80 Voger Tørfisk, 18 uberedte Ræveskind og 52 Tdr. fransk Salt. — Saaledes har sikkert de fleste Ladninger set ud; men hvis man nu vilde spørge, hvad Fortjenesten var, da maa jeg blive Svar skyldig indtil Aaret 1804, da jeg af en gammel Nordbyskippers Regnskabsbog kan meddele et Par Exempler.²¹⁾

²⁰⁾ Samsøs Toldregnskab Anno 1733.

²¹⁾ Jens Morten Farvers Gaard i Nordby.

Samme Nordbyskippers Proviantliste paa en Rejse fra Samsø til Norge 1804 ser saaledes ud:

Brød for	3 Rdlr.	»	⌘	»	β
2 Tdr. Øl	4	—	»	—	—
at overføre ..	7 Rdlr.	»	⌘	»	β

I. *Indtægten for en Ladning Rug, som var indkøbt i Danzig og udlosset i Aarhus 1804.*

Indkjøbte Ladning haver kostet efter Pengenes Forvexling Hamburger Curs 146 pr. cent. som udgjør i Dansk Banco	2000 Rdlr.	»	ⷻ	»	β
Udlosset i Aarhus 500 Tdr. Rug à 5 Rdlr. 3 ⷻ » β	2750	—	»	—	—
Udgiften fradraget	520	—	3	—	2
	2229 Rdlr.	2	ⷻ	14	β
I beholdne Penge for hele Rejsen den Suma	229 Rdlr.	2	ⷻ	14	β

II. *Indtægten af en Rejse til Norge 1804.*

Lastens Indkjøbspris	1783 Rdlr.	»	ⷻ	»	β
Udlosset i Drammen 350 Tdr. Byg à 22 ⷻ 8 β	1312	—	3	—	—
Udlosset i Drammen 165 Tdr. Ærter à 5 Rdlr. 1 ⷻ 8 β	866	—	»	—	—
Returen fra Norge til Kjerteminde	132	—	»	—	—
Transport	2310 Rdlr.	3	ⷻ	»	β
Overført	7 Rdlr.	»	ⷻ	»	β
$\frac{1}{2}$ Ottinger Smør	4	—	3	—	»
1 Anker Brændevin	7	—	3	—	»
1 Lⷻ Stokfisk	1	—	1	—	8
$1\frac{1}{2}$ ⷻ røget Flæsk	3	—	»	—	»
8 ⷻ Lys	2	—	»	—	»
Købt Brød paa Rejsen	2	—	»	—	»
1 Skp. Byggryn	1	—	1	—	»
1 Skp. Ærter	»	—	3	—	»
Sukker, The, Kaffe og Rom	4	—	»	—	»
1 Ost vog 10 ⷻ à 6 β	»	—	3	—	12
2 Skp. Kartoffler	»	—	3	—	»
Hvidkaal og Rødder	»	—	3	—	»
Summa =	34 Rdlr.	4	ⷻ	4	β

	Transport	2310	Rdlr.	3	ƒ	»	β
Alle Indtægter paa Rejsen	2310	—	3	—	»	—
Udgifterne fradraget	381	—	2	—	11	—
				1929	Rdlr.	»	ƒ 5 β
Indkjøbet fradraget		1783	—	—	—	—	—
Indvundne Penge for hele Rejsen							
den Suma	146	Rdlr.	1	ƒ	7	β

I en »Skibrulle« for Galeasen »Sancte Kathrine«, 32 Læster, der blev ført af Anders Axelsen i Tranebjerg (Morten Jørgen Gyllings Gaard) og 1758 gik fra Kjøbenhavn til Finmarken er Hyren for Besætningen følgende:

Styrmanden..... 20 Rdlr. pr. Maaned

4 Matroser hver 8 — —

Skibsdrengen 4 — —

mod hvilken Løn de forpligter sig til »at være Skipperen hørig og lydige og udi alle Ting søge Rederiets Gavn og Bedste, som ærlige Skibs-Folk eger og vel anstaaer, og ej at forsømme vorres Skibs-Gjerning med at løbe i Land uden Tilladelse af Capitainen, eller hannem nogen Overlast at gjøre. enten inden eller uden Skibs-Borde, langt mindre vorres Skib at forløbe eller forlade, det være sig paa hvad Sted, det være kan, førend Gud vil, at vi til den rette destinerede Losse-Plads er ankommen.« I Aaret 1778 fik Matros Frands Lassen i Alstrup paa en Rejse med den kgl. Handels Skibe til Guinea 5 Rdlr. i maanedlig Hyre, og endelig udgav førnævnte Skipper fra Nordby 1804 til hver af sine 3 Mand 10 Rdlr. i Hyre. Siden den Tid er Hyren steget adskillige Gange.

Det har sikkert været et frit og tiltalende Liv disse Skipperne i gammel Tid har ført. Den stadige Udrejse

til fremmede Lande har givet dem videre Syn paa Livet og større Dannelse end andre Bønder paa Fastlandet, som aldrig kom uden for deres Hjemstavn, og denne Samsingernes Dannelse prises af alle de ældre Forfattere. Man kan forestille sig, hvorledes Livet gik i Aarets Løb. Strax om Vaaren, naar Dagene blev lange, og lys Himmel og mild Luft lod formode, at Vinteren var forbi, fik man travlt med at gøre Skuden i Stand og forberede sig til Rejsen. Var Ladningen saa indtaget, satte man Kursen over Havet mod fremmede Lande, og Rejsens Maal var altid Norge eller Hertugdømmerne. Her forhandlede man Ladningen og indtog en ny, medens man omgikkes de fremmede Folk, deltog i deres daglige Liv, saa og lærte mange Ting, som man ikke kendte, og bragte Bud med derom hjem til Samsø. I de Byer, Samsingerne stadig kom til, har der sandsynligvis været visse Gæstgiversteder og Herberge, hvor man samledes og holdt til. Ved et Skifte i Koldby ^{7/1} 1756²²⁾ omtales »Samsø-Herberg ved Gammel-Strand i Kjøbenhavn«, og de norske Byer har sikkert haft lignende »Samsø-Herberge«. Naar Somren var forbi, og Jævn døgnstormene meldte Vinterens Komme, vendte Skipperne hjem med fyldte Skuder; Ladningen bragtes i Hus, og Fartøjet lagdes i Vinterleje ved Langøre, mens man nu passede Gaard og Handel og fejrede Julen inden Hjemmets Vægge, hvor Fortællinger om Handel og Vandel i de fremmede Byer forkortede Tiden, naar man var samlet om Vinteren, og gav de Unge Lyst til at gaa med og prøve Lykken, naar Vaaren kom. Vinteren var tillige den Tid, hvor man handlede og byttede Fartøjer. Den ^{28/1} 1755²³⁾ sælger saaledes Morten Holm i Stauns og

²²⁾ Skifteprotokol 1754—67 Fol. 268.

²³⁾ Pante- og Skødebog 1727—56 Fol. 254.

Ole Sørensen i Nordby »med velberaad Hu og deres kiere Hustruers Minde og Samtøcke Halvparten i Galiothen »Enigheden«, 14 Læster, timred af Mester Jacob i Obenrade, nu liggende her under Samsø Land ved Langøre Pæle, til Kiobmand velædle Peter Kall i Flensborg, med alt sin med Rette tilhørende, staaende og løbende Redskab, Seigle, Ankere og Touge, Skibsbaad, Kykkentøj, samt Pælestaderne ved Langør for god grov Courant Mynt 360 Rdlr.,« — og tilføjes der gærne ved slige Handeler: »Sælgeren skal hiemle bem. N. N. og hans Arvinger fri for hver Mands Tiltale paa alle Have og Strømme, baade inden og uden Riget, hvorhen han bemeldte Skude agter at lade sejle.«²⁴⁾

Vinteren blev ogsaa af de Unge benyttet til at torberede sig til Styrmandsexamen, efter at denne ved Lov var bleven paabudt. Af en haandskreven Bog, der endnu er bevaret²⁵⁾ og indeholder forskellige Beregninger og Tegninger, alt udført med den største Akkuratesse, ser man Datidens Fordringer til en Styrmand. Paa Bogens første Blad staar: Navigations-Konstens Videnskab, bestaaende af XLVI Hoved-Capitteler og udarbejdet efter Klaas de Vrieses Skatkammer under Skipper Adriansen af Frantz Sørensen Lassen. Begyndt i Kjøbenhavn 16 Oktober 1777 og fuldendt s. St. 31 Januarj 1778.

Juva Jesu, juva me; non possum sine te. Deus nobis adsit sua gratia!²⁶⁾

Som en Slags Tillæg til Bogen følger bag i en Beskrivelse af, hvorledes man har at forholde sig, naar man møder et fjendtligt Krigsskib, og allersidst findes en

²⁴⁾ Skøde- og Pantebog 1727—56 Fol. 113.

²⁵⁾ Hos Bødker Søren Hendrik Frandsen i Alstrup.

²⁶⁾ Hjælp mig Jesus; jeg formaar intet uden dig. Gud hjælp os af sin Naade!

Tabel: »Direktionen til at sejle Kattegattet saavel ud som ind, ved Dagen som ved Natten, grundet paa sikre og tilforladelige Oplysninger om Kysternes rette Situationer.«

Endelig findes vedlagt den unge Mands Styrmandsbevis, der beretter, at:

Efter Hans Kongl. Mayestæts Allernaadigste Skipper-Lauget givne Articler, de dato 25de Januarij 1707, er Frantz Sørensen Lassen, barnfødt paa Samsøe, gammel 23 Aar, bleven examineret og befunden, at han forstaaer Tiidsregning, Højdemaaaling med Solen og Stjernerne. Compassens Misviisning ved een og tvende Peylinger udi Horizonthen, samt Azimuths Peyling at beregne og forbedre, desliigeste det platte og voxende Kaarts Beregning og Passing, at holde en correct Journal, og stille sin Cours, hvorhen han sig agter. Hvilket hermed under vore Hænder bekræftes.

Skipper Laugets Forsamlings-Huus i Kjøbenhavn d. 31te Januarij Anno 1778.

Navigations Direktør ved Skipper-Lauget

C. C. Lous.

Skipper-Laugets Oldermænd

J. D. Kiøhlsten.

Naar Styrmandsexamen var taget og Part erhvervet i et Skib, var den unge Mand giftefærdig og satte inden lang Tid Foden under eget Børd. Naar han havde gjort sit Valg — eller Forældrene i hans Sted — fejredes Brylluppet med Fest og Spil, og ved denne Lejlighed frembar de gamle Degne og Skoleholdere alle gode Ønsker for den unge Mands Handel og Vandel, og af saadanne »Brudevers« er en Mængde endnu bevaret, hvoraf vi kan lære Tidens Lejlighedspoesi at kende og se dens Hentydninger til Søfarten:

 I deres Handel. Gud, du din Velsignels' sende!²⁷⁾
 Du al Ulykkens Stød langt bort fra dennem vende!
 Ja, naar vor Brudgom vil paa Havet fare frem,
 Da, milde Gud, ham før beholden til sit Hjem!

Du Jacob Patriark paa Rejsen vilde følge,
 Forlad ej Jacob her paa Havets grumme Bølge!
 Men hannem Lykke giv at drive Handel her.
 Saa alting lykkes maa for hannem her og der!

En anden Prøve paa hvor gode Ønsker, man frembar for de unge Ægtefolk, har man i følgende:

 Ja give Gud hans Fart maa saa velsignet blive²⁸⁾
 Som fordum Salomons, som Skriften monne skrive.
 At Konge-Riiget nep' kund' bringe mere frem
 End Skibene, naar at de kom fra Ophir hjem! —
 Nu kan jeg ikke mer, hvorfor jeg lægger sammen
 Og beder Gud han vil her lægge til sit Amen!

Fra Glæden vender vi os til Sorgen. Undertiden døde den unge Samsing i fremmede Lande eller han forliste og fik sin Grav i Bølgerne, hvorom baade Skiftebøger og Thingbøger melder saa mange Gange, at det vilde føre for vidt at nævne Exempler herpaa²⁹⁾; men enten han døde i Norge, forliste paa Skagen eller Døden hentedede ham endnu længere borte fra Hjemmet, som i Batavia eller Curacao, der flere Gange berettes om, saa

²⁷⁾ Ved Jacob Jørgensen Snedkers og Anne Mortensdatter Friers Bryllup i Pillemark d. ²⁴/₅ 1792.

²⁸⁾ Ved Rasmus Jensen Fogeds og Bodil Johanne Hansdatters Bryllup i Nordby d. ²/₁₂ 1802.

²⁹⁾ Se f. Ex: Skifteprotokoller 1717—30 Fol. 198, 1707—12 Fol. 15, 1748—53 Fol. 63 og 198.

naeude Efterretningen om hans Død jo omsider til Samsø. og den efterlevende Slægt hædrede i mange Tilfælde hans Minde ved at ophænge en Tavle i Kirken, hvorpaa der fortaltes om hans Liv og Død. Af den Slags Mindetavler har der været ikke faa⁸⁰⁾, og et Par Stykker er endnu bevaret. I Stauns⁸¹⁾ hænger en saadan Mindetavle, der er taget hjem fra Onsbjerg Kirke. Den beretter:

Ao. 1767 den 9. December blev den 1ste Broder Hr. Jørgen Olufsen fra Stauns med en Jolle østen Samsø. Ao. 1772 den 19. Maj blev den 2den Broder Hr. Jens Olufsen udsejlede af Jagten norden Samsø. Ao. 1775 den 29. Marts kuldsejlede i Nordsøen Galeasen »Haabet« fra Samsøe, med hvilken blev den 3die Broder Hr. Peder Rasmussen af Stauns, samt Kiøbmand Rasmus Sørensens af Stauns, Matros Rasmus Madsen og Drengen Søren Jensen, begge af Nordby. Til Æreminde bekostet af de 3de Brødres Fader Rasmus Pedersen i Stauns Ao. 1784.

Ynksom Øje vil Du see,
 saadan gik det Brødre tre,
 saadan gik det Brødre tre,
 deres Liv fik hastig Ende;
 Søen aabnede sin Mund,
 drog dem ned paa Havsens Bund.
 Deres Siæl har Gud i Gjemme,
 gid vi denne Sorg maa glemme!

En lignende Mindetavle med Billede af et oprørt Hav, hvor 4 Skuder kæmper i Havsnød, hænger i Onsbjerg Kirke, men Tiden har taget saa meget paa den, at man ikke kan læse hele Indskriften, men nogle af de paa forrige Tavle nævnte Søfolk nævnes ogsaa her, og

⁸⁰⁾ Se *Thura Samsøbeskrivelse* Pag. 29.

⁸¹⁾ Hos Gaardejer Jens Snedker Jensen.

Skibet forliste paa Rejsen til Norge samtidig med det andet. Versets Slutning lyder:

En anden Forandring her sees og gives,
her »Haabet« gaar under, her otte aflives.

Med stormende Snefog Gud mødte paa Vandet,
de drucknede alle og fick ikke Landet.

I Aaret 1808 hedder det om Samsøs Søfart³²⁾, at Øens egne Skippere udføre dens Kornvarer, men Ærboerne har i en Del Aar bekersket den meste Udførsel. Og — tilføjer Forfatteren — »Samsøs Skibsfart er i de senere Aar aftaget meget, efter nogles Formening, fordi Indvaanerne lægger mere Vind paa Agerbrug; Øen har 10 Fartøjer og nogle store Baade.« Den engelske Krig 1807—14, i hvilken Samsø var besat med Militær, og alle daglige Forhold led meget under Krigens Tryk, gjorde næsten lige saa stor Skade paa Øens Skibe, som Krigen Hundrede Aar før. Flere Skibe blev taget af Fjenderne; den 3. Maj 1808 opbrændte de endog syv Baade ved Ballen³³⁾, og af Thingbogen kan man uddrage omtrent de samme Historier om Kaperier, som vi har set Prøve paa fra Krigen med Sverrig 1709—20. Den 1ste Maj 1814 blev Skipper Morten Kjerulffs Jagt »Bodil Marie« opbragt under Skagen af en svensk Kaperbaad og indbragt til Marstrand³⁴⁾. Skuden var paa Vej til Færøerne med Korn, havde Proviant inde til 6 Maaneder og en Besætning af 4 Mand foruden Hr. Frederick Sann (som har givet »Sannholm« Navn), der medfulgte

³²⁾ *Gr. Begtrup*: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 1808. 5 Bind.

³³⁾ *C. Th. Sørensen*: Meddelelser fra Krigsarchiverne 3. Bind. S. 456.

³⁴⁾ Thingbog 1809—17 Fol. 339.

som »Handelsbetjent« for at sælge Ladningen. Da Kri-
gen var endt, og Folk igen kom i den gamle Gænge,
blev det særlig Agerbruget, der tog alles Kræfter. Bøn-
derne deltog ikke mere selv i Søfarten, men afløstes af
Skippere, der drev Handel og Sejlads som eneste Er-
hverv. 1824 havde Samsø kun 1 Skib paa 14 Læster
og 6 tilsammen paa 24 L., og Udførselen 1826 var —
skriver J. H. Larsen⁸⁵⁾ — af alle Slags Kornvarer 17.684
Tdr. Blandt de vigtigste Varer, som samme Aar indførtes
til Øen var: 2007 R Tobak, 2 R Snus, 2007 R Kaffe.
17 R The, 589 R Cichorie, 1321 R Kandis, 3678 Potter
Brændevin, 293 R Topsukker, 1009 R Sirup, 76 Potter
Vin, 703 R Puddersukker, 224 Potter Rom, 397 R Ris
og 12 Citroner. »Man kan« — siger Forf. — »af disse
enkelt Indførselsartikler se, at Levemaaden paa Samsø
endnu 1826 var meget tarvelig, og at Folk var vel til-
freds med de almindelige Livsfornødenheder.«

1855⁸⁶⁾ var paa Samsø hjemmehørende 20 Fartøjer
med en samlet Drægtighed af 140 C. Læster og 24
Baade paa under 2 C. Lst. Som de vigtigste Indførsels-
artikler for dette Aar nævnes: Trælast 200 C. Lst., Stang-
jern 40.000 R , Stenkul 1000 Tdr., Salt 170 Tdr., Kaffe
30.000 R , The 600 R , Sukker og Sirup 86.000 R , Ris
6000 R , Tobak 9000 R , Vin 100 Viertler og 4000 Bou-
teiller, Rom 1500 Viertler, Bomuldsgarn 4000 R og Ma-
nufacturvarer af Bomuld og Silke 7000 R .

1895⁸⁷⁾ var paa Samsø hjemmehørende 27 Fartøjer
og maalte Baade med ialt 344 Tons, desuden 2 umaalte
Baade. Af Skibsfart levede 160 af Øens Indbyggere, og

⁸⁵⁾ J. H. Larsen: Topografisk Beskrivelse af Samsø 1849. Manu-
script i Nationalmusæet.

⁸⁶⁾ J. P. Trap: Danmarks hist.-topogr. Beskrivelse 1858.

⁸⁷⁾ J. P. Trap: Danmarks hist.-topogr. Beskrivelse 1898.

Told- og Skibsafgifterne beløb sig i nævnte Aar til 6,357 Kroner.

Følgende Tabel viser Samsøs vigtigste Ind- og Udførselsartikler for hvert Tiaar fra 1850⁸⁸⁾.

Udførsel til indenrigske Steder.

Aar.....	1850	1860	1870	1880	1890	1900
Hvede, Tdr.....	125	360	2962	1874	1203	1984
Rug, Tdr.....	4747	3550	2765	3199	247	236
Byg, Tdr.....	1862	5150	3748	607	4284	6692
Havre, Tdr.....	1075	2915	1402	621	158	70
Ærter, Tdr.....	525	18	»	»	»	»
Vikker, Tdr.....	2	8	»	»	»	»
Raps, Tdr.....	175	671	217	659	879	8
Kartofler, Tdr....	1559	2381	6007	4382	4872	6506
Græsfrø, Pd.....	15,340	4600	21,200	16,821	21,130	1875
Kød og Flæsk, Pd.	3494	»	»	»	6626	1814
Ost, Pd.....	62	»	32	303	17,418	23,939
Smør, Tdr.....	»	»	5	42	1604	616,095 ⁸⁸⁾
Æg, Snese.....	93	»	728	1828	29,382	35,917
Heste, Stkr.....	20	94	143	120	117	290
Hornkvæg, Stkr...	76	519	448	404	1078	1789
Svin, Stkr.....	14	»	27	596	2976	6280
Faar og Lam, Stkr.	76	665	1478	954	1471	1487
Huder, Pd.....	6114	6110	4890	5500	11,169	16,680
Uld, Pd.....	3938	3518	1280	1445	398	650
Ben, Pd.....	2208	6406	4747	4430	3720	2681
Klude, Pd.....	4138	8054	11,845	20,064	18,284	14,703

⁸⁸⁾ Meddelt af Toldfuldmægtig Halby i Tranebjerg. For Aaret 1900 efter »Samsø Folkeblad« Nr. 14, 1901.

Indførsel fra indenrigske Steder.

Aar	1850	1860	1870	1880	1890	1900
Brænde- vin, Potter }	43,341	92,253	74,009	86,670	94,887	83,621
Øl, Potter.	1047	»	»	»	50,381	119,974
Fedt, Pd. . .	»	»	»	28,274	36,436	29,500
Margar. Pd.	»	»	»	»	»	128,125
Brænde, Fv.	134	»	499	491	177	98
Stenkul, Td.	83	789	1409	4171	5917	9919
Majs, Pd. . .	»	»	»	97,000	620,818	2,566,300
Klid, Pd. . .	»	»	»	207,700	906,316	648,700
Mel, Pd. . . .	»	»	»	108,800	309,305	613,800
Oliekg., Pd.	»	»	»	183,900	938,207	1,028,200
Kunstig Gødn., Pd. }	»	»	»	121,100	131,359	305,826
Frø, Pd. . . .	32	»	6972	16,381	36,006	1,011

Indførsel fra udenrigske Steder.

Aar	Stenkul	Trælast	Oliekager	Klid	Majs	Humle
	Tdr.	Kubikf.	Pund	Pund	Pund	Pund
1850	936	32,021	»	»	»	»
1860	2,800	9,520	»	»	»	»
1870	4,140	34,920	»	»	»	»
1880	9,102	12,931	»	»	»	»
1890	12,280	42,750	»	»	»	»
1900	Pund : 5,975,065	23,361	1,780,334	6404	896,800	838

Udførsel til udenrigske Steder.

Aar	Hvede	Rug	Byg	Havre	Kar- tofler	Gl. Jærn
	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Pd.
1850	725	2836	13,645	5181	»	»
1860	250	1451	8,626	2188	»	»
1870	2505	3803	8,790	800	»	»
1880	861	4348	7,486	»	»	»
1890	977	290	2,600	»	»	»
1900	»	»	»	»	8407	4500

Færgeløbet.

Passagerer og Postsager befordredes i ældre Tid til og fra Samsø af en privilegeret Færgemand, der fra 1682 i henved Hundrede Aar havde sin Bolig i nuværende Rasmus Andersens Gaard i Brundby; derefter boede Færgemanden en Tid forskellige Steder, og fra 1811 fik han Bolig i »Færgegaarden« ved Ballen. Grevskabets Besidder var forpligtet til at holde Færgeløbet i god Stand og havde derfor Kontrakt med Færgemanden om Fartens Besørgelse, til hvilken der var knyttet sex Husmænd fra Brundby som »Færgekarle«. Endvidere var det strengelig forbudt Øens Skippere at gøre Færgemanden Indpas i hans Næring under Straf af Pengebøder; af Herskabet fik Færgemanden en fast årlig Løn af 34 Rdlr., men der var jo desforuden mange Biindtægter forbunden med Bestillingen. Til

Færgeløbet hørte 3 Baade; kun én Gang om Ugen, hver Tirsdag, afgik Postbaaden — i ældste Tid til Refsnæs, siden til Kallundborg — og retournerede igen om Onsdagen; men Passagerer kunde bestille Befordring, naar det skulde være. Prisen var for almindelige Rejsende 64 β, for Bønder og Tyende m. fl. 28 β, og særskilt fragtet kostede den store Baad 12 Rdlr., »Mellembaaden« 8 Rdlr. og Sejlbaaden 5 Rdlr. Til Færgebaadenes Bekvemmelighed blev Havnen ved Ballen anlagt af Herskabet 1764 og siden flere Gange forbedret, hvorhos det var forbudt alle Skippere at benytte den, da den udelukkende var forbeholdt Færgemanden, som selv skulde holde den i Stand.

Postsagerne gav ikke Færgemanden meget Arbejde, thi de aarlige Forsendelser løb ikke op til mange Hundrede, f. Ex. modtog Grevskabets Forvalter fra 1. Maj 1786 — 1. Maj 1787 kun 25 Breve og afsendte i samme Tidsrum 29; Portoen androg for disse 54 Breve ialt 5 Rdl. 3 ₤. I Aaret 1797 blev Færgeløbet solgt til et Interessentskab, som bestod af flere af Øens Bønder og Embedsmænd, men 1810 overdrog disse igen for 1750 Rdlr. Færgeløbet til Greven, som saa Aaret efter lod Færgegaarden »Sophusminde« ved Ballen bygge og bortforpagtede baade denne og Løbet til Færgemand Schmidt. Færgeløbet vedblev at være ved Ballen indtil 1. Maj 1861, da daværende Færgemand Beissenherz flyttede til Koldby som Postexpeditør. og fra Koldby Kaas er Posten siden da bleven befordret med Dampskib, hvoraf nu to daglig anløber Samsø paa Ruten Kallundborg—Aarhus. Følgende har beklædt Stillingen som Færgemænd, og deres Tjenestetid er her angivet, saavidt det har været til at skønne efter Kontrakter og lignende Opgivelser i Thingbøgerne.

Søffren Pedersen i Brundby 1682—1716.

Peder Sørensen i Brundby 1716—1739. Søn af forrige.
Drukne ved Juletid 1739 paa en Rejse med
Færgebaaden.

Peder Sørensens Enke og Søn } 1739—1778.

Søren Pedersen i Brundby

Hans Rasmussen Labo i Brundby 1778—1790.

Frederik Sann i Langemark 1790—1798.

Bertel Rasmussen Ladefoged i Brundby 1798—1802.

Carl Frederik Ewens i Langemark 1802—1811.

Julius Schmidt i Færgegaarden 1811—1843. Færgegaarden
brændt 17. Maj 1840.

Jens Kieldrup i Færgegaarden 1843—1850.

Theodor Didrik Beissenherz i Færgegaarden 1850—1861,
derefter Postmester i Koldby til sin Død 28.
Januar 1900. R. af Dnbg.

Handel.

Medens Skipperne forhandlede de grove Varer, som de selv hjemførte fra Norge og Hertugdømmerne, saaledes som det er fortalt under Søfarten, saa gaves der desuden *Kræmmere*, der kun handlede med finere Varer, Alenkram, Specerier og slige Ting, men deres Antal har vist ikke været stort, og formodentlig har de vandret fra By til By med Kramkisten paa Nakken og falbudt deres Varer rundt i Husene, thi de nævnes i Thingbøgerne som »Tabeleth-Kræmmere«, vel sagtens fordi deres Varekasse i ældre Tid havde Form som en »Tabeleth«. Skippernes Handel var for Størstedelen Tuskhandel, saavel naar de indkøbte Varerne, som naar de afsatte dem.

Paa Samsø betalte Folk med Korn, der blev leveret ved Langøre og Gammelholm; dette førte Skipperne saa til Norge og Lybeck og brugte det her som Betaling for Købmandsvarer, hvorpaa der ofte nævnes Exempler. Den 29. Oktb. 1698 udstedte saaledes Michel Svenske i Morup et Pantebrev til Salig Hans Skrøders Enke i Lybeck paa 93 ƒ 8 β for »gode og nøielig annammede Varer«, som han lover at betale med »rede Penge og ingen Varer«, hvorfor han sætter Gods og Formue i Pant, alt »uden Argelist«. Saadan Tuskhandel fandt næppe Sted med Kræmmerne; her betalte Køberen med rede Penge, og Handelen drejer sig jo ogsaa i de fleste Tilfælde kun om nogle faa Skilling. I Septbr. 1708 døde Standsvend Jacob Rasmussen, Kræmmer i Onsbjærg, og ved Skiftet efter ham bliver hele Varelageret vurderet, og vi faar dermed at vide, hvad saadan en Handelsmands Krambod indeholdt ¹⁾. Listen omfatter:

3 ¹ / ₂	Kvt. blaat Fløjel	3	ƒ	»	β
¹ / ₂	Al. blommet Firskaft	»	-	12	-
2 ¹ / ₂	Al. »Sles Lærred«	à	»	24	-
1 ¹ / ₂	Kvt. Kallemancke	»	-	10	-
16	Al. sort Flor	à	»	10	-
24	Al. brogede uldne Baand	à	»	1	-
9	Al. grønne floret Baand	à	»	1 ¹ / ₂	-
24	Al. blaa uldne Baand	à	»	1 ¹ / ₂	-
1 ¹ / ₂	Al. sort og hvid Silkebaand	»	-	6	-
6	Al. sorte Taftes Baand	à	»	3	-
30	Al. rød, hvid og blaa Bændel	»	-	14	-
4	Al. gemen hvid Knipling	à	»	2	-
2	Al. Agramaner	»	-	6	-

¹⁾ Skifteprotokol 1707—1712 Fol. 86.

3	Dukker fin Traad.....	»	ⷈ	12	β
4	Dukker hvid grov Traad...	I	-	»	-
6	Dukker rød og sort Traad .	I	-	8	-
11	»Fingerbør«.....	I	-	»	-
1	Blækhorn	»	-	6	-
1	Dusin Tinknapper	»	-	3	-
200	Synaale	I	-	4	-
3	Par Knive	I	-	8	-
2	ⷈ hvid og blaa Stivelse ...	»	-	12	-
¹ / ₂	Dusin smaa Hornkamme...	»	-	9	-
9	Hornkamme.....	»	-	13	-
1 ¹ / ₂	Dusin smaa Hornkamme...	»	-	13	-
4	Evangeliumsbøger	»	-	8	-
4	Kathekismusser	»	-	12	-
1	Psalmebog	I	-	»	-
8	»Abeseter«.....	I	-	»	-

Denne Fortegnelse over Varebeholdningen viser os, at Handelen ikke er drevet i det store, og dog findes der indført 65 Skyldnere over hele Øen, mest Kvindfolk f. Ex. Tolder-Anne i Tanderup, Lisbeth i Ørby, Thing-skriverens Pige i Morup o. fl., saa man ser, at Kræmmeren har fartet baade i Syd og Nord for at falbyde sine Varer og endda har maattet give lang Kredit. Mandens hele Bo vurderedes til 185 Rdlr. 1 ⷈ 12 β, deri indbefattet Huset, en Ko til 7 Rdl., 4 Faar til 2 Rdl. 3 ⷈ 8 β, en Gris til 2 ⷈ og en Gaas til 1 ⷈ 8 β. — — Noget bedre stiller Forholdet sig ved Skiftet efter Skipper og Gaardmand Clemmen Foged i Morup 1763²⁾). Her er Kramhandelen sikkert kun drevet hjemme i Gaarden sammen med den sædvanlige Handel med grove

²⁾ Skifteprotokol 1754—1767 Fol. 594.

Varer, som alle Skippere drev; Varebeholdningen er ikke stor, men har jo sagtens været righoldig nok til at tilfredsstille Nordlandets Folk. Af rede Penge fremvistes 487 Rdl.; den fra Wessels Digt bekendte Rasmus Langeland i Korsør har 20 Rdl. tilgode for Varer, og til norske Købmænd skylder Boet 30 Rdl., men har samtidig en Del tilgode hos de samme. —

Ungkarl Søren Øster i Brundby døde 1793. Han havde i sin Ungdom, thi han var 63 Aar, da han døde, faret med hollandske Skibe paa lange Rejser baade til Batavia og Amerika, men kom siden hjem og bosatte sig paa Samsø, hvor han drev Handel i sin Fødegaard. Efter hans Død blev der holdt Auktion over Krambodens Varer, der omfatter 266 No. af meget broget Indhold³⁾. Særlig Porcelæn findes i rigt Udvalg, som: 12 Par Porcelæns Thekopper, røde og hvide med Guldkant, en Porcelæns Kaffekande med Fod, en blomstret Kaffekande, 12 Par røde og hvide »Sukkerladekopper«, en hvid Punscheskål med Blomster, to smaa Urtekrukker o. s. v. o. s. v. Ved Juletid 1804 døde i Tranebjærg Johan Wentzell, en Tysker, som opholdt sig her paa Samsø og forhandlede Kramvarer. Han hørte til den Slags Handlende, man kaldte »omrejsende Jøder«, af hvem Kvindfolkene købte deres Pynt, Baand, Lin, Kniplinger, o. a. I Skiftet efter ham hedder det⁴⁾. »Skifteretten, som vidste, at Wentzell her var en fremmed Tilrejsende, var villig til, da nu Bevis var ført for, at han havde Enke og Børn i sit Hjemsted i Kongeriget Bøhmen, at udlevere hans Bo, som beløber sig til 1142 Rdl.« — Efter at nogle Udgifter er fradraget, bliver der 850 Rdl.

³⁾ Skifteprotokol 1791—1807 Fol. 329.

⁴⁾ Skifteprotokol 1791—1807 Fol. 1309—1468.

tilbage, men da Arvingerne bo udenlands, fradrages i Følge Loven den sjette Part til Kongen og derefter igen den tiende Part til Øvrigheden, saa Enken i Bøhmen bekom kun 637 Rdl. Ved at se Wentzells Vareliste igennem støder vi paa mange Slags Handelsvarer, og hans Lager maa have fyldt mange store Kasser og Kister; disse opbevarede hos hans Vært, en Gaardmand i Tranebjerg, og selv vandrede han med Kramkisten fra Dør til Dør og falbød Varerne. I »Galanterikisten« fandtes et righoldigt Lager f. Ex.: 28 Silkeklæder i alle Farver med Borter fra 1 Rdl. til 2 Ƴ Stk. — 150 Bomuldsklæder i alle Farver ogsaa med Borter à 12 β . Flere Hundrede Alen »Malins-Kniplinger« à 8-5-4 β . Mange Hundrede Alen Baand, saasom: Brune Atlaskes Baand med Guldblomster, grønne engelske Baand, røde Taftes Baand, sorte franske Baand m. fl. Desuden mange Hundrede Alen Kniplinger . . . Dette var Kvindepynt, men ogsaa til Mændenes Behov var der rigeligt Udvalg; her er baade Knive, Tænger, Spigerboer, Ølglas, Spidsglas, Frimurerglas, Tumlinger, Klukflasker, 18 Mundharper, 4 Rageknive, Spejle, Skospænder, Papir, Oblater og et Spil Kort til 2 Ƴ m. m. m.

Af Apothekersager findes et helt lille Lager, særlig Oljer og Essenser: 118 Flasker Hoffmandsdraaber à 4 β — 132 Flasker Haarlemmerolje à 2 β , rigt Udvalg i: Skorpionolje, Teglstensolje, Annisolje, Malurtolje, Johannesolje, Rosmarinolje, Cron-Essents, Theriak, Nysepulver, Hovedvand, Perikum, Bitteressents og Lebensbalsom! Som man ser, kunde en saadan Jøde have mange Slags Handelsvarer med sig, og hans Ophold paa Øen strakte sig da ogsaa over lang Tid. — —

J. H. Larsen angiver 1849 de Handlendes Antal til 30, men, skriver han, »de fleste af disse udsælger

kun Kaffe, Sukker, Brændevin og Tobak i smaa Partier; af virkelige Handlende med de for Landmanden fornødne Varer gives der kun 3—4 Stykker.« Tiden gaar; og siden den Gang har Forholdene forandret sig meget paa Handelens Omraade. Nu findes der i hver By 2—3 Købmænd, der fører et righoldigt Lager af alle Slags Varer, baade Kolonial, Manufaktur, Isenkram og tildels grove Varer; og Handelsrejsende færdes stadig paa Øen og forsyner de Handlende med alle de Varer, der ønskes. Endvidere er der i Tranebjerg, som jo nu indtager Pladsen som Øens »Hovedstad«, henved et Dusin Handlende, der hver med sine Specialiteter søger at lokke Kunderne til Huse ved udyntede Vinduer og Reklamer paa Købstadmanér; og træder man ind i én af disse Butikker og ser den udstillede Varebeholdning til mange Penges Værdi, saa føler man bedst, hvor Tiden har forandret sig, siden »Jacob Kræmmer« i Onsbjærg for 200 Aar siden døde og fik *sin* hele Varebeholdning vurderet til 6 Rdlr. 4 ŷ 8 β . —

Tilføjelser.

- Til S. 9. »Kallundborg Dagblad og Samsø Avis«, udg. og redig. af A. Sørensen m. fl. 1877—88. Kallundborg.
- Til S. 152. I Bylovens § 53 kalder Nordbyerne Heden »*vor Hede*«, og deres Adkomst til den grundede sig paa følgende Brev, udstedt af Kong Christian den 3die i Aaret 1555¹⁾). Om samme Brev hedder det i Thingbogen den 10. Februar 1753²⁾): »Paa samtlige Bønders Vegne i Nordby Sogn mødte Mads Sørensen og fremviste i Retten en Kongelig allernaadigst Bevilling af Aar 1555 in originali, skreven paa Pergament, underskreven og udgiven af Høj-Salig Kong Christian den Tredie angaaende en Overdrift til bemeldte Sogn, kaldet Ormehoved, hvilken han begærede læst, paaskreven og tilbageleveret. Og som samme Bevilling af Ælde og Slid var noget beskadiget, og dels i Henseende til den gamle Skrift noget ulæselig og uforstaaelig, blev tillige fremlagt en af Stædets daværende Sognepræst, Velærværdig og Højlærde Hr. Jesper Clausson forfattet tydelig Oversættelse til Conference i Retten, som lyder udi den nu brugelige Stil og Bogstavering:

¹⁾ Register paa alle Landene de annis 1553—58.

²⁾ Thingbog 1750—57 Fol. 189.

Wi Christian den Tredie med Guds Naade Danmarks og Nørges, Wenders og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst gjøre vitterligt, at vore Undersaatter udi Nordbye og Morup paa Vort. Land Samsøe boendes haver haft deres Fuldmægtige her hos os og berettet, hvorledes der af gammel Tid haver været brugt et Overdrift til de Byer, som de udi boe, kaldes Ormhoved, og givet deraf aarligen til os og Kronen een halv Tønde Smør, og beklaget de dennem, at de haver ringe Græsgang, og dersom de skulde blive skildte ved samme Orm-Hoved, blev de Byer fordervet, som fornevnte Ormhoved bruges til. Da paa det fornevnte vore Undersaatter udi fornevnte Byer kunde saa meget des bedre blive ved Magt, have vi af vor synderlig Gunst og Naade undt og tilladt, og med dette vort aabne Brev unde og tillade, at fornevnte Orm-Hoved, som vore Undersaatter udi Nordbye og Morup hidtil bruget haver, maa og skal herefter nydes og bruges til Overdrift og Græsning til fornevnte Byer, dog med saadan Skiel og Vilkaar, at de udi Nordbye og Morup skulle aarligen give deraf til os og Kronen 24 Mark Danske Penninge. Og dersom vi kunde komme videre udi Forfaring, at de kan taale at give mere deraf til Skyld og Landgilde, da skulle de gjøre og give deraf som tilbørligt kan være. Thi forbyde vi alle, ihvo det helst er eller være kunde, særdeles vore Fogeder, Embedsmænd og alle andre, vore fornevnte Undersaatter udi Nordbye og Morup her imod paa fornevnte Ormhoved, eftersom forskrevet staar, at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gjøre under vor Hyldest

og Naade. Givet udi vor Kiøbsted Callundborg,
Sancti Bartholomæi Apostoli Dag Aar Christi 1555.

Under Vort Zignet
Christian.

LS.

Dette at være rigtig Copie og Oversættelse
testerer

J. Clausson.
pastor loci.

Til S. 186. Om Hoveriet paa Samsø i ældre Tid kan
anføres følgende: *Forsøg paa at afskaffe Hoveriet
paa Krongodset i Sjælland, Møen, SAMSØ og Skaane
1624—25*⁸⁾.

I Commissariernes Erklæring angaaende Samsø
hedder det »Och for det allersidste varre vij
med Ko. Ma. Lenzmandt Hans Lindenow paa Kalling-
bore Slot och paa Samsøe forsamlit och
paa Samsøe haffuer vij forfarit, att alle Bønderne
der paa Landit — Norbye sogen undertagendisz —
haffuer aff aldersz tidt giort nogle faae Dages werck
medt ployning, Sedt og Kornhøst til Søllemarck-
gaard, och Norbye Sogenn haffuer, som der frae
lant er beliggendisz, Aarlig udgiffuit huer Bunde 8
skilling for same hofferij«

Actum Kiøbenhaffn dend 29de Decemb. Ao. 1624.

Clausz Daa,
egen handt.

Axell Wrne Knudsen,
egen haand.

⁸⁾ Danske Magazin III. 4. S. 249.

INDHOLDSFORTEGNELSE

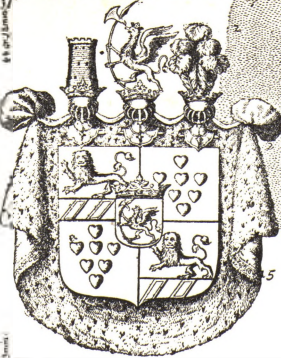
<i>Kilder til Samsøs Historie</i>	Side 5
Selvstændige Værker — Manuscripter — Meddelelser i Bøger og Tidsskrifter — Arkivalier — Aviser.	
» <i>Samsø, o Samsø, du grønklædte Ø</i> af A. K.....	10
I. Historiske Efterretninger	12
Indledning — Samsøs Udseende i de ældste Tider — Navn — Sagnhistorie — Arngrims Sønner og Holm- gangen paa Samsø — den historiske Tid — Valde- marerne — Plyndringer i Middelalderen — Marsk Stig — Pantsættelsesdokument 1253 — forskellige Besiddere — Forlehningsbrev 1307 — andre Forlehninger — Indløsningsbrev 1407 — Dronning Dorotheas Liv- geding 1449 — Christjern den 2dens Underhold 1546 — Kallundborg Lehnsmænd, Samsøs højeste Øvrighed — Kong Frederik den 3dies Skøde til Jochum Gers- dorffs Arvinger 1661 — Jørgen Bjelke Ejer af Øen — Ordre til Skatkammerkollegiet 1670 — Griffenfelds Købekontrakt — Jørgen Bjelkes Skøde til Griffenfeld 1674 — Griffenfeld Ejer af Øen — Samsø inddrages under Kronen 1676 — Erklæring om Øens Indtægter — Kong Christian den 5tes Gavebrev til Sophie Amalie Moth 1ste Juni 1676 — Erektionspatent paa Grevskabet Samsø 31te Decbr. 1677 — Samsøs Ejere, Greverne Danneskjold-Samsøe.	
II. Kulturhistoriske Efterretninger.	
<i>Oldtidsminder og Oldsager</i>	64
Forskellige Fund — A. Kruses Samling paa Ørnslund	
<i>Borgpladser fra Middelalderen</i>	65
Brattingsborg — Tranebjerggaard — Tranebjerg Borge- mark — Vestborg — Hjortholmshus — Blafferholm.	

	Side
<i>Samsøs Kirker</i>	70
Kalkmalerier — Klokkeindskrifter.	
<i>Krigsbegivenheder paa Samsø</i>	74
Krigene 1627 — 1658—60 — 1709—20 og 1807—14.	
<i>Jurisdiktion og Birkedommere</i>	78
Aabo Syssel — Kallundborg Amt — et Thingsvidne 1424 — Samsø Landsting — aabent Brev 1582 — Samsø Birk oprettes 1661 — Thingsted — Rettersted — Thingdag — Birkedommere.	
<i>Samsingernes Karakter og Væsen</i>	84
Ældre og nyere Forfatteres Udsagn herom — Op- lysning — et Brev fra 1711 — Klammeri og Slags- maal — Ærgærrighed — Forbrydelser — Folkeminder — aandelige Rørelser — Skoler — Foreninger.	
<i>Slægter og Navne</i>	94
Nordlændere og Sønderlændere — Slægtforbindelser i Norge — Giftermaal med Øens Embedsstand — Op- kaldelse — Slægtnavne.	
<i>Boliger og Bohave</i>	112
Ældre Forfatteres Udtalelser — af Skiftebøgenes Be- retninger — Samsøstuen paa Folkemusæet — Prydelser og Indskrifter.	
<i>Klædedragt</i>	124
Ældre Forfatteres Beskrivelse af Nationaldragten — af Skiftebøgenes Beretninger — Bønders og Embeds- mænds Klædedragt — Nutiden.	
<i>Landbrug</i>	135
Indledning — Efterretninger fra Middelalderen — af Valdemar den 2dens Jordebog 1231 — af Kallundborg Lehns Jordebog 1642 — Skattemandtal 1651 — aabne Breve angaaende Samsøs Landbrug 1587—1598—1628 o. fl. — Fællesskabets Tid — af Thingbogen 1657—61 — Nordby Sogns Bylov 1697 — Kort over Nordby 1811 med Beskrivelse — Byens Bog i Nordby 1781 — Gadestævner — Sct. Poulsgilder og Slagsmaal — Fæsteforholdet — Fæstebreve 1673—1690—1782—1810 — Jordens Drift, Vidneudsagn fra Thingbøger —	

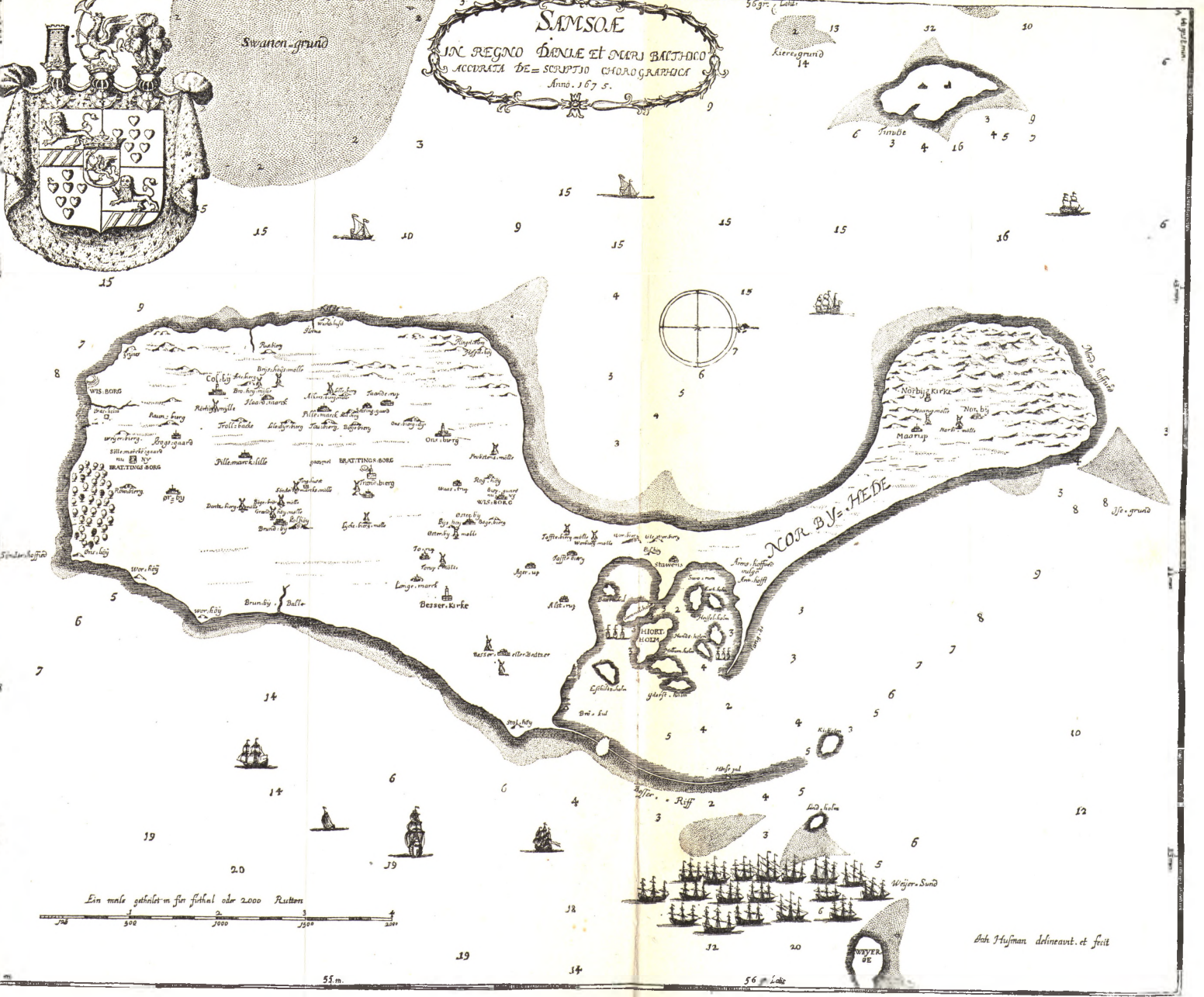
Markinddelinger — Misvæxt — Kreaturhold — Befaling om Tillæg af Stude 1716 — Kvægracer — Kvægets Farve — Kvægsygdom 1730—1745—1750 og 1763 — Hestegildere og Dyrslæger — Herskabet gæster Øen — Forvaltere ved Grevskabet Samsø — Frigivelsesbrev for en Staunsbunden 1755 — Brattingsborg og Bisgaard — Hoveri — Staunsbaandets Løsning 1788 — Udskiftningens Tid og Aarene derefter — Udskiftningen 1783—98 — Smaatræk herfra — Udskiftningsplan for Pillemark 1793 — Skøder paa Ejendomsjord 1800 — Professor Begtrup's Omtale af Samsøs Landbrug 1808 — Daarlige Tider for Landbruget — Godsforvalter Knudsen — bedre Tider og Forbedringer i Driften — Den nyere Tid — Samsø Landboforening stiftes 1842 — dens Maal — Formænd — Virksomhed og Betydning for Øens Landbrug i forskellige Retninger.

<i>Haandværk</i>	215
Efterretninger om Øens Haandværk i ældre Tid — Bager — Boghandler — Brygger — Bødker — Drejer — Farver — Gartner — Garver — Glarmester — Maler — Murer — Møller — Skibbygger — Skomager — Skræder — Smed — Snedker og Tømrer — Stenhugger — Træskomand — Tækkemand — Samsø Haandværkerforening stiftes 1874 — dens Maal — Formænd — Virksomhed — teknisk Skole.	
<i>Fiskeri</i>	228
Ældre Forfatteres Udsagn — Godsforvalter Knudsen søger at ophjælpe Fiskeriet — Præmier 1829 — Samsø Fiskeriselskab 1866.	
<i>Søfart</i>	230
Af Thingbogen 1657—61 — ældre Forfatteres Udsagn — aabne Breve og Privilegier 1550—1582—1671—1686 o. fl. — af gamle Toldregnskaber — Øens Ind- og Udførsel 1708 — Handelsflaade 1711 og 1728 — Krigens Indflydelse 1709—20 — Forholdsregler mod Pesten 1710 — Breve fra Skippere i Krigen 1712 — Toldopsyn og Toldindtægter — Havne og Anker-	

	Side
pladser — Handel paa Norge og Hertugdømmerne — Skippere — af en Navigationsbog 1777 — Styrmands- bevis 1778 — Hentydninger til Søfart og Handel i Brudevers og anden Lejlighedspoesi — Mindetavler over forulykkede Søfolk — Søfarten tager af — Krigen 1807—14 — Meddelelser fra den nyere Tid — Tabel over Øens Ind- og Udførsel 1850—1900.	
<i>Færgeløbet</i>	259
Befordring af Post og Passagerer ved en privilegeret Færgemand i Brundby 1682 — Ballens Havn anlægges til Færgebaadene 1764 — Færgegaarden bygges 1811 — Færgeløbet ophæves 1861 — Postexpeditionen flyttes til Koldby — Færgemænd.	
<i>Handel</i>	261
Kramhandel og Kræmmere — en Krambods Vare- beholdning i Aaret 1708 — fra Thingbøger og Skifte- bøger — omrejsende Jøder og deres Handel — Nu- tidens Handlende.	
<i>Tilføjelser</i>	267
Christian den 3dies Brev paa Nordby Hede 1555 — Hoveriet 1624—25.	
<i>Billeder:</i>	
Samsø Bondegaard	115
Skab ca. 1650	117
Kiste ca. 1600	118
Samsø-Stuen paa Folkemusæet	119
Nationaldragten ca. 1700	126
Nationaldragten ca. 1820	130
Skipper 1813	132
Nationaldragten ca. 1850	134
Kort over Nordby 1811	158
Hingsten »Samsø-Munkedal«	208
Hingsten »Aslak«	209
Tyren »Leo VI«	210
Tyr af gml. Samsørace	211
Resens Kort over Samsø 1675	

SAMSÖE
 IN REGNO DANIC ET NORV BALTICO
 ACCURATA DE=SCRIPTIO CHOROGRAPHICA
 Anno. 1675.

Ein malle gabellet in fire futhal oder 2000 Ruten

Abk. Hufman delinavit. et fecit